

Şamil Alâdin

ÇORAÇIQLAR

Yapraqlar töküldi. Otlar-ölenler sarardı, soldılar. Çürük hıyar örkenleri arasında alma tökündisi çoqçıp yürgen uzun quyruqlı savusqanların davuşı qarıq ve ğamlı çıqmaqta. Bu hayriyetlikke degil. Ava deñiŝecek. Belki topraq buzlaycaq, belki qar yağacaq, çünki küz endi bitmek üzre. Bitmek üzre... lâkin bitkeni yoq. Arıq boyundaki çınarlar susa, mazün aqqan suvniñ aenkine diñlenip turalar. Kimerde uzaqtan, Çatqal betten, küçlü yel ese. Dallar teprenip alalar.

Men şeerden uzaqça bağça içindeki qırmızı tula binada bulunam. Qomşu evlerde kimse yoq. Olarnıñ saipleri yazlıq mevsimni bitirip, ŝeerdeki qıŝlıq evlerine qayttılar.

Qart qazah Aman, bu evlerniñ qaravulı, omuzında, tüfegi, yoldan künde eki kere keçe, kimerde toqtalıp, qapumızni qaqa: “Süt... qatıq kerekmi?” dep soray. “Kerek...” desem, ertesi küni tañda qarısı Han Babu qapu ögündeki terekniñ çatalı pıtaqları arasında bir bardaq süt, yahut qatıq qaldırıp kete. Yazda Aman bizim evni sıqça ziyaret ete. Özü bir çaqrım uzaqta, demiryol keçidi yanında yaşay.

Şimdi ava bulutlı. Tosat-tosat ruzgâr uluy... asfalt üzerindeki yapraqları aylandıra-üyürildire, uzaqlarğa quvalap alıp kete. Suvuq ruzgârniñ iñiltisi yüregimniñ terenliklerinde uyuğan ağır islerni qozğay, bir zamanlarda ayatımda yüz bergen, soñra teknil unutilğan vaqialarnı hatirime ketire. İçimde hoş ağrı asıl ola. Bu ağrı, iç bir vaqıt tekrarlanmaycaq, qıyın ve namuslı gençligim.

Pencere ögündeki şımşır, yelden, sınıp keter kibi, aşağı egile, soñra kevdesini tim-tik doğrulta. Ebediy yeşil yapraqlı terek. Onı, küçücük ekende, toprağı taqımnen Quş Qayadan ketirip, bu yerde oturtqan edim, endi eppi vaqıt oldu. Üç dane ediler. Oturtılğan soñra ekisi qızardı, kögerdi, qurıp, elâk oldılar. Pencere ögündekisi, birden gönce attı, yeşerdi, boyğa ketti. Şimdi ev içinden baqsañ, töpesi körünmey. Şımşır – uzun ayat ve metinlik timsali esap etile. Küçlü terek. Parmaq qadar kesegi suvğa tüşse, batıp kete. Öyle ağır.

Evniñ içi ülkün. Öyle ki, divardaki saatniñ yelquvanı qaysı raqam üstünde ekenligi açıq seçilmey. Kündüz elektrik çırağı yaqmağa istemeyim. Yaqsam, közlerim yorula, yaşlana. Evelde öyle olmay edi. Evde bu arada özümden başqa kimse yoq. Aqırından ayaqqa turam, kibrit çertem, şamdamlar üstündeki yeşil ve qırmızı renkli çiraqlarnı yaqam. Çiraqlar yanğan soñ, odanıñ içinde azaçiq mavı, azaçiq da sarı ışıqlı efsaneviy müit ükümran ola. Bir talay vaqıt keçe. Çiraqlar qıza, alevleri töpege sozula, yelpirey... tosat-tosat küçlü etip çatlaylar. Abdırıp, başımni köterem. Ortalıq balavuz qoquy. Özüm odanıñ ortasında alçaq kürsü üstünde oturam, ayaqlarımni ögge uzatıp, televizor baqam. Mikis Teodorakiske barışıqni mühkemlendirüv oğrundaki müim hizmetleri için Lenin mukâfâtı berilgeni beyan etilmekte. Quvurçiq saçlı, dedil çereli kişi... Yunanistannı almanlar zapt etken devirde özünüñ faşist apishanelerinde çekken ziyetlerini yunanca ve türkçe ikâye ete. Men diqqatle diñleyim. Teodorakis acayip kompozitor. Kilim üzerinde Serovniñ “Tatar qadınları” buluna. Keçken asır tasviriy sanatınıñ yüksek nümunesi. O, dolap içinde köşede qısılıp qalğan, yata edi. Apansızdan közüme çalındı. Çıqarıp aldım, ögümde, yerge cayıp qoydım. Oña de kürsü üstünde oturıp, de ayaqqa qalqıp, oñdan-soldan közetem. Süretten uzaqlaşıp olamayım. Eki yaş qadın, eki peri... Biri ferece yapınğan, ressam onı firçığa alayatqanını eslep, çerisini gizlemek istep, közlerini aşağı endirgen, zira şeriat yaş qadınga yabaniy erkekke yüzünü köstermege ruhset etmegen. Digeriniñ yüzü açıq. Başında altınlı fes ve mavı bürümçik. Eki acayip varlıq. İzaatqa kelmez tabiat serveti. Olar aqşam üstü güğümleri ile dereden suv almağa kelgenler, araretili, oynaq yürekleri sevgi ile tolup taŝqanından sebep, suv başında öz aralarında dertleşüvge tutunğanlar. Güğümler unutilğan... kenarda bom-boş, yatsırıp turalar. Eki peri eki taş üzerine oturğan, ayaqqaplarını çıkarıp, ayaqlarını suv içine tüşürgenler. Özende suv çağlay, aqa. Eki peri subet eteler. Ah, bu sıcaq közler! Bu cilveli baqışlar! Sizlerni qaysı hoş-baht ana doğurdı aceba?

Dereniñ bir yaqı qayalıq. Diger yaqı bağçalıq. Biraz ötede, qavehane, ögünde entir qalpaqlı qırcıman kişiler, arqa yaqta kiramet damlı evler. Bu nasıl yer? Nasıl köy? Ay Serezmi?

Urkustamı? Yoqsa, benim cigerim Mahuldürmi? Siz, Valentin Aleksandroviç, ğayet alicenap adam ekensiniz! Sanatta böyle şerefli mearet, böyle muammalı bediyet yaratmaq... taacipli şey!

İçimdeki eyecanı tutup olamay, tekrar yerimden turdım, raftaki kitaplarnı qarıştırdım. Ulu rессam aqqında malumat qıdırdım. Araretle, idrakle qıdırdım, niayet, saran satırlarda merağımın qısmen qanaatlendirici qısqa izaat taptım. Eyecanı yatıştı. Serov 1893 senesiniñ yazını öz ailesi ile beraber Bağçasaray civarında R. S. Lvovaniñ yazlıq evinde keçirgen. O vaqıtta etüdlar çızğan. “Tatar qadınları” o ziyaretniñ yemişi. Süret Roma ve Parij sergilerinde bulunğan, alemniñ alğışlarını qazanğan!

Hayalım sürette eken, talğın közlerimni zametle yuqarı köterdim, nazarım pencere ögündeki şımşırğa tüştü. Ruzgârdan bükülgen dalları pencereniñ camını tırnap-tırnap almaqtalar. Ebediy yeşil şımşır... diger çıplaq terekler suvuq yel altında titreyler, sınalar. Bu qaviy bedenli terek, öyle degil. Demirden yasalı gemiler suv üstünde yüzeler. Batmaylar. Bunıñ bir kesegi bata. Tabiatniñ cilvesi!

Tıšta avtomobil davuşı çıqqan kibi oldı. Eleslendim... bir talay diñlenip turdım, ses-soluq yoq. “Belki benim eşitkenim başqa davuştı, çünki bizim evniñ töpesinden Moskvağa ketici tayyareler uçıp keçken adeti bar. İtimal, onıñ gürültisidir” dep, öz-özümni durultmaq istedim. Men böyle tüşüngence avtomobil düdük çaldı. “Demek, evge musafir buyurdı...” Ögümdeki süretni alel-acele çetke, divar betke çekip taşladım, özüm sofağa çıqtım, nalınğa beñzer alçaq, qattı tabanlı çablalarını ayaqlarıma iliştirgen soñ qapunu açtım. Ev ögünde yeşil “Lada” turmaqta edi. Dümeni başında ince mıyıqlı, yaş kişi... dudaqlarınıñ kenarında tükürikten silinğan, yalpanğan sigar. İkinci bölmede, yaş deseñ, pek yaş degil, qart deseñ, qart degil, münever çereli adam otura. Maşınanıñ tışında, açıq qapusu yanında, yüzüm sergisi direğine tayanğan qara qalpaqlı, ihtiyar adam, azaçıq ögge çıqıq mañlayı astındaki kirgin közlerini beñzime doğrulttı, maña baqtı-baqtı, içten külümsiredi, tıştan, belki, taaciplendi. “Men bu suvuq avada biñ çağırım yerge kelip, seni qıdırıp, qulübeñde taptım. Vicdan degeniñ bu qadarlıq olur. Köreyim, meni tanıyaqsıñmı?” – dep tüşündü kişi: “Közlerime yahşı baq. Meni tanımasañ, kim ekenimni aytmaycağım. Bu avtomobilniñ dümeni başında torunımıñ oğlu... meni bekley. İstesem, tekrar maşınağa oturıp, qayıp kete bilem! Ebet! Öyle yapmağa erligim yetişir. Bizde, tatarda, hucur qılıqlar az degil. Olardan saña bir nümüne köstermek mümkün. Men seni körmek için keldim ve... kördim. Eñ müimi – bu! Diger şeylerniñ benim için emiyeti yoq”.

Kişi aqlı. Nezaket sınırsız degil. Bunı añlamaq kerekim. Albu ki, men, qapunu açıp, tışqa közetkenimnen, kişini tanıdım. Tanığanımı sezdirmedim. Men yalıñız onıñ özünü tanıdım. Maşına içindekilerni ilki körüşim.

– İzzetli ocam! Maña keldiñizmi? – dedim ihtiyar adamğa. Davuşım eyecanlı çıqqanını duydım. Eyecanlı çıquvınıñ sebebi bar... ve büyük. Adamnı tanımağan olsam, benim için pek ayıp olacaq edi. Tanıdım... adam ayrette qaldı. Yüzü birden aqçıl renk aldı, maña yarı sevinçli, yarı kederli nazar taşlağanını körüp, göñülünü almaq, özümniñ bu körüşüvden memnün ekenimni bildirmek için: – Siz ğayet alicenapsıñız! – dedim.

– Men öz ziyaretimle sizni taaciplendirmek istedim, – dedi kişi, – Albu ki, aksi olup çıqtı. Meni unutmağansıñız!

– Sizni unutmaqımı? Bu mümkün degil! – dedim men. – Çünki siz birinci ediñiz. Birinciler unutilmay. Rica etem, evge buyurıñız!

Keri çekildim, içeri kirmesi için musafirge yol berdim. O, bosağadan atlap, sofağa ayaq bastı, degende, toqtaldı. Arqasına çevirildi.

– Son, Selâmet, ket, bare! Çarvaqta işleriñni baq! – dedi maşınanıñ ikinci bölmesindeki kişiğe. – Qayıtqanda meni alıp ketersiñiz! Mında işim, zanıma qalsa, tez bite qoymaycaq.

– Afu etiñiz, ocam! – dedim men, – Selâmet mıtlaqa ketmek kerekmi? Evimizge kirip, bir filcan qavemizni içse, Nu-Tufanı qopacaqımı? – dep baqtım. Oca indemedi, güya sözlerimni eşitmedi. Mıyıqlı yigit maşınanı biraz artqa berdi, art köpçeklerini solğa aylandırdı, soñra küçlü surat ile demir çabaqlı qapu betke aydap ketti. Oña ne “bir filcan qave”, ne de eki ihtiyar kişi arasında olacaq qonuşma kerek degil edi. Selâmetniñ dünyası başqa. Selâmet gidrogeolog. O, Çarvaqı qurğan. Şimdi bent divarlarını pekitüvniñ yeñi usulinen meşğul.

Men ocanıñ bağırına atıldım, o meni quçaqladı. Men onıñ alını-evalını, o benimkini, sorastıq. Men, sevinip, onıñ arqasını eki qolumnen, eki yaqlap taptadım, o da benimkini. Men, şaşmalap, onıñ sağ qulağıñıñ kenarından öptim, o mañlayını benim yanağıma tayap, kevdesinen köküsime sıyıqtı. Bu teşrifat çoqqa sürdi. Bitken soñ kişilik odağa kirip, oturdıq.

– Sizni köröv benim için büyük şeref, ocam! – dedim men samimiyetle. – Bu ziyaretiñizni, benim şahsiyetime köstergen yüksek itibarıñız dep bilmek kerekim. Teşekkür sizge! Doğrusı, körüşip oluruz degen ümüdim yoq edi. Söyleñiz, muallim, bu yaqlarğa nasıl tüştiñiz?

Musafir külümsiredi, sustı. Menim ayretli nidalarım cevap bermege aşiqmadı. “Sabur et! Epsi hususunda tafsilâtlı izaat alırsıñ!” dep tüşüngen kibi sezildi. Müçelerini topladı, pekitti, evelâ içinde çalqanğan araretni, zeinindeki fikirlerni tertipke çekti, soñra şamdım üzerindeki çıraqlarñıñ lipildegen yarığını eslep, ayretle közettı, indemedi. Aslında ev içinde iç bir şeyniñ maiyetine itibar bermedi. Menim sözlerimni de eşitmedi. O tüşündi. Çeresi bir kızardı, bir ağardı. Hayli vaqt böyle sükunet ve tüşünce içinde keçken soñ, musafir etli közqapaqlarını maña köterdi.

– Barlığı-yoqluğı bellisiz adamnıñ ancaq bugün apansızdan kelüvi, elbet de... – ocanıñ lafı bu yerde üzüldi. O, boyunını ögge uzatıp, qaç defa yutqundı, soñra devam etti: – Elbet de, böyle ziyaret iç bir tasavurğa sığmay. Ama meni tanıycağıñızğa iç de emin degil edim.

– Ümütsizden kelüviñizde, men, aksine, bir ilâ-ilik körem. Ananelerimiz mücibi, şakirt ocasını ziyaret etmege borclu. Ama biz, ocam... bizler, kimer zemanе kişileri, özümizni – ananelerimizden yüksek esap etemiz. Ocalarımızğa ürmetimiz sahta. Men sizni, yüzüñizge bir baqışta tanıdım. Bizge, yeñi akimiyet qurula başlağan devirde kelgen ediñiz, ocam! Pek rezaletli devir edi o yıllar!

– Sizge... ebet! O vaqıtta epiñiz kiçkene çöçamiyeler... ediñiz. Kerçek, özüm de esli degil edim. Soñra siziñ köyni terk ettim. Şerge, öz evimizge qayıp keldim. Babamız yerindeki Arifmemet ağam darıldı. “Niçün keldiñ? Özüne malüm, bizim keçinişimiz de pek ziynetli degil, – dedi maña. – Menim artqaç tamaq baqmağa alım yoq.” “Qayttım, çünkü başka çarem olmadı...” dedim men. O çoq tüşünip oturdı. “Kelmege – keldiñ... ket, Totayköyde oqu!” dedi, niayet. Men Arifmemet ağanıñ ögütini küttim. Totayköyde oqudım. Onı bitirdim. Maarif idaresi meni Küçük Muskomiyağa yolladı, bu köyde mektep müdiri oldım. Soñra Belbekke avuştım. Anda muallimlik yaptım. Orta mektep direktörü oldım. Köyge nemselerniñ top-arabaları kelip kirgende mektepte derslerim devam etmekte edi. Siz meni, Mahuldürden ketti, başka yerde debdebeli ayat sürdi belleydirsiñiz! Yoq! Muallimlik yer yerde bir.

Men ocanıñ çalıq, aqıllı sözlerini hoşnutlıqnen diñlemekte olup, aqırından ayaqqa turdım, evde acayip cınıstan kimse yoqluğı sebebinden, özüm aşhanege çıqıp, qave pişirip ketirmek isteginen qapuğa doğrudım, oca niyetimni duyıp, meni toqtattı.

– Zamet etmeñiz! – dedi maña. – Oturiñiz, biraz qonuşayıq! Menim yarım künlük vaqıtım bar. Gece poyezdinen Şahrihanğa qaytacağım. – Qatiyen razı olmadı. Meni yerime oturmağa mecbur etti. Özü bir talay sustı. Sözü ne üzerinde üzülgenini eske ketirmek için tüşündi... hatırlap olamadı. Men, sözü muallimlikniñ alı... üstünde bölüngenini hatırlattım. Oca, niçün bilmem, lafını endi bu mevzuda devam etmek istemedi. Başındaki qalpağını çıkarıp, yanaşadaki oturğıç üstüne qoydı. Damarları kögerik, çökürli qolunen başını, mañlayından tutup, yelkesine taba, soñra aksine, sıypadı. Qalpaqñı alıp, küçük şkaftıñ üstüne qoymaq için uzandım, oca qalpaqñı oturğıçı taqımnen çetke çekti. Aldırmadı. – Yoq! Yoq! Aci-güci! Qalpaq yanımda olsun! – dedi oca ve azaçıq külümsiregen kibi köründi.

Men afu istedim, qolumni keri çekip aldım, bu esnada musafiriñ qırqıq, qısqa saçlarınıñ astı terden yıltırağanını sezdim. Bu, ev içindeki yüksek araretden degil, eyecanlı qonuşmanıñ neticesinde olmalı edi. Subetimizniñ özü, zanıma qalsa, daa başlağanı yoq.

Tışarıda Çalqaş bir afırdı, soñra tındı. Yat adam kelse, avuldısı keskin ve devamlı ola. Bu, ğaliba, özümüzniñki. Böyle fikir ile, yerimden qıbırdamay qaldım. Tezden sofada ayaq davuşları çıqtı, soñra içeri Fatma kirdi. O şerge ketken edi. Kelgenine pek sevindim. Çünkü evde, hususan böyle müteber kişi bulunğan vaqıtta, qadın yoqluğı büyük meşaqat. Bizim qardaş bir özü deral şaşmalap qala, elinden iş kelmey.

Oca qalpağını alıp başına kiydi, refiqam ile tanış oldu. Qalpaq öz saibine çox yıllar namusnen, vicdannen hizmet etip kelgenini eslemek küç degil edi.

Birazdan Fatma qave pişirip ketirdi. Oca ile ekimiz hoşnutluqla içtik. Çünki men ilki ocamnı, musafir ise, ilki şakirdini körmekle, tasvirge kelmez alda memnün edik. Ocağa, masa üzerindeki almağa buyurmasını rica ettim, o teşekkür bildirdi, almağa bir defa bile toqunmadı. Onıñ beñizindeki ifade tosət-tosat deñiştı, oturğan yerinde bazan bir yanbaşı üstünden tüştı, digeri üstüne mindi. Közleri çereme bunarlı ve kergin baqtılar. Menden bir şeyler soraycaq, belki de bir şeyler üstünde davalasaq, ama cesaret etip olamağan kibi köründi.

– Qaç yaşındasınız, ocam? – dep soradım ondan, fikriy kerginlikni biraz yımşatmaq istedim.

– Seksen üçtem, – dedi musafir. Ocağa bu sual başqalar tarafından tek bir defa berilmegeni malüm oldı. Menim bedenime sanki bis sançıldı. Titrep kettim. Seksen üç yaşında adam... böyle dedil, ziyrek, böyle yüksek araretili. Men özümniñ alıma ökündim. Cenk meni pek ezdi, pek hırpaladı. Alâ onıñ serpindeşi altındam. Yaralı ayağımniñ ve sınıq qaburğamniñ qaytavlı ağrılarınen çekişem.

– Siziñ, ocam, bana ağızınıñdan bir türlü... ne deyim sizge, zevqlı sözcikler çıqtı. Çıqtımı... yoqsa, maña öyle eşitildimi? Lâkin, bilmeyim, men qulaqtan daa pek zayıf degilim. O sözciklerden soñ tekrar yürekten uruldım. Hatirime Yaman Geçti deresi keldi. Burunıma kiyik otlarıñ acayip qoqusı urdı. Siz: “aci-güci...” dediñiz! Niçün öyle dediñiz, ocam?

Men eminim, bu ibare musafiriñ ağızından tesadufen çıqmadı. Olarıñ, o sözlerniñ, efsaneviy manası bar. Ama, oca açıqtan-açıq izaat berüvden çekingen kibi sezildi. Yengilden yutqundı, köz qapaqlarını aşağı endirdi, hayli vaqıt ayaqlarınıñ uclarına baqıp susıp oturdı.

– Yoq! Men şay... özüm! – dedi oca, bir talaydan soñ, azaçıq tutuqlanıp. Sizni doquz yaşındasınız belledim. Yañıldım. Ayıp etmeñiz, men kimerde o yıllardaki vaqıalarınñ özünen yaşayım, – oca yavaş-yavaş açıla başladı. – Siz Memed-Aliniñ qızinen bir ralede otura ediñiz. Teneffüsler vaqtında Emine sizni “aci-güci mandalaç, acınıñ qızını al da qaç!” dep eriştire turğan. Hatiriñizdemi? Siz bu sözlerni azetmey ediñiz. Bir defa, ders vaqtında, qız qulağıñız altında gizliden: “aci-güci...” dep fisıladağanda... Ebet, Emine öyle degende, siz açuvlandıñız, qızni türttiñiz, rale üstündeki merekep şışesi yuvarlandı, qızniñ üstüne merekep töküldi. Anteri bılaştı. Soñra Abdulla emcesi yetişip keldi, meni sögdi. Aşaladı. Erzaqtan marum etilecegimni ayttı.

– Rica etem, sizge, ocam! Menimnen “siz” dep qonuşmañız! – dedim musafirge. – “Sen” deñiz! “Siz” deseñiz, pek azaplanam!

Oca evelâ benim sözlerimniñ manasını añlamadı... añlağan soñ özünü sıqıntılı vaziyette is etti. Yüzü qızardı.

– Ebet! Ebet! – dedi oca yengil tebessüm ile ve alel-acele sözlerini tüzetti. “Sen” diye qonuşa başladı, ama tüzetüv çoqqa barmadı. Vadesini unuttı. Kimerde “sen”, kimerde ise “siz” diye söylendi. Biraz vaqıt daa keçken soñra qalpağını kene çıqardı. Bu sefer sağ tizi üstüne qoydı, öylece, yañıçq bölüngeñ lafinı devam etti. – Sen doquz yaşında ediñ. Şimdi devlet hizmeti adamısıñ, benim iftiharımıñ. “Sen” demek benim için pek ziyetli. Ondan da ğayrı... başıñdaki saçlarıñ ap-aq! Bu al benim tilimni qısa. Özünüñ... nasıl? Kederlendirmeymi?

– Kederlendre. Siziñ ile körüşmegenimiz, müterem Abdureşid Selâmetoviç, altmış yıl. Aqıldan azmaq mümkün. Bu – adamniñ bütün bir ömürü. Saçlarım ağardı, ocam! Bu doğru. Ama olarda, o saçlarda, qabaat yoq!

– Saçlarda, şübesiz, qabaat yoq, – oca benimnen razı oldı, özü terenden kökü keçirdi. Közlerindeki yaşları menden gizleyerek, yüzünü pencere betke çevirdi. – Saçlar niçün qabaatlı olsun? Yoq, olar qabaatlı degiller! Bütün iş taqdirde. Keçken vaqıt içinde mermer ufandı... Demir totlandı. Adam ne? Adam tunç kibi... bilgenince yaşadı. Elinden kelgen işni yaptı. Men ep şu Abdureşid ocam. Ebet! Ep şu Abdureşid ocam! – dep tekrarladı musafir. – Ep şu ocalıq! Ve pamuq zavodında içtimaiy hizmet!

– Arifmemet oca sağmı?

– Ağammı? Yoq! – musafir tutulup-tutulup nefes aldı. – Cenk vaqtında ğayıp oldı. Evel Qara deñizde “İliç” gemisinde terciman edi. Bilseñiz kerek!

– Hatirimde, – dedim men. – Otuzuncu yıllarda körüşken edik. Ondan evel Arifmemet oca mektebimizin internatında mürebbi edi.

– Öylemi? Bundan haberim olmadı. – Biraz tüşündi, soñra: – Cenk amansız şey, – dedi Abdureşid oca. – Duşman akimiyeti altına tüşken adam ayağını yerge qaviy basmaq, başını yüksek tutmaq gerek. Teessüf, bu er keske has qabiliyet degil.

– Üsein qardaşınız?

– Moskva yanlarındaki cenklerde elâk oldı.

– Çoq yazıq! Çoq yazıq! Ya, Zeliha tatay? O?

– Zeliha... qorantamızda bizlerniñ, beş oğlanniñ, aptesi. Şimdi doqsan dört yaşında.

Novorossiyskte qızı ve kiyevinen beraber yaşay. Tatamniñ oğlu Bilâl... cenkte öldi.

Cenk ocaniñ başına esapsız felâketler ketirgen. Eñ üyken ağası Amet de... birinci cian muarebesinden qayıp kelmegen edi. Ocadan büyügi, yüksek qıyafetli Asanni Bağçasarayda daima eki atlı lelenka üstünde köre edim. Müessiselerniñ birinde hocalıq işlerinen meşğul edi. Şimdi o da ayatta yoq.

Ocaniñ doğmuşlarınıñ episiniñ taqdirlerini sorap bildim. O, qalbinde qayğı yoq kibi, suallerime sakin çere, suvuqqanlıq ile cevap berdi, sözlerinde eyecan sezdirmedi, zira facialarniñ yüz bergeni çoq yıllar olğan, ocaniñ yüregindeki yaraları artıq et bağlağan, közlerinden yaşlar, aqa-aqa, niayet, quruğan, acizlik endi keçken. Güya öyle. Lâkin keçkenmi, aceba?

Ayatniñ özü sakin tertipte yaratılğan, dep baqa keldi oca facialı vaqialarğa. İnsan mahlûqtan farqlı. İnsan adalet için küreşmek gerek. Ocaniñ doğmuşları Vatan oğrunda cenkleşip, can bergenler.

Cenk bitkeni çoq vaqıt oldı. Duşman ateşinen yaqılğan-yıqılğan şeerler ve köyler artıq yeñiden quruldı. Sağ-selâmet, yahut elsiz-ayaqsız, yarıcannen qayıp kelip, evleriniñ qapuları ögünde toqталıp, secde etken, bosağanı öpip, soñra içeri atlağan erkeklerniñ endi ölgeni – öldi, qalğanı – qaldı. Yaş qocalarından marum kelinler qartaydı. Bombalar ceenneminden tesadufen qurtulıp qalğan balalar östi-büyüdi... olarniñ da balaları oldı. Qartanalar torunlarına qartbabalarınıñ cesürlüklerini ikâye eteler. Çölde unutulıp qalğan sınıq pülemötlarnı, top arabalarını topraq örtti, üzerlerini ot biyledi. Ama adamlarniñ ağızlarından: “Elâk oldı”, “esir tüşti”, “kontslager...”, “gaz ocağı” sözleri alâ tüşmeyley.

Men ne dedim? “Sakin çere ile...” dedimmi! Yoq! Maña öyle köründi. Aqiqatta, Abdureşid ocaniñ, öz kişileri hususındaki tüşünceleri adaletli. O, suallerge cevaplar bermege alışqan. Yalnız şu. Ruhıy muşaaadelerge kelgende, ocaniñ yüregindeki yara alâ taze ekenini añlamaq küç degil.

– Bilesiñizmi? – dedi maña musafirim. – Men cenkte ölgen adamlarımız hususunda yanıklı haberler çoq eşittim. Öyle haberler eşittim ki, cigerlerim telçe-telçe ola yazdılar. O sebeptep, ölgenlerden ziyade qalğanlar hususunda tüşünmege karar bergen edim. Qararımı şimdi özüm bozdım.

– Yoq, oca! Ölgenler hususunda tüşünmemek mümkün degil. Olar aziz kişiler. Olar devletni duşmandan qurtardılar. Menim ağam... menden büyük Yunus ağam muallim edi. Cenkke ekimiz bir künde kettik. Cenk bitken soñ Yunusni on üç yıl qıdırdım. Buguruslandan “elâk oldı”, “ğayıp”, “esirlikte” degen haberler aldım. İç birine inanmadım. Niçün inanmadım, bilmeyim. Niayet, özüni Volgograd vilâyetinde Zemniñ adlı hutorda taptım. Sağ ayağı Stalingrad cebesinde qalğan. Sağ qolu eki zeerli qurşun ile ağır yaralanğan. Onı Taşkentke ketirdim. Ükümet Yunusqa yaşamaq için şerniñ merkezinde kvartira ve yengil avtomobil berdi. O, bir şeyge ihtiyac sezmege yaşadı. “Sen baltanen yasalı ağaç ayaqnen yüresiñ. Ükümet saña zavodda yapılğan soyunu berdi. Oniñnen niçün yürmeysiñ?” dedim oña bir defa, evini ziyaret etken vaqıtımda. Yunus sözlerime incındı, asabiylendi. Men sezdim, onı incıtqan şey – benim sözlerim degil. Özüniñ müşkül vaziyeti edi. “Zavodda yasalğan ayaqni taqip olamayım... Onı taqmaq için qasıqta yer olmaq gerek. Menimkinde yer yoq. Ayağım bütünley kesilip alınğan”. Ağam öyle degende, yüregim solqıldadı, közlerim yaşlandı. Biraz vaqıt daa keçti, meni Yunusniñ vaziyeti kene kederlendirdi. “Sen, ağa, az areket etesiñ! Ağaç ayaqnen serbest yürüp olamaysiñ, – dedim

Yunusqa. – O sebepten, semiresiñ. Semirmek kimse için faydalı degil. Bare, qoltuq tayaqnen yürmege alıñ! Qoltuq tayaqlarnen yürmesi yengil!” Yunusniñ maña kene canı ağırdı. “Qoltuq tayaqlarnen de yürüp olamayım. Sağ qolum cansız kibi. Siñirleri ezilgen, qopqan. Bu – qol degil. Areketsiz sopa parçası. İnanmasañ, özüñ de baq... – O, egildi, sol elinen kölmegini çıkarıp, sağ omuzını maña çevirdi. Qoltuğı astında mavı renkli eki oyuq kördim... Yüregim sıqlatıldı. Közlerimni tez-tez çetke çevirdim. Eki oyuq – eki zeerli qurşunniñ tende açqan çuqurları. Yaralı qol, digerine nisbeten, çoq incergen. Kölmekni tekrar Yunusniñ üstüne kiysettim. Ekimiz yerlerimizge oturıp, sustıq. Yunus menden üç yaş büyük. Bir şeyler tüşüne. Men oña keder etmek istemeyim. Sükünet çoq devam etti. “Sen maña, bizim evge, siyrek kelesiñ! – dedi Yunus, niyet, – niçün öyle siyrek kelesiñ?” Men közlerimni aşağı doğrulttım, tüşüncege daldım. Niçün siyrek kelem? Bunı nasıl añlatırsıñ? “Vaqt yetişmey, ağa!” dedim men. “Vaqtım yetişmey, deysiñmi? Üsturtqa, Guzarğa ketip, qum sahralarındaki yerteşerler arasında aylarnen yüresiñ... yañ qayıp keldiñ degende, bir daa yoq olup ketesiñ! Buña vaqtıñ yetişe de! Maña kelip alımnı soramaq için vaqtıñ yetişmeymi?” Ne dersıñ buña? Bu, elbet de, doğmuşlar arasında daima sezilip kelgen öpkelenüv, öz kişiñni ziyaret için “vaqt yoqluğı”. “Niçün, ağa? Men tap seniñ degeniñ qadar, zekâsız degilim. Vaziyetiñni bilem, özüm de cenklerde oldım. Vaqt ruhset etkende kelip ketem. Alıñni-hatiriñni sorayım. Ama, sen talap etken kibi, er cuma ertesi saña kelmege... yoq, bunıñ için imkânım yoq!” Yunus menimnen razı olmadı. İtiraz etmek için çımqındı-yutqundı... sustı.

1982 senesi sentâbrniñ doquzıncı kününde Yunus vefat etti. Onı qayraqtaş zavodı qasabası mezarlığında kömdik.

Siz, ürmetli ocam, Yunusni bile ediñiz. Özünüñiz oqutqan, terbiyelegen balalarıñızdan Yalta işçi fakultetine oqumağa ketken ilki on eki talebeñizniñ birisi Yunus edi. Şimdi o, ayatta yoq. Yunus bütün ayatında bahtsız edi. Ölgenler aqqında nasıl etip tüşünmeysiñ?

Oca endi ihtiyar adam, yüregi ince. O, nazik yürekni tekrar örselemek istemedim. Kederli lafni kestim.

Tıšta ruzgâr küçlendi. Şımşırniñ dalları sallandı, iñledi, pencereniñ camlarını tırnap-tırnap aldılar. İçeri yavaştan Fatma kirdi.

– Subetiñiz acayıp... Faqat bir teneffüs yapsañız, fena olmaz edi, – dedi bizge. – Siziñ için yengil yemek azırladım.

Refiqam böyle degende, maña közüniñ qıyığından işmar ile musafirni kösterdi. “Turuñız! Suvıp qalmasın!” demek istedi. Men yerimden qalqtım.

– Rica etem, oca! – dedim qıymetli musafirimizge. – Yürüñiz, zemanen tilnen aytqanda, tekarar qapınayıq! Siz yoldan kelgen adamsıñız!

Musafir külümsiredi, yerinden turmağa aşıqmadı. Bir şey beklegen, bir şey aytmaq istegen kibi köründi.

– Musafir... demek, mıtlaqa qarını aç olmaq gerek. Öylemi? – dedi o, alçaq davuş ile. – Men sizni altmış yılda bir kördim. Bir daa körip olacağımı, bilmeyim. Yemek qalmaz. Saña aytacaq şeylerim ise gayet çoq.

– Doğru! Yemek qaçmaz, lâkin suvar. Suvğan yemek başqa, – dedim men. – Evelâ aşanayıq. Oca dünyanıñ özü kibi qart, musafirçenlik adetimizge mecburen tabi olup, yerinden turdı.

Yemekten soñra tekrar benim iş odama kirdik. Oca sol yeñiniñ ucunu azaçıq yuqarı köterip, saatına közetti.

– Qorqam... – dedi o. – Selâmet tezden Çarvaqta işlerini bitirip kelir, men de Taşkentke qayıtmağa mecbur olurım. Siziñnen lafımız üzülip qalır. Yanar-yaqılarım.

– Bizde qalırıñız! – dedim men. – Laqırdı, için zaruret büyük. Yarın sizni vokzalğa özüm ozğarırım.

– Mümkün degil, – dedi Abdureşid oca. – Saba qızım meni Andijan vokzalında bekleycek. Bilet endi cebimde. – Biraz tüşündi, soñra ilâve etti: – Bu işte yalıñız bir imkân bar: öz ihtiyarımdaki vaqıttan intizamlı faydalanmağa borclum.

Menim ilki ocam! Ve tam bir daimiyetten soñ bu körüşöv! Ne qadar hayriyetli vaqia! Böyle eyecanlı müitte tüşüncelerim çıbaldı... musafirimden sorap bilmek istegen fikirlerimniñ tertibi bozuldı. Balalıq çağında zeinimde basılı qalğan izler şimdi açıldı, sınıfta ocanıñ bizge qara tahta üzerinde bor ile qıyıışlı-qonğırlı, beyaz arifler yazdırğanı ve olarnı, o, ariflerni, büyük meşaqat ile ecelep oquğanımız hatirime keldi.

– Bizim köyge qaysı yılda kelgen ediñiz, ocam? – dep soradım musafirden. – On sekizdemi?

– Yoq. On sekizde köyüñiz almanlarınñ qolunda edi. Meni soñundan ketirdiler. Sizde çoq olmadım.

– Ebet, apansızdan ketip qaldıñız, ocam! – dedim oña, – men doquz yaşında edim. Doquz yaşındaki bala ne bile? Ne añlay? Siz kettiñiz. Bizni İsmail efendi oquttı. Men sizni çoq añdım. Körmek istedim. Özünüñ şaatsıñız ki, men şimdi doquz yaşında degilim, – böyle diye, başında bir top saçımni tutıp kösterdim. – Bularni köresıñizmi? Men alâ taaciplenem... siz, şeerli adam, bizim köyge nasıl etip tüştiñiz? Biz bunı sizden sorap-bilip olamadıq, çünki kiçkene edik. Kimer ocalar dersler vaqıtında öz ayatlarını ikâye eteler. Bu meraqlı. Siz bizlerni ep tahtağa çağıra ediñiz.

– Siziñ köyge? Ah! Menim siziñ köyüñizdeki ocalıgımnıñ uzun tarihi bar. Men anda yalıñız meşaqat degil, eyilik de kördim. Ve men, eski akimiyet memleketni şuralar idaresine aç, çıplaq, ğarip alda qaldırıp ketkenini unutmaq istemeyim. “Özüñiz aqqıñızda...” deysiñiz! Özüm aqqımda ne deyim sizge? O zamanda mende tercimen al yoq... on doquz yaşında, sanki bala edim. Ama köyüñiz hususunda hatirimde qalğan bazı adiseler tarihiy emiyetten marum degiller. Men özüm, Selâmet oğlu Abdureşid, bu şiddetli, furtunalı yeñi asırnıñ birinci yılında Bağçasarayda ruhaniy qorantada doğdım. Babam Selâmet efendi Arslan-ağa maallesindeki mektepnıñ ocaı edi. O, Cemiyet-i Hayriye yardımnen yeñi mektep binası yasatıp, özü şu mektepnıñ müdiri oldı. Hatirñizde olsun ki, soñundan şuralar akimiyeti devirinde medeniyet saasında belli-başlı erbaplar olıp yetişken Osman Zeki, Ümer İpçi, Yaqub ve Fevzi Musanıfler, Üsein Penerci, Abdulla, Seit-Ümer, Yaqub Kürkçiler bu mektepte okudılar. Yaqub Şakir-Ali mında muallimlerniñ birisi edi. Birinci cian muarebesi başlağan yılı babam vefat etti. O sebepten ailemizniñ vaziyeti ağırlaştı, men Salaçıtta halama kettim, onıñ evinde yaşadım. Eki yıl dayımniñ baqqal tükânında kâyalıq yaptım. Evimizde işler tekarar çığırına mingen soñ, tekrar şeerniñ özüne qayıtıp, Darümualliminde oqudım. Yaz tatilleri vaqıtında ırğatlıq etip, aqça qazanıp, darümualliminde oquvım için yılda altmış kümüş töledim.

1920 senesi noyabr 14-te şeer Vrangel askeriy küçlerinden azat etildi. Şuralar akimiyeti qurulğanı on altı kün degende, Mahuldür muallimi İsmail Aqqiy efendi Asan oğlu, şu köylü İbrahim ağanıñ lelenkasına oturıp, ekisi oca qıdırıp Bağçasarayğa kelgenler. Menim bundan haberim yoq. İsmail Aqqiy Tuz bazarındaki Zemskiy mektebiniñ müdiri Yaya Naci Bayburtlı ile körüşip, oña Mahuldür mektebi için oca tapıp bermesini rica ete. Yaya Naci ocalıqqa meni lâyıq körip. Arifmemet ağam ile aqıl tanışa. Ağam da şu mektepte oca. Acele sürette meni mektepkе çağırttı. Men deral yetişip keldim. Yaya Naci: “Seni Mahuldür mektebine ocalıqqa yibermek isteymiz, barasıñmı?” dedi. Men ayrette qaldım. “Özüm darümualliminniñ talebesim. Yaşım on doquzda. Menden oca olurmu?” dep tüşündim. Lâkin Yaya Naci şeerimizde pek müteber kişi, onıñ teklifine itiraz etmek mümkün degil. Yaya Naci ve Arifmemet ağam meni ayarta başladılar. “Padişa devirinde halqımız insanlıq uquqından marum edi. Endi emekçi halqlar beklegen akimiyet keldi. Bizlerge oqumaq, insan olmaq için uquq berdi, – dedi Bayburtlı, – fuqare köylü balalarını sen oqutmasañ, men oqutmasam, Arifmemet ağa oqutmasa, kim oqutacaq? Tatar ebediyen cail qalacaqmı? Çoq tüşünmege acet yoq. Ket, köyde bir talay çalış! Biz bu mektepte, köy mektepleri için acele sürette ocalar azırlav işinen meşğulmiz. Olar oquvni bitirseler, çar-çapik volostlarğa ketecek, fuqare balalarını oqutacaqlar. O vaqıtta, isteseñ, seni çağırıp alırmız”.

Yaya Nacide adamni qandırıp qabiliyeti küçlü, çünki bilgiden qudretli edi. Arifmemet ağam da Yaya Naciniñ fikrine qoşıldı. Ekeleşip meni ayarttılar. Razı oldım. Çünki ocalıqqa aves edim. Evge barıp, anam ile sağıqlaşım. O, benim daa bala qıyafetime baqıp, coştı, ağlamsıradı. Evden çıqayatqanda qoluma ufaq boğça tuttırdı... “Ma, oğlum! Kölmek, çorap... yüzbez. Saña kerek olur!” dedi. Men lelenkağa oturıp, Mahuldürge kettim.

Yuvarlaq taş tōşeli Osman ağa maallesi boyu kettik. Kemer Qapudan keçtik, Fener Burunğa yaqınlağanda solğa, Eski Yurt betke aylandıq, ondan soñra Tōle tarafqa yol tuttuq.

Süyrende ögümüzde dülber vadiy manzarası açıldı. Bu yerler qış mevsiminde dahi közlerni ohşayıcı bir uva edi. Ay Petri betten kelgen gürdeli, bılançıq özen iñildep aqa. Duvanköy betke, Qara deñizge taba çıqıp kete. Özenniñ eki yaqı bağçalıq. Terekler arasında qırmızı kiramet damlı evler. Köylerniñ arqasında yüksek dağlar. Dağlarnıñ tōpeleri qarlı. Küneş bir körünip, yalqıldap ala, soñra bulutlar arasında gizlene. Ava suvuq. Biz lelenka üstündemiz. Üstümde urbam yufqa. Ayaqlarım üşüy... indemeyim. Betim, ğaliba, mos-mor. İbraim ağa (bu adamğa, qaza neticesinde bir közü zararlanğanı üçün, köyde Kör İbram dey ediler) yavaştan arqasına aylanıp baqa, benim alımnı seze. “Atlar aqırın yüreler, sekir tüş yerge! Biraz cayav yür!” dey maña. Men, acemiyligim için, İsmail efendiden utanıp, yerge tüşüvden red etem. İbram ağa sıqılğanımnı duya... Telbevlerni lelenka üstündeki demir çengelge iliştire, “bismillâ!” dep yerge sıçray, atlarnıñ yanaşasında yol boyu ögge adımlay, közleri mende. “Bu bala lelenkadan tüşip olamaymı, ne maraz!” dep tüşüne, ğaliba. Ebet, öyle tüşüne. Közlerinden duyam. Men lelenkadan yerge tüşüvden qorqmayım. Yerge tüşmek İbraim aqayğa qıyınca edi, çünkü o, aydavcı. Oturğan yeri atlarnıñ art ayaqları yanında... Mında parkalar, yadez... eki ög köpçek arası qarma-qarışıq. Tüşmesi belâlı. O tüşti. Maña ne? Men qaburğada oturam. Ayaqlarım basıç üstünde. Atlar vızlı çapqanınıñ özünde bile sekirip tüşe bilem. Ama men lelenka üstünde, mıhlı kibi, qıbırdamay oturam. Yerge tüşmek isteyim... tüşmeyim.

İbram ağa biraz daa yüre, soñra aylanıp maña baqa: “Tüşeceksiniñmi?” dep soray ve bir közünen külümsirey. Meni mısquılağan kibi kele. Men lelenkadan sekirip tüşem. İbram ağa adımlarını yavaşıata. Ekimiz yan-yanaşa ketemiz. – “Bizim köyde seniñ için yahşı olur! İsmail efendi küçlü oca, – dey o, maña. Lelenka endi bizden eppi ögde aqırın-aqırın ketmekte. – Saña ev berirmiz. Evlendirirmiz, – o, tiklenip közlerimniñ içine baqa. – Yoqsa, evliseniñmi? – dep soray. Men ne deycegimni bilmey, susam ve gizliden külümsireyim. O, sıqılğanımnı añlap, lafnı başqa yaqqa çevire. – Arifmemet oca seniñ kimiñ ola? Doğmuş ağañmı? – dep soray. Onıñ sualini tasdıqlap, başımnı sallayım. – Tezce yür! – dey İbram ağa. – Böyle yürüşnen asıl da qızıp olamazsıñ. Köyde saña ton tiktirip berirmiz. Ton kiyseñ, üşümezsiñ. Şay degilmi? – O zevqlanıp küle.

Men indemeyim. Ne aytayım? Adam ton kiyse, elbet de, üşümez. Belli mesele. İbram ağa kimerde tez-tez yüre, men onıñ artından ayanlayım. Böyle acele yüre-yüre kerçekten de qızdım, atta terlep başladım. İbram ağa yorulsa kerek, yol biraz enişlegenini körgeninen: “aydı, bayağı qızdıq, endi lelenkağa oturayıq” dedi.

Lelenkanıñ peşine yetip, üstüne mindik. Atlar tavlı, tıgız müçeliler. Özleri istep yortalar. Albatnıñ ortasından keçmekte edik, İbram ağa qavehane ögündeki terekke bağı qaverenkli sığırnı ve onıñ etrafında toplanıp turğan adamlarnı körüp, zevqlı davuşnen küldi. Adamlar sığırnıñ arqasını ve qursağınıñ astını sıypap, biri-birlerine şubeli-şubeli baqıp, susmaqtalar.

Albatnıñ ahırına yetkende, İbram ağanın içinde qurt qıbırdandı. Niçündür, külümsirep, arqasına çevirildi.

– Sığırğa diqqat ettiñizmi? – dep soradı İsmail efendiden.

İsmail efendi onıñ sözlerini eşitmedi. İbram ağa muallimge yaqınca egildi.

– Sığırnı, deyim... ayaqlarını eslediñizmi?

– Ayaqlarını mı? – muallim taaciplendi, közlerini köterdi. – Ne olğan ayaqlarına?

– Olğan şey yoq. Pek yüksekler. Müçeden de canbaz körüne. Qoradan qolay atlasa kerek.

Sığır qoradan atlaymı, demek, ziyankâr. Ondan qomşularnıñ bostanlarını qurtarıp olamazsıñ. Köyde er kes seni, sığırnıñ saibini, qarğar. Öyle sığırda süt de az ola. Biz saba şeerge ketkende sığır şu terekke bağı edi. Şimdi şeerden qaytamız, alâ o, terekke bağı tura. Müşteri tapılmağan. Bizim köylülerniñ birinde öyle yüksek ayaqlı, qaverenkli sığır bar edi. Boynuzları süyrü. Atlarnıñ duşmanı. Bir yerde at kördimi, yavaştan yanına bara, otlağan ola. At, alicenap ayvan, sığırden fenalıq beklemey. Sığır apansızdan eki boynuzını atnıñ qursağına sanıça, atnıñ içekleri aqtarılıp çıqa. Ondan soñ, çoq yaşamay. Öyle o, yüksek ayaqlı sığırlar!

Ögde, özen üstünde Otarçıq köpürü köründü. Lelenka solğa, örge buruldı. Foti Salağa yaqınlaşanda yol kene enişledi. İbrahim ağa köyniñ ortasında furun ögünde lelenkanı toqtattı. İsmail efendi yerge tüşti. Cebinden tütün qutısını çıqardı, sigar yasaycaq oldı, soñra bu niyetten vazgeçti, qutusını cebine qoyıp, furunğa kirdi ve bir talaydan qayıp çıqtı, bizni de içeri çağırdı. İbrahim ağanen beraber furunğa kirdik. Muallim bizni masa başına oturtqan soñ, furuncu ketirip ögümüzge ekişer yantıq qoydı. Yantıqları aşadıq. Birer meşrebe de maqsıma içtik.

İsmail efendi elli yaşlarında, yufqa, qara saqallı, yüksek adam. Maqsıma içken vaqıtımızda aydın, temiz közlerinden maña baqa berdi, külümsiredi.

– Men Arifmemet ile çoqtan tanışım, – dedi, niyet, – siziñ añañız ekenini bilmey edim. Zıncırlıda onıñnen beraber oqudıq.

Muallim furuncını çağırıp, esap kesmesini buyurdı. Aqçanı İbrahim ağa bermek için talaştı, İsmail efendi berdirmedi. Özü berdi. Soñra tekrar yolğa çıqtıq. Volost idaresi yanındaki yüksek köpür üstünden keçtik, poçta yolınıñ Kökközge ve Özenbaşqa çatallaşqan yerinde, taş divarlı yüksek bina turmaqta edi.

– Bu ne? – dep soradım İbrahim ağadan. – Zavodmı?

– Yoq... – dedi o. – Bu yerge Dutbağça deyler. Bina Memedali beyniñ buhar degirmeni. Qardaşı Osman bey mında yaşay. Hucur şey. Memlekette tertip deñiştı, bütün variyet fuqareleriniñ oldı, dediler. Bizim volostta bir şey deñişmedi. Memedaliniñ buhar degirmeni eki afta evelsi köylü boğdayınıñ pudundan eki funt kapiç nasıl olğan olsa, şimdi de öyle ola.

– Bilesiñizmi, İbrahim ağa, – dedim men. – Akimiyetni elge almaq, elbet de, qolay iş degil... ğayet küç iş, lâkin elge alğan soñ, onı idare etmek daa da qıyın. Bu sözlerni ulu adam aytqan. Men olarnı qaydadır oqudım. Osman beyni akimiyetten marum etken soñ, mülkiyetinden de quru qaldırmaq kerek. Bu eki işni bir pereden yapmaq ğayet mürekkep.

Ğavr köpürü yanında oñ qolğa tik yol ayırıldı. Obalı-çuqurlı, enişli-yoquşlı... Lelenkanıñ köpçegi taşlar üstüne çıqıp olamay, çıqsa – tüşip olamay. Taşlar üstüne çıqıp tüşken, çuqurğa enip köterilgen sayın köçerleri sınıp ketken kibi çitırdaylar. Başqa arabalar bu yolda nasıl yüreler, aqıl yetişecek şey degil. Ögümüzde qarlı dağlar yükselip turalar, olardan teren, sağır iñiltileler eşitile. Etraftaki çayırlar ve bağçalar üzerine aqırın-aqırın qaranlıq tüşmekte. İbrahim ağa tosatsat qamçısını avada oynatıp: “Qana, torularım! Davranıñız! Köyge kele yazdıq” dep taşlay, lâkin atlarını urmay. Ve urmaq asıl da kerekmey, çünki özleri yelayaqlılar. Lâkin böyle yolda atlar yortıp olamaylar.

Köpeklerniñ avuldağanı, sığırlarnıñ mağrağanı eşitildi. Köyniñ aşağısında mezarlıq yanında, yolınıñ aylanmasında, camlı sofalı, aydın yarıqlı, büyük ev, yanaşasında uzun tütün aranı köründü. Memedali beyniñ evi.

Lelenka örge köterildi, tüz yolğa çıqqan soñ köpürge doğrudı, biraz vaqıttan soñ köyniñ ortasında toqtadı. İsmail efendi lelenkadan tüşti.

– Bu aqşam İbrahimniñ ihtiyarında bulunacaqsıñız! – dedi maña. – Yarın mektepte körüşürüz. Şimdilik ekiñizge de hayırlı geceler olsun!

O, eniş yol boyu ketti ve tezden kölgesi qaranlıq içinde ğayıp oldı. Ayaq davuşları kesildi. Endi keç vaqıt. Men, Qır üstü denilgen yüksek yerde, lelenkanıñ yanında turam, sağıma-soluma közetem, ayretke kelem. Er yer dağlıq ve qayalıq. On doquz yıl yer yüzünde yürdim, böyle muammalı, tabiiy kiyik dağlı yer körmedim. Ortalıq çım-çirt, aynı zamanda sağır iñiltile. Efsane kibi. Men endiden soñra bu esrarlı köyde yaşaycağım. Ne qadar? Nasıl? İstiğbal kösterecek!

Tabiatınıñ mücizeliligine ayretlenip, baqıp turğan vaqıtımızda İbrahim ağa lelenkanı yol boyu aşağı aydap ketti, soñra iri azbarğa kirdi, atlarını tuvardı, ahırğa qapadı. Men episini kördim, eşittim. Ondan soñ taş basamaqlı tik merdiven boyu yolğa, benim yanıma çıqtı.

– Bu bizim evimiz, – dedi o, bir çeti qır üstünde, diger çeti derege sarqıp turğan binağa işaret etip. – Bu ise... – yanımızdaki süyrü damlı binanıñ qapusını kösterdi. – Bu ise bizim qavehanemiz.

“Bizim”... degeninden mana ne edi aceba? Cemaatınıñki demekmi, yoqsa, İbrahim ağanıñ özünüñkimi? Añlap olamadım. Zaten köyde böyle meselelerni alel-acele añlamaq qolay degil. Lâkin iç añaşılmaq şey de yoq. İbrahim ağa ile ekimiz taş merdivenden aşağı, azbarğa tüştik.

Men onıñ evinde qondım. Sofra başında bütün ailesinen oturıp aqşamlıq aş aşadıq. İbrahim ağanıñ qarısı Raime, sıcaqqanlı, yelayaq qadın. Büyük qızı Zeyneb, acayip varlıq. Küçük qızı Zenife. Oğulları Yusuf. Sofra başında er kes lâyıq körgen şeyi üstünde söz açtı, biri-biriniñ fikirini taqdirledi, yahut itiraz etti. Evde şeñlik ükümrän oldı. İbrahim ağa, men yeñi oca ekenimni ve meni İsmail efendi ile beraber şeerden özleri alıp kelgenlerini tafsılâtinen ikâye etti.

Evde oda çoq edi. Maña eñ çetteki hanede töşek qoyıp, yatqızdılar. Uzaqta, pek terende bütün gece suv şuvultısı eşitilip turdı. Men keç maalgece yuqlap olamadım, ep tüşündim, yarın mektepte talebeler ile derslerni başlağanda ne deycegimni, benim sözlerimden soñ olarnıñ çereleri nasıl boyğa kireceklerini tasavur etmege tırıştım. Saba erte turdım. Pencereniñ bir qanatını açıp tışqa közettim. Birden başım aylandı. Ev teren dere çetinde turğanını körüp, ayrette qaldım. Tünevın gece Qır Üstünde toqталıp, etrafnı seyir etken maalimde maña er şey açıq-aydın körünmegen. Bugün ögümde aqıqiy tabiat güzelligi açıldı. Dereler, dağlar, qayalar, letafetli ava.

Evde sabalıq qave içilgen soñ İbrahim ağa meni Aşağı maallege, yeñi oca içün tayinlenilgen evge alıp bardı. Esli, yüksek, qızılçiq teregi kibi quru ve mühkem qadın, bizni hoş çere ile qabul etti. Qave ile sıyladı.

– İşte, yeñi ocanıñ özü! – dedi İbrahim ağa evniñ saibesine. – Abdureşid efendi. Biz, Saabe, seniñnen bütün işler hususunda laqırdı etken edik, öylemi?

Qadın yerinden qalqtı, qomsu odanıñ qapusını açtı.

– Abdureşid ocanıñ odası şu! – dedi nezaketle. – Kir... körüñiz!

İbrahim ağa ile ekimiz oda içine kirdik. Etrafqa köz kezdirdik. Yerde qalın, qırmızı kiyiz töşeli. Törde minder. Divar yastıqları. Peşkir. Köşede iri sandıq üstünde cıyılğan töşek, yurğan, yastıq. Pencerede perde. İbrahim ağa qaç kereler maña baqtı. Fikirimni bilmek istedi. Albu ki benim için ne qadar uyğunlıq kerek? Başım üstünde dam, astımda töşek olsa, kâfi. Odanı taqdir ettim. Saabe aptege teşekkür bildirdim.

– Ocanıñ aşı-suvu İslâm baynıñ evinden ketirilecek! – dedi İbrahim ağa qadınga. – Zan etsem, sabaları Abdureşid efendige bir filcan qave pişiriñ ve aftada bir defa çamaşırını yuvıp berüvni küçsünmezsiñ! Öylemi, Saabe!

Qadın, İbrahim ağanıñ soñki sözlerine cevap bermedi. İbrahim ağa, ev saibesi ne der eken dep, beklep turdı, davuşını eşitmegen soñ, benim yeñimden tutıp çekti, ekimiz azbarğa çıqtıq. O, maña bir şeyler aytmaq istep omuzımdan tuttı, bu esnada Saabenıñ davuşı onıñ niyetini bozdı.

– Qavesi bir şey degil, – dedi ev saibesi, bosağa üstünden. – Ama çamaşırı için başqa adam tapıñız. Men yabaniy erkeknıñ donunu yuvmam!

– Çamaşır için raatsızlanmañız! – dedim men Saabe aptege. – Özüm yuvarım. Qave pişirmek de kerekmey.

İbrahim ağa indemedi. Azbar qapuğa doğru adımladı. Qapuğa yakıñlaşan soñ maña işaret parmağını köterdi. Yanına bardım.

– Şimdi ne işiñ bar? – dep soradı menden. – İsmail efendinen nasıl añaştıñız?

– Mektepte körüşecekmiş, – dedim.

– Öyle olsa, mektepke bar! İşte, dere... – qolunu köyniñ batısına uzattı, – dereniñ o bir yaqında, aşağıdan ikinci ev. Saabe ile işlerni men yoluna qoyarım.

İbrahim ağa evine ketti. Men eniş yolğa aylandım. Cami yanından keçip, derege kelip yettim. Köyniñ üstünde yüksek dağlar, qayalıqlar asılı turalar. Gece kördigim kibi dumanlı degil, er şey aydın körünmekte. Dağlardan quturım aqıp kelgen suv bu yerde yüksek bentten sıçray... terenlikteki qalın, gür dallı ceviz teregi tübünde uvuldap, taşlı yalığa çapqılıp, duman köterip, közden yoq olup kete.

Dereniñ o bir yaqına keçip, alçaq taş isar boyundaki yolnen eppi yürgen soñ, keniş azbar içinde balaların çuvultısını eşitip, qapunu açtım. Bir qatlı, uzun bina köründi. Divarlarınıñ sıvavı anda-mında köçken. İçeride keñ, uzun sofa. Dersler başlağanga beñzemey. Balalardan İsmail efendini soradım. Maña sofanıñ ahırındaki qapunu kösterdiler. Qapunu qaqtım. Ses-soluq eşitilmedi. Aqırından açıp, başımni içeri tıqtım... İsmail efendi soba başında oturıp, ellerini isitmekte edi. Soñundan bildim... mektepte sobalar kimerde pek qızdıra, kimerde asıl da yaqılmay eken. Er bir talebe saba mektepke eki odun ile kelmege borclu. Bu tertipke, umumen,

riayet etile. Kimerde tertip bozula. Bala derske kelmey... demek ki, odun da ketirilmey. Derske bir kün on talebe kelmese, yigirmi odun yetişmey. Eki golland ocağının biri yaqılmay. Soba yanında quru bedenli er kişi ve şeerlice kiyimli yaş qadın, ayaq üstünde turıp, İsmail efendi ile laqırdı etmekte. İsmail efendi benim başımın köre qaldı.

– Buyurınız, Abdureşid efendi! – dep qıçırdı. Men içeri kirdim. Selâm berdim. İsmail efendi yanındaki kişilerge meni taqdim etti. Yeñi muallim, Abdureşid Selâmet oğlu! Arifmemet efendinin doğmuş qardaşı. Tünevin şeerden özüm alıp keldim. – Men kevdemni azaçiq aşağı egiltip, doğrulttum. Soñra İsmail efendi, yanındaki kişiler hususunda maña izaat berdi, – rus tili muallimlerimiz Yaya efendi Bayraşevskiy ve Safiye hanım Bayraşevskaya! Rica etem!

Biz qol tutuştıq. Sağlıq-selâmetlik soraştıq. İsmail efendi maña oturmaq için yer teklif etti.

– Abdureşid efendi daa yaş, – dedi mektep müdiri. – Ocalıq tecribesi yoq, lâkin bilimli. Eminim ki, tecribeni tez elde eter. – Soñra, maña muracaat etip, dedi: – Ana tili dersini sınıfların episinde özüm... kimerde Löman efendi ile ekimiz bölüşip bere edik. Löman efendi... Üsein Şamil Toqtarğazın yaqın dostu, teessüf, vefat etti. Yüksek medeniyetli adam edi. Endi onıñ yerinde siz işleyceksiniz. Sizge, Abdureşid efendi, işni başından başlamaq faydalı olur. O sebepten birinci ve ikinci sınıfları sizge işanam. Oları oqutacaq ve terbiyeleyceksiniz! – Böyle degende İsmail efendi sağ elinin işaret parmağını yuqarı köterdi. – Yeñi akimiyet, yani şuralar ruhunda terbiyeleyceksiniz! Yaya efendi ve Safiye hanım bizde rus tili derslerinden meşğuller. Nasıl, Abdureşid efendi? Menim tevsiyem ile razısınızmı?

– Razım, – dedim men. – İşni başından başlamaq, aqiqaten, elverişli. Menim işimde, şubesiz, küçlükler olur. Yardım için sizge, İsmail muallim, muracaat etecegim. Zanıma qalsa, red etmezsiniz!

İsmail efendi maña yardım için daima azır ekenini bildirgen soñ, celeti cebinden köstekli saatını çıkarıp, oña diqqatle baqtı ve derslerini başlamağa vaqıt ekeni hususunda Safiye hanımın tenbiledi. Safiye hanım alel-acele sofağa çıqtı. Nevbetçiye aytıp, çañnı qaqtırdı. Talebeler sofanı titretip, ziy-çuv olup, içeri toluşa başladılar. Müdür maña, peşimden yür, degen manada közlerinden işaret etip, ocalar odasından sofağa çıqtı. Men sınıf defterini alıp (defterni özümnen almağa aqlım yetkenine soñundan taaciplendim), onıñ artından kettim. Ders hanege kirdik. Müdür, bizni ürmet ile ayaqqa qalqqan talebelerni, elinin areketinen yerlerine oturttı, meni olarğa taqdim etti. “Bugünden itibaren sizlerniñ, yani birinci ve ikinci sınıfların, ocası Abdureşid efendi... – dedi müdir. Talebeler derslerge vaqıtında kelip – vaqıtında ketmek, yeñi ocanı sevmek-saymaq, sözünü tutmaq kerekligini, til qaytarmaq, ders vaqıtında sınıftan çıqmaq, biri-birinen laqırdı etmek yasaq ekenini, nizamğa tabi olmağanlar ceza köreceklerni añlatıp, balaların ve benim işlerimizde muvafaqiyet istep, ders haneden çıqtı.

Müdür ketken soñ men yazı tahtası ögüne keldim, yüzümni talebelerge çevirip, sınıf defterini masa üzerine qoydım: “Selâm aleykim, qıymetli talebeler! – dedim balalarğa. Birinci ve ikinci sınıflarda talebelerge böyle muracaat, ocalıq ameliyatında körülgen şeymi, bilmeyim. Maña: “birinci dersiniñ böyle sözlernen başlarsın” dep kimse aytqanı yoq. Bu öz teşebbüsüm sayesinde doğğan ilki ocalıq usulım. Talebeler benim selâmıma qarşılıq olaraq: “aleykim selâm, ürmetli muallimimiz Abdureşid efendi!” dep, bir ağızdan cevap berdiler. Yoq... doğrusını aytsam, episi bir ağızdan olup çıqmadı. Talebelerniñ bir qısımı sözlerni ötkür, açıq-aydın söyledi, bir qısımınñ davuşı tınıq, mecalsız eşitildi. Nasıl da olsa, balalar benim kendilerine muracaatımınñ asıl manasını doğru añlağanlarından ve, episi olmasa da, ekseriy sözlerni doğru ve açıq söyleyenlerinden memnün qaldım. Lâkin balalar ocanın selâmına böyle nezaketli cevap berilmek kerekligini qaydan bildiler? Bunı olarğa kim öğretti? – Men sizge ana tilimizde oqumağa ve yazmağa öğretecegim. Oqumağa ve yazmağa bilgen soñ sizler ilim ve fen öğrenecek, büyük adamlar olacaqsınız! – dedim olarğa. – Menim adım Abdureşid, babamın adı Selâmet. Maña Abdureşid oca deyeceksiniz! Abdureşid efendi... demeyceksiniz! Añladınızmı?”

– Añladım! – dediler talebeler, lâkin gizliden biri-birlerine manalı-manalı baqıştılar... indemediler (“niçün Abdureşid efendi demeycekmiz!”).

Böyle etip, benim ocalıq faaliyetim başladı. Bana muallimler odasında İsmail efendi degeni kibi, benim ocalıq tecribem yoq, bu aqlı sözler. Ama zemskiy mektebinin müdiri Yaya Naci

meni bu mektepke yollağanda: “fuqare köylü balalarını sen oqutmasañ, men oqutmasam. Arifmemet oqutmasa, kim oqutacaq?” degen edi. Zan etsem, onıñ sözlari de aqsız degil, aksine, pek qanuniy ediler. Men fuqare köylü balalarını oqutmaq için keldim. Nasıl usullarnen oqutacağım? Onı şura mektebindeki yeñi ameliyat kösterecek!

Masa üstündeki sınıf defterini açtım. İçinde İsmail efendiniñ elinen arap arifleri ile cıynaqlı sürette talebelerniñ cedveli yazılğan. Er biriniñ adı qarşısında türlü işaretler qoyulğan. Bular, bu yıl, menden evel, üç ay içinde keçilgen derslerniñ izleri. Defterniñ nevbeti saifesinde: “1920 senesi dekabr 2...” dep yazdım. Soñra talebeler maña özleriniñ yazı defterlerini köstermelerini rica ettim. Birinci sınıf talebeleri için resmîy elifbe yoq. Balalar çantalarından defterlerini çıkarıp, raleler üzerine qoydılar. Olarnı, defterlerni, birer-birer alıp közden keçirdim. Soñra talebelerni tahtağa çağırdım. Ariflerni yazışlarına diqqat ettim.

İsmail efendi Zıncırlını bitirgen. Mektepte, ana tili, riyaziyat, coğrafiyadan başqa, diniy dersler de bere. Üyken sınıflarda Apteyik ve Quran azımşan oquta. Yazısı ğayet nefis. Zıncırlıda üsnühatqa ürmet yüksek olğan, sohtalarğa arapçanı dülber yazmağa öğretkenler.

Abdureşid oca sohtalarınıñ üsnühatı hususunda söylegende qafamda bir qanaatsızlıq asıl oldı, o sebepten, qolumnu onıñ omuzı üstüne qoydım. Oca, abdırğan kibi, silkinip, birden ikâyesini üzdi.

– Afu etiñiz, ocam! – dedim men. – Siz kelgende Mahuldürde şuralar akimiyeti qurulğan edimi?

Oca benim sualimniñ manasını deral añladı, ama oña eki söznen cevap bermege cesaret etip olamdı. Şuniñ için o, zamanniñ şaraiti hususunda izaattan başladı.

– Akimiyet qurulğan edi. E! Sizge nasıl añlatayım? Köy qızıl orduniñ qolunda, eali arasında içtimaiy tertipni karabinli adamlar muafaza eteler. Bular, zan etsem, şura akimiyetiniñ özü demek edi. Lâkin tek bular...

– Yeñi akimiyet, dinniñ devlet işine alâqası yoq dep tanığanı sizge malüm edimi?

– Maña, şübesiz, malüm edi, – dedi oca. – Lâkin şuralarnıñ köyge kelgeni yarım ay.

Mektepni yarım ayda dinden ayırmaq mümkin degil. Onıñ için vaqıt ve yeñi ocalar kerek. Üçünci, dördünci sınıflarnıñ talebeleri mektepte İsmail efendiniñ öğünde Aq yol, Apteyik, Quran oquylar, namaz qıluvnu, dua ve ezan oquvnu ögreneler, ögrenilgen şeyler ayatqa tadbiq olunması için talebelerniñ künde birisi nevbetnen camige barıp, minareden köy ealisine ezan oquy, namaz qıla, dua oquy, oraza vaqıtında teravi namazına bara. Yeñi akimiyetniñ kelgeni eki afta. Böyle küçük müddet içinde köyde akimiyet qanunlarınıñ büyük semerelerini körmek küç. Onıñ şuralar akimiyeti hususunda tasavurı küçük.

– Er alda, ocam... talebelerniñ mektepte Quran, minarede ezan oquvı, camilerde namaz qıluvı, bunı añlamaq küç. Şuralar akimiyetiniñ kelgeni yarım ay, bu doğru, lâkin o, endi kelgen. Mektep – şura mektebi. Öyle degilmi? Şura mektebinde diniy dersler berilüvi, zan etsem, qata.

– Qata olsa da... aqiqat, – dedi oca. – Devlet dinni tanımay, ama ocalarınıñ müim qısını ve ana-babalar dinsizliknen uzlaşıp olamaylar.

– Diger bir mesele daa, – dedim men, – “Efendiler!?” Men laqırdıñızni diqqatnen diñleyim. Taaciplenem... Oqumış adamlarnıñ episine efendi deysiñiz. İsmail efendi, Yaya efendi, Safiye hanım, atta Abdureşid efendi... zevqlı şey! Şura mektebinde bu nasıl efendiler! Yeñi akimiyetniñ bizge ketirgen birinci acayip sözü “arqadaş”, Arqadaş! Böyle şerefli söz mevcut eken, efendige ne acet?

– Mantıqiy noqta-i nazardan siz, aci-güci, aqlısıñız! Ameliy ceetten mesele olduqça mürekkep... “Efendi” sözüne özüm de çoq itiraz ettim, lâkin onı taşlatıp olamadım. Ondan ta, otuzinci senege qadar qurtulıp olamadıq. Halq onı kullanıp alışqan. Birden taşlap olamay. Eminim ki, bunda mefkureviy maqsat yoq. Yalñız adet... qılıq. Men aqiqatta olğan vaqialarnı ikâye etem. İşniñ bir ceetini daa unutmañız ki, bu devirde efendi unvanı ile añılğanlarınñ büyük qısını soñundan yüksek fırqa ve şura hizmetlerine tayin etildi, halq komissarları oldılar. Soñra biz olarğa arqadaş dedik.

– Men siziñle razım. O zamanda mesele tek unvanda degil edi. Ama şimdi 1983 senesiniñ küzü. “Efendi” qulaqqa tik kele. Devirni nazar itibarğa alsaq, sizni, elbet de, añlamaq mümkün. Rica etem! İkâyeñizni devam etiñiz!

...Ekinci sınıf ile tanış olğan vaqıtımda, onıñ bazı ceetlerden, birinci sınıf ile sanki bir seviyede ekenligini sezdim, çünki İsmail efendi... – oca bu sefer sözünü özü bölip, maña tiklenip baqtı. – Soñ, bu yerde ne demek gerek? “İsmail arqadaş”mı?

– İsmail Asan oğlu... demege mümkün! – dedim men, – er adamnıñ öz adı bar. Rutbesini aytmaq şart degil.

Oca “efendi”ni Asan oğlu diye tüzetip aytıp baqtı, lâkin unvanlarını islâ ile oğraşuv istenilgen neticeni bermeycegini oca da, men de añladıq, o sebepten şimdilik episini evelki alında qaldırdıq.

– ...Çünki İsmail efendi, keçken yarım yıl içinde, ekinci sınıftaki zayıf balalarınñ bir qısını birincige, birinci sınıftan ziyreklerni ekincige avuştıran. Ana tili ve ahlâq derslerini İsmail muallimniñ bir özüne alıp barmaq qıyın olğan. Men bunu duydım. Maña balalarnen çoq ve ciddi işlemek gerek olacaq. Ne çare! Çoq çalışmaq gerek olsa, çoq çalışırım! Men, köyge kelgende, az çalışır dep kelmedim. Mektepte birinci künü dört saatlıq işten soñ eki sınıfnıñ işlerine birden qıymet kesmege tırışsañ, yañlışmaq da mümkün. Köy ve eali ile de tanış olmaq gerek. Kim bilsin, belki bu köy – benim taqdirimdir!

Dersler bitken soñ ocalar odasınıñ qapusını açıp baqtım. İçeride Yaya efendi ve Safiye hanım yan-yanaşa oturıp, qonuşmaqtalar. Kireyimmi-kirmeyimmi? Qolaysızlanıp, toqtaldım.

– Buyurıñız, Abdureşid efendi! – dedi Yaya Bayraşevskiy. Yerinden qalqtı.

– Maña İsmail efendi gerek, – dedim.

– O, ketti... – dedi Yaya oca. – Keç, oturuñız? Bugünniñ hızmeti bitti. İsmail muallim sizge niçün gerek?

– İşlerniñ tertibi hususunda aqıl tanışmaq istedim.

– Tertip şöyle: yarın mektepke, bugün kelgen maaliñizde keliñiz. İşiñizni devam etiñiz.

Safiye hanım... – o, közleriniñ areketinen ocapçege işaret etti. – Safiye hanım benim refiqam.

Men sağ elimni köküsüm üzerine qoyıp, azaçiq egildim. “Sizler ile yaqın munasebette olacağımdan ğayet memnünim!” dedim.

– Biz... Safiye hanım ve men, musaadeñizle, sizni bugün bir filcan qave içmek için evimizge musafirlikke davet etemiz! – dedi Yaya efendi. – Evimiz bu yerçikte, yaqında!

– Ebet, – dedi Safiye hanım dülber tebessüm ve quş nağmesine beñzer davuşınen. O, til ucundanmı, yoqsa, azaçiq pelteklenipmi laqırdı etkeni için, sözleri muzikal eserge beñzep çıqmaqta. – Siz köyde kimseni bilmeysiñiz. Biz mında eki buçuq yıldan beri yaşaymız. Er şeyge alıştıq.

Men yalıñızlıq ve acemiylik vaziyetimde böyle davetten red etmek gerekmi edim? Elbet de, razı oldım. Yaya efendi ve Safiye hanım yerlerinden qalqıp, ellerindeki sınıf defterlerini şkañ içine qoydılar. Olarnıñ yapqanlarını men de tekrarlağan soñ, üçümüz beraber ocalar odasından çıqtıq. Uzun sofa ve dershaneler bom-boş, sükünet içinde ediler. Yaya oca qapularını kilitlep, anahtarlarını cebine qoydı. Biz, benim saba kirip keldigim qapu betke degil, azbarnıñ törüne taba yürdik, andaki küçük tahta qapuçıqtan qomşu azbarğa keçtik. Çıplaq alma, armut, vişne terekleri arasında eki qatlı, cam sofalı ev öğüne çıqtıq. Evniñ arqasında tütün aranı, aldında tütün qurutulğan sergiler bulunalar. Sergiler şimdi, qışta, boşlar. Arannıñ içi de boş. Bir köz içinde tütün sıyıqları cıyılıp qoyulğan. Aran ögündeki tarla arqasında diger çayırklar uzanıp keteler.

Evge kirdik. Yaya oca meni sofa içinden yeteklep keçirdi, tördeki odalarınñ birisine kirsetip, minder üstüne oturttı. Evde odalar çoq, içlerindeki donam sade. Episinde demetlenilgen tütün qoqusı bar. Sandıq üstünde töşek, yastıq. Yerde kiyiz.

– Ev özümizniñki degil, – dedi Yaya efendi. – Abdulla ağanıñki. Biz bu oda içinde yaşaymız. Şorbacı acayip adam. Meşur tütüncü. Qarısı Edayye... yıldırım. Köyde kommunist yazıluv daa başlamadı. Başlasa, birincisi, şübesiz, Edayye apte olacaq. Oğulları Seit-İbram ve Sadıq bizde, mektepte oquylar.

Safiye hanım benim ögümde, kiyiz üstüne yağbez töşep ketti. Bir talaydan soñ qırq yaşlarında, adiy kiyimli, tolu müçeli qadın tabaq üstünde qave ile kirdi. Tabaqı yağbez üstüne qoydı.

– Hoş sefağa keldiñiz, muallim efendi! – dedi, o maña. – Kelgeniñizni bizim balalardan eşittim. Alla sağlığıñızni bersin. Elbet de, yeñi akimiyetke yeñi ocalar hizmet etmek kerekler. Rica etem, qavege buyurıñız!

– Bu, Edayye apteniñ özü, – dedi Yaya oca. – Evde epimizniñ büyüimiz.

Yaya efendiniñ ev saibesi hususındaki sözleriniñ doğruluğına birden inandım, çünki bana bosañadan atlap sofağa kirgen vaqıtımda oniñ aşhanede (qapu açıq edi) balalarına bereyatqan ögütlerini eşitip, akim ve adaletli qadın ekenini sezdim. Baar kelecek, men Edayye apteniñ çayırdı fide qoyğanını, yaz kelecek, tütün çapalağanını, küz kelecek – tütün qırğanını ve tizgenini... qışta ise demet yasağanını körip, oniñ hususunda fikirim doğru ekenligine teknil emin olacağım. Şimdi ise evdeki çalıqlığı meni taaciplendirdi. Qocası Abdulla ağa şimdi evde körünmey.

Safiye hanım aşhanede iş ile meşğul. Edayye aptege erkekler cemiyetinde bizim ile oturıp, biraz qonuşmasını teklif ettik, mağazda qocasınen beraber tütün tayı yasamaqta ekenlerini sebep etip, sofağa çıqtı. Yaya efendi ile ekimiz qaldıq, qave içtik.

Safiye hanım ve Yaya efendi, qadın ve qoca... ocalar. Adları ve tilleri tatarca, familiyaları slavânca. “Çöl mırzalarından olmalılar” dep tüşündim. Ekisiniñ de laqırdıları nazik, muqayt ve ifadeli. Laqırdıları, diqqatnen diñlenilse, tatarca qonuşmağa ögrenen Batı Avropa kişisiniñkine beñzey. Qave başındaki subetimiz vaqıtında bu hususta tüşündim ve, tüşüngen sayın, familiyaları slavân tili yalğamasınen bitkenine baqmadan, olarnı çeşit milletlerge yoradım. Yaya efendi benim çereme baqıp, zeinimdeki fikirni bildi.

– Bizler Lehistan tatarlarımız, – dedi maña ve, böyle degende yüzden biraz deñiştı, soñra külümsiredi. – Eşitken ediñizmi?

– Eşittim... ne demek olsun! – dedim men. Safiye hanımniñ ve Yaya efendiniñ lehistanlı ekenlerini birden ferqlamağanım için öz-özümde taaciplendim. – Bağçasarayda qomşumuz Mustafa Aleksandroviç, lupqa tatarı. Oniñ ile dostım.

Yaya oca memnün alda tekrar cılmaydı.

– Özüñiz qayda oqudıñız? – dep soradı menden Bayraşevskiy. – Ne bitirdiñiz?

– Darümualliminde... – dedim men ve ilâve ettim: – Bitirmedim.

Yaya ocanıñ qaşlarınıñ içki ucları töpege köterildi, mañlayınıñ terisi cıyıldı, qatmerlendi. “Men de öyle belledim” demek istegen kibi köründi, ama indemedi. Bayraşevskiyniñ şahsiyeti meni sabadan beri pek meraqlandırmaqta. Quru bedenli kişi. Üstündeki kostümü çıraç kibi tüm-tüz. Yürüşi yengil. Betten azaçiq altay kişisine beñzey. Safiye hanımniñ çerese başqa Avropa biçimde. Laqırdısı bülbül sayravını añdıra. Köyde qadın tuflâları kiyip yürgen yalıñız Safiye hanım. Bu dereli-töpeli yollarda yüksek ökçeli ayaqqap ile nasıl yürgenine cemaat şaşıp, seyir etip qala. Men bu alını ertesi künden seze başladım. Qarı ve qoca, ekisi de nezaketli ve bilgili adamlar. Böyle yüksek medeniyetli kişiler kiyik eçkiler, sığınlar, qaracalar yaşağan bu qayalıq arasına, bu küçük köyge nasıl etip kelip tüşkenler? Başları daima qarlı ve dumanlı bu dağlar eteginde yürekke teselli berici ne tapqanlar aceba? Büyük, dülber şeerlerde bu acayip qadın ve qoca için lâyıq hizmet tapılmağanmı? Tapılğan olsa, niçün bu köyge kelgenler? Buniñ sebeplerini özünden sorap bilmek mümkünmi? Sorasam, edepsizlik olmazmı, dep tüşündim.

– Sizni mında Yaya Naci yolladı, öylemi? – dedi maña Bayraşevskiy.

– Ebet, – dedim men. – Ya siz... Yaya efendi? Sizler bu köyge nasıl keldiñiz?

Bayraşevskiy külümsiredi. Menim böyle sual berecegimni çoqtan beklegenini duyuldi. Soramağan olsam, belki de taaciplenecek edi. Men ümitsizden oca olıp ketüvimni özüm için iftiharlı iş esap etkenim kibi, Bayraşevskiy de, bu tüpsüz derege oca olıp kelüvini, belki, ayatında bir aqaret dep tasavur etedir. Belki... deyim men. Aқиқatını daa bilmeyim.

– Men Yalta zemstvo idaresi maarif şübesiniñ emirine binaen keldim, – dedi Yaya oca. – Endi eki yıldan ziyade.

– Vrangel vaqıtında mında ediñizmi?

- Mında edim.
- Sizge toqunmadılarınmı?
- Yoq, toqunmadılar, – dedi Yaya oca, soñra ilâve etti: – lâkin toquna bile ediler.
- Niçün?

– Men ofitserim. Beyaz gvardiyada hizmette edim... qaçtım. Saqlanmaq küç oldı. Kefe uyezdinde meni er kes bile, çünki muarebeden evel Saray Mende oca edim. Yalta uyezdi zemstvo idaresindeki tanış kişim meni bu delikke tıqtı. “Anda, çıtırman dağlıq içinde, seni kimse tapıp olamaz” dedi. Men canımını avuçıma alıp keldim. Sakin, ihtiyat yaşadıq. Beyazlar keldi – keçtiler, almanlar keldi – keçtiler. Meni Suleyman Sulkeviç ükümeti qıdırdı. Tapıp olamadı. Mında, bu köyde adamlar cailler, ama namus ögünde mesuller, olarda birevni aldav-satuv yoq. Cenk bitti. Şuralar akimiyeti keldi. Maña saqlanmağa acet qalmadı.

– Yeñi akimiyetniñ siziñ için yüksek manası barmı? – dep soradım Bayraşevskiyden. – Bar ise, esasen, nede?

– Şuralar muqaddes qurum, – dedi Yaya oca. – Men oniñ oğrunda çoq yıllar küreştim.

– O alda, siz bu köyde endi çoq yaşamazsınız!

– Ne sebepten? – dep soradı o, taaciplenip, köz qapaqlarını sıq-sıq oynattı. – Sabıq ofitser ekenligim içinmi?

– Hayır. Onıñ için degil. Köy pek küçük... siz ve Safiye hanım, fikirimce, pek büyüsiñiz! Sizge geniş qulaçlı hizmet kerek. Mında, Mahuldürde, öyle hizmet yoq.

Ocanıñ yüzü qızardı. İçten eyecanlandı.

Safiye hanım kirdi, ögümüzdeki tabağını ve boş filcanlarını alıp çıqtı, soñra eki çanaq baqlalı laqşa şorbası ketirdi. Baqla iri ve qaverenli olğanından, suvu ve laqşası da boyalı edi.

– Buyurıñız oca aşına, – dedi Safiye hanım, – alicenap ve dülber külümsirep. – Bu bizge Memed-Ali beyniñ evinden ketirile.

“Oca aşı”! Demek, İslâm baynıñ evinden maña ketirilecek yemek de böyle olacaq. Belki endi ketirgendirler.

– Bu oca aşınen sizni künde qaç kere sıylaylar? – dep soradım.

– Eki kere, – dep cevap berdi Safiye hanım. – Üylelik ve aqşamlıq. Kimerde künde bir kere. Kimerde iç de ketirilmey. Bu oca aşı degil, Memed-Aliniñ ırğatları için pişirilgen yemek.

Yaya efendi alçaq sesle ve devamlı sürette küldi. Külküsiniñ aenkinde bir mana barlığını sezip, oña ayretle baqtım. Baqqanımdan oca ruhsuzlandı, sustı. Ağaç qaşığını çanaqqa daldırdı, qarıştırıp baqtı, et ve qartop kesekleri körünip aldılar.

– Buyurıñız, Abdureşid efendi! – dedi maña. – Şorba fena degil. Aşamaq mümkün. – Özü iri ağaç qaşığını toldurıp alıp, qarınğa yolladı.

Köyde bu benim birinci musafirligim. Laqırdığa dalıp, oturıp qalğanımını sezmedim. Aş aşadıq, çay içtik. Mende birinci künniñ derslerinden asıl olğan teessurat hususunda qonuştıq. Men ikinci sınıfta işleriñ seviyesi al-azırdakinden yüksekçe olması kerekligini ayttım. Safiye hanımniñ yüzünde benim fikirimnen razılıq sezildi, özü indemedi. Yaya efendi de bir şey aytmadı. Olar sözlerinde ve areketlerinde ğayet ihtiyatlar. Dağlıqtaki ayat olarğa çoq şeyler ögretken.

Evge qaytmaq için sofağa çıqtım.

– Sınıflardaki işleriñizge yardım kerek olsa, çekinmeñiz, aytıñız, – dedi Yaya oca, elimni küçlü sıqaraq. – Biz yardımğa daima azırmız.

Ay yarığı dağlarını, qayalarını aydınlatqan. Dereniñ suvu buzlaşan, ap-aq yolaq olup qırlar arasında yılan kibi burğalanıp ketmekte. Dağlar yükselip, susıp turalar. Suvuqniñ küçünden ava çıtır-çıtır üzüle. Ağızımdan çıqqan buvniñ dimlı sığağı burunıma ve közlerime uruna, deral buzlap qala. Kimer azbarlarda köpekler avuldaylar. Vaqıtını şaşırğan horazlar seslenip alalar. Evlerde çiraqlar söndürilgen. Yel yoq. Ocaqlardan çıqqan beyaz tütün kökke uzanıp kete. Buyka qayaları betten, aytilmaz, añlatılmaz, gizli, tınıq iñilti eşitilmekte. Bu tabiat süküneti.

Evge keldim. Saabe apte uyquda, qapu yapıq. Taaciplendim. Köyde qalübelâdan beri, yazda ve qışta, kündüz ve gece qapu örtilüvi adet olmağan. Şimdi ne sebeptendir, kilitli. Qapunu

yavaştan qaqtım, içeride areket duyuldu, lâkin qapu açılmadı. Saabe apte, qaranlıq ev içerisinden yarıq azbarğa diqqatle baqıp, qapunu qaqcı kim ekenini körge, meni tanığan soñ, açtı.

– Saabe apte, yuqlay ediñizmi? – dedim ev saibesine. – Afu etiñiz, biraz keçiktim. Eviñizniñ tertibini bilmeyim.

– Tertip er kesniñ evinde bir. Şeerde de, köyde de! – dedi Saabe darğın davuşnen. – Qaranlıq tüştimi, adamlar evlerine qaytalar. Ve yalıñız adamlar degil... – ayat içindeki lampatniñ meltesini azaçiq köterdi. – Yuqlay ediñizmi, deysiñiz! Yuqlamaq qayda? Bu belâlı dünyada gece yuqlamaq mümkünmi? Biri kelip qapunu qaqa, Denikin taşlaması, tüfegini köküsiñe tikley – tavuq ber? Digeri kele, qolunda örme qamçı, Mahno çapqını... sığırni ber! Üç yıldan beri böyle. Qış, yaz... gece, gündüz. Yeñi ükümet keldi, dağ aydutlarından ep bir amanlıq yoq. Böyle muhataralı gecede közge yuqu kiremi? Sağ-selâmet sabanı tapsaq, oña şükür. – O omuzları üstündeki qalın yün şalını yuqarığa çekip, boyunını örtti, kevdesi ile ögümni kestirip toqtaldı. – Bir daa evge keç kelseñiz, qapunu qaqmañız! Pencereni qakıñız! Siz ekeniñizni bileyim!

Saabe apte aqlı, zaman ğayet fena. Muqayt olmaq kerek. Men özümde adalğan odağa keçtim. Onıñ içi, nedendir bilmem, boş kibi keldi. Biraz daa törge yürge soñ ayağım yorğan üstüne bastı. Töşek olmalı. Qaranlıqta qarmalanıp turmağa istemedim, soyundım, urbamnı yanaşamda yerge taşlap, yattım.

– Kündüz, kelip, sizni İslâm baynıñ evine çağırdılar, – dedi Saabe apte, benim odamniñ açıq qapusınıñ bosağasına yaqın kelip. – Oca kelse, aytırım dedim. Kelmediñiz!

– Evalla, Saabe apte! – dedim men.

O, qapunu örtti. Ev qaranlıq ve sükünet içinde qaldı. Şu daqıqadan itibaren men özümni ğayıp ettim. Yerde qaldımmı, kökke uçıp kettimmi, bilmeyim. Saba uyandım. Odamniñ qapusu açıq. Qalqtım. Evniñ içinde minder, yastıq, peşkir, pencerede perde, iç bir şey yoq. Yalıñız töşek, yorğan, ve yastıq... Tünevın saba ciazlı, donamlı bu oda bugün böyle renksiz, çerersiz. Ev saibesine ne qabaat işledim ki, bu şefqatsızlıqni qazandım?

Qomşu odağa çıqtım. Saabe apte yoq. Çay qaynatıp içmek istedim, ocaqta ateş söngen. Kibrit qıdırdım, tapıp olamadım. Bu alını nasıl añlamaq kerek? Men çıplaq oda içinde yaşaycağımı? İbrahim ağa ile Saabe apte arasında, ğaliba, böyle laqırdı olmağan edi.

Mektepke ketmek için ayaqqaplarımı kiymege niyetlendim, tıştan:

– Saabe apte! E – Saabe apte! – degen ses eşitildi.

Qapunu açtım. Taş basamaqlar üstünde uzun anterli qız turmaqta. Örme, yün yavluqqa bürüngen, çeresi yapıq, yalıñız közleri körünmekteler. Sesi aydın, yımşaq. Elinde boğça.

– Saabe apte evde yoq, – dedim men.

– Siz Abdureşid oca olasıñızmi?

– Ebet! Onıñ özüm!

– İslâm baynıñ evinden sizge yemek ketirdim.

Qızğa içeri kiriñiz dep rica ettim. Kirmedi. Boğçasını elime tuttırıp, kerini çekildi.

– Savutlarını soñundan kelip alırım, – dedi o. – Rıza ağam: “oca üyle yemegine evimizge kelsin” dedi. Rıza ağa İslâm baynıñ ekinci oğlu eken. Qızniñ baqışını, laqırdısını meni eyecanğa ketirmekte edi.

– Añladıñızmi, Abdureşid oca? – dep qaytarıp soradı qız ve azaçiq külümsiredi. – Üyle aşına evge buyursın, dedi. Tünevın de keldim. Yoq ediñiz.

– Aqşam musafirlikte oldım. Biraz keç keldim, – dedim qızğa. Men de azaçiq külümsiredim. – Afu etiñiz! Adıñız ne?

– Menimmi? Mariya!

Qız kene külümsiredi, kevdesini azaçiq ögge egilte berip, azbar qapu betke adımladı. Men, elimde boğça, ayretli alda qayıp, öz odama kirdim, boğçanı yerge qoyıp, çekdim. Bir çanaq tatarlaş... añaşıla, tünevın pişirilgen, bugün ocaqta qızdırılğan, savutu cıllı, aşnıñ üstündeki yağı tekrar qatıp başlağan. Küçük bardaq içinde qatıq. Bir funt qadar arçılğan, döğülgen ceviz. Yarım boğday ekmeği. İşte, bu! Zan etsem, fena degil! Tap sevindim. Tünevın Bayraşevskiyniñ evinde denilgeni kibi, suvanlıq duyulmay. Yaşamaq mümkün. “Lâkin sen, Abdureşid oca, meselege

qıymet kesüvde pek aşırma! Bu seniñ birinci küñüñ! Saña ketirilgen birinci yemek! Biraz vaqıt keçsin. Vaziyet ile tanış ol!” Dedim men öz-özüm. Maña mektepke ketmek kerek edi.

Tataraş çanağını pencere içine qoydım. Qaşırq yoq, qomşu odalarğa kirip qıdırıdım, dolap kilitli. Öz odama qayttım. Men qaşırq qıdırğan arada aş tekarar daa suvuğan, yağı buzlap, biri-birine yapışqanlar, olarnı qolnen qoparıp-qoparıp, aşadım. Yarisı qaldı. Boğçanı bağlap, köşege çekip qoydım. Özüm mektepke kettim.

Yolda İsmail efendige rastkeldim. Başında qara qalpaq... turuşı, yürüşı, laqırdısı ciddi. Soñundan bildim ki, bu yerde, dere içinde bentniñ yanaşasındaki bir qatlı, çoq odalı, keñ sofalı bu iri bina evelde mektep eken, soñundan İsmail efendiniñ evi olğan. Bina meyva terekleri kölgesinde olup, ögünden suv aqıp, gece-kündüz bentten aşağı sıçrap, iñildep turmaqta.

Muallimge selâm berdim. Al-hatir soraştıq. O, ögden, men arttan, kettik. Onıñ yanaşasından yürmek benim için ayıp. O, mektep müdiri, köyniñ imamı, men küçük ocam. Balalarnı, olğanı-olacağı, bir kün oquttım.

– Saabenıñ evindesiñmi? – dep soradı menden İsmail muallim. Böyle degende, yürüşini deñiştirmedi, başını çevirip, maña baqmadı. – Aş, suv nasıl?

– Fena degil. Lâkin bir şeyge taaciplendim, – dedim oña. – Tünevın saba adamnıñ içi donavlı edi. Aqşam keldim tap-taqır. Yerde yalınız töşek-yastıq... başka şey yoq. Saabe apte cıyıştırıp alğan. Sebebi ne, bilmeyim.

– Saabe özü ne dey?

– Özünü körüp olamadım. Erte turıp ketken.

– Men laqırdı eterim, – dedi İsmail muallim.

Aramızda bu kısqa laf olup keçkençe, mektepke kelip yettik. Müdür sofağa ayaq basqaninen, nevbetçi çañnı qaqa başladı. Men sınıf defterini alıp, derske kirdim.

Mektepte birinci ve ikinci sınıflarda ders bergenimni, bu sınıflarnıñ cısmiy ve ruhiy terbiyesi için mesül ekenimni yuqarıda ayttım. Bu benim daimiy hizmetim. Cuma – istiraat künim. Birinci sınıftaki meşğuliyet – elifbeni benimsev.

Birinci sınıf defterlerni çıqarmasını rica ettim. Özüm tahta üstünde bor ile, talebelerniñ defterlerindeki tarzda, üç ufqiy ve olarğa haçlı, biraz oñ yaqqa yatımlı sürette tik çizıqlar çizdim. Satır başından, yani sağdan-solğa, çizıqlar dahilinde arap ariflerinen: “A-na, Ba-ba, Ana, Baba” dep yazdım. Ve talebeler bu sözlerni öz defterlerinde yazmalarını talap ettim. “Lâkin çizıqlardan ne üstke ve ne de astqa çıqmañız” dep tenbiledim. Tünevın balalar sözlerni tahtada yazğanlarını kördim. Bugün o yazılar defterde nasıl şekillenip çıqqanını bilmek istedim. “A-na, Ba-ba, Ana, Baba”... bu sözler defterniñ bir saifesi tolgance yazılmaq kerek.

Men: “defterlerni çıqarıñız!” degende, sınıfta, ralelerniñ qapaqları, kerekse de, kerekme de, açıldı-yapıldı, qulaqlarnı yırtıcı tarsıldı-gürsüldi qoptı, birisi defterini taptı, qalemını tapıp olamadı, digeri ne onı taptı, ne bunı... rale üstüne, qurtlı kibi, fırlana berdiler. Bir talay vaqıt keçken soñ duruldu, tahtadaki sözlerni defterlerinde yaza başladılar.

Arqamını golland ocağına tayadım, ayaq üstünde, talebelerniñ meşğuliyetine közetip turdım. Talebelerniñ birisi başını aşağı egiltip, ceñgesini oñ yaqqa burıp, tilini çıkarıp yaza, digeri qalemını toqtamay merkkep şişesine batırıp otura, yazuvını başlap olamay. Üçüncüsiniñ çeresi qızara, terley, küçenip... qalemını aşağı çizıqtan orta çizıqqace yürsete, soñ toqtap, qalemını çizıq üstünden almay, sağına-soluna baqına. Pek zevqlı levha. Birinci sınıfta ekende özüm de böyle edim. Mektepte sekiz yaşında er kes biraz çaresiz, külünçli ola eken.

Birinci sınıf yazuv ile meşğul vaqıtta, ikinci sınıfta oquv dersi keçirdim. İkinci sınıf için basma kitap yoq edi. İsmail efendi bugün maña Löman efendiden qalğan elyazmalı oquv kitabı berdi. Ondaki kısqa ikâyelernen tanış oldıq. Kitapnıñ müellifi Üsein Toqtarğazı. Ulu edip, müteber halq muallimi olması dolayısı ile, kitapta küçük sınıf talebeleriniñ ruhuna yaqın yüksek ahlâqiy, terbiyeviy fikirler ifade etken.

Derslerden soñ, sınıftan köteringi gönül ile çıqtım. Bugün ocalıq ameliyatım için öz küçüm ve teşebbüsüm ile faydalı talimat elde ettim.

Şuralar akimiyeti kelgeni yarım ay. Bu müddet içinde ealiniñ tışqı ayatında deñişme duyula. İčki, ruhiy ayatında sezilmey. Beyler – beyligini, baylar – baylığını kütmekteler. Cail köylü

oqumuş adamğa mutlaqa efendi diyerek muracaat ete, tütün tarlaları, araları, sergileri, parnikleri, meyva bağçaları evelki saipleriniñ ellerinde.. Mektepte er şey, evelkisi kibi, Memed-Aliniñ emirine binaen yapıla. Mektepniñ oquv-terbiye işleri Yalta uyezdi zemstvo idaresine tabi. Yaya ve Safiye ocalarınıñ bu köyde işlegenleri eki buçuq yıl, ne eski ve ne de yeñi ükümetten eki şalıq maaş alğanları yoq. Memed-Aliniñ evinden ketirilgen yemeknen yaşay, oña da şükür eteler. Özümniñ işim ileride nasıl olacaq, belli degil.

Men bugün bildim, İsmail efendi doğma yancılı eken. Zıncırlını bitirgen soñ, bu köyniñ ocağı ve imamı tayin etilgen, bu köyde evli-barqlı, balalı-çalalı olğan. Eali oña alışqan, öz kişimiz dep bilmekte. Köyde nasıl baylıq olsa, episinden oña isse ayırılmaqta. O er şeynen temin. Zemstvo idaresiniñ yardımına muhtac degil. Akimiyet ne qadar deñişse-deñişsin, mektep ve cami mevcut yerde özü ve qorantası aç olmaycaq. Ama cami ne qadar yaşaycaq?

Kimerde, İsmail efendi iş ile bir yaqqa ketse, özünüñ sınıflarındaki derslerni ötkerüvni de maña avale ete, o sebepten men üçüncü ve dördüncü sınıflarğa da kirem, böyle yüksek işanç için iftihar etem.

Mektepte talebelerni namus ve vicdanle oqutmaq istegen ocanıñ hizmeti yengil degil, dünyaviy ilimler için derslikler az ve sathiy. Mektepte inqilâptan evel de “Havace-i subyan”, “Çocuqlara arqadaş”, “Aq yol”, “Aptiyiq”, “Muhtasar tarih”, “Vatan yavrısı” ve saire oqula edi, şimdi de olar oqula. Bu kitaplarnıñ mündericatu şimdiki yeñi qurum vazifelerinden olduqça uzaq. Demek ki, yeñi akimiyet mektebi talebelerini şuralar ruhunda oqutmaq için yeñi mündericeli kitaplar gerek. Bu işler bir ay, atta bir yıl içinde eda olunacağı yoq.

Dersler bitti. Talebeler evlerine qayttılar. Men bu müim mesele hususunda çoq tüşünip oturdım.

Sınıf defterini şkaşka qoymaq için ocalar odasına kirdim, İsmail efendi yoq edi. Safiye hanımdan soradım:

– Camide, ekindi namazında, – dedi.

Yaya oca da sabadan beri körünmey. Müim işnen ketken. Evge qayttım. Maña Saabe apteniñ evine degil, İslâm baynıñkine barmaq gerek. Lâkin evelâ öz odama kirip, üstümdeki kölmekni deñiştirsem, fena olmaycaq. Odama kirdim... ikinci defa ayrette qaldım, saba çır-çıplaq qalğan odam, evelki ziynetli qıyafetini alğan. Bu mücizeniñ sebebinı bilmek istedim, ama onıñ için vaqıt yoq. Acele sürette ketmek gerek. Kölmegimni kiyip, aqırından çıqtım, Saabe apte meni toqtattı.

– Ketesiñizmi, Abdureşid efendi? – dep soradı.

– Ebet, – dedim men, – Rıza ağa çağırğan. Barماسam, ayıp olur.

– Men ögüñizde qabaatlım. Tünevniñ odañızdaki eşyanı cıyıştırıp aldım, bugün qaytarıp yerli-yerine qoydım. Meni aqıldan azğan qadın... bellegendirsiziz!

– Ev sizniñ. Onıñ içinde istegen mücizeñizni köstermege aqqıñız bar. Lâkin ütökün söz bergen ediñiz: “oda şu turuşınen ocanıñ ihtiyarında olacaq” degen ediñiz. Soñra, tuttı, onı çıplaq alğa ketirdiñiz. Ne sebepten öyle yaptiñiz? Men, aqiqaten, taaciplendim.

– Sizni bolşevik... dediler. Men evimde Allasız adam yaşağanına razı degilim. Bugün İsmail efendi keldi... Er şey añlaşıldı. Men qata işlegenim. Afu etiñiz! Odañızniñ donamına bir daa toqunmaycağım. Dünya turğanca bu evde yaşañız, itirazım yoq!

Men aytmağa söz tapamadım. Tek azaçiq külümsiredim, ğaliba, Saabe apte de külümsiredi. Yüregi tüzelgenge beñzedi. Yolğa çıqtım. Etrafını seyir ete-ete kettim. Çünkü köy içine çıqqan sayın meni esrarlı tabiat küçleri ayretke ketirmekte, tasavurımni esir almaqta. Şimdi ava açıq. Aqşamğa qadar daa vaqıt bar. Er şeyni aydın seçmek mümkün. Köy qıbla yaqtan yüksek dağlarğa, uçurımlarğa tayana. Sırtta çayırar, miyralar, bağlar-bağçalar. Ortadan özen aqıp, keniş, bereketli ve dülber Süyren uvası betke uzanıp kete. Dağ içindeki tar soqaq ile üç saat Özenbaş betke yürülse, yüksek boğazdan Yaltanıñ özüne tüşmek mümkün.

Köy yolları töpeli-çuqurlı. Aralıq başında yer astından çapalaqlap suv çıqa, etrafqa yayılıp, aqıp kete. Suvniñ bir yaqından sıçrap, diger yaqına keçmege mecbursiñ. Çit divarlı aran içinde atlar hıtır-hıtır malat aşaylar. Azbarda taze sığır tezegi obasından buv çıqmaqta. Aşağı maallede köpekler avulday. Yuqarıdan, dağ betten, köylü bir atlı çana ile ağaç ketirmekte. Yalamalar

yolunda sığırlar, birer-ekişer, dağdan evlerge qayıt keleler. Bağça içindeki evniñ ikinci qatındaki açıq sofadan qadın sesi eşitile: “Tenzile! Aqız, Tenzile, deyim! Qayda battıñ? Bar, Çoraçıqlardan bir gügüm suv ketir! Tez ol!” Memed-Aliniñ evi betten, poçta yolnen piçen yüklü atlı araba kele. Yüксеkte, piçen üstünde, aydavcı efkârlı alda türkü söyley:

Qaşlarıñ qara edi, kanaryam,
Közleriñ elâ edi kanaryam,
Közleriñ elâ edi!
O, seniñ güzelligiñ, kanaryam,
Başıma belâ edi, kanaryam,
Başıma belâ edi!

Köy, özünüñ ananeli ayatını, öz tertibini kütmekte. Men ep adımladım. Ep tüşündim. Küçük köy, lâkin tabiat onıñ adamlarını pak yürekli, dedil etip doğurğan.

Çeşme betten kelip, İslâm baynıñ tahta azbar qapusına yanaşqanımnı sezmeq qaldım. İslâm bay qalın bedenli, oqumuş, esli, yüksek adam. Başında daima qalpaq, celetiniñ cebinde köstekli saat, elleri arqasında, kevdesi azaçıq ögge egilik alda yüre. Dört oğulnıñ ve dört qızınñ, bir de tatarğa döndürilip, adı İslâm qoyulğan rus balasınıñ babası, köyniñ ortasında, kök qaya taştan yasalğan eki qatlı binada yaşay. Azbarınıñ bir çeti Qır üstüne, diger çeti Çeşme meydanına çıqa.

Azbarğa kirdim. Köpekler avuldap çaptılar. Hizmetçi qadın olarnı quvıp, qaytardı. Men yeñi oca ekenimni aytım. O, içeri kirdi, tezden İslâm baynıñ ikinci oğlu Riza çıqtı, meni içerige davet etti. Koridorda, Avrupa tertibinde donavlı iri odalarınñ açıq qapuları ögünden keçip, musafirhanegе kirdik. Yımşaq kreslolar üzerine oturdıq. Riza cesürane çereli, quvurçıq saçlı, yaş yigit. Üstünde mavı pantolon, galife. Beyaz kölmeginiñ ögü çizik, ayaqlarından çizmalarını yaqında çıkarğanğa beñzey, olar qapu yanında, kilim üstünde, biri yıqılğan, digeri, tik alda bıraqlığan. Rizanıñ bir top saç sol közü üzerine sarqqan. Asılında, qıyafeti daima böyle. Özü, yañılmasam, men yaşlarda.

– Siziñ ile körüşüvimden ğayet memnünim! – dedi Riza maña. – Babam Yaya Naci efendiniñ eski dostu. Şeerge barsa, Sırlı çeşmede muallimni ziyaret etmey, köyge qaytmay. Ağañız Arifmemet efendini de bilem. Eminim ki, siz de ileride evimizniñ daimiy ürmetli ziyaretçisi olursıñız!

– Teşekkür sizge! – dedim Riza efendige. – Arifmemet ağamdan peder aziziñiz İslâm efendi hususunda çoq müteber fikirler eşitken edim. Mektibimizde oğlan ve qız qardaşlarıñız muntazam tasil körmeleri için bütün küçümle ğayret eterim!

Riza sözlerimni diqqatle diñledi. Bugün dağda avda olup keçken sergüzeştlerni ikâye etti. Soñra hizmetçi bizge yemek ketirdi. Ekimiz oturıp aşadıq. Maña öyle köründi ki, Riza mıtlaqa menimnen beraber bir sofrа başında aşamaq maqsadınen meni çoq beklegen. Ve şeerli kişi ekenligim için aselet köy aşı... semiz etli pilâv pişirilgen. Sofrağa taraqotlı morpatılcan turşusu, meyva şerbetleri qoyuldu. Soñra vişne ve cilek tatlılarınen çay içtik. Subetimiz uzadı. Rizada şiir yazuv ve muzıka aletleri çaluv adetleri de barlığı bilindi. Maña şiirleriniñ bir qaç danesini oqudı. Olar halqñı tasil-terbiyegе, teraqıyatqa davet etici eserler edi. Şiirleri çoq... qalın cönk tolu. Rizağa şiir yazuvñı kim ögretken, bu aveslikni onda kim doğurğan? Taacipli şey. Soñundan eşittim, o, Foti Sala darümuallimininde bir qaç vaqıtlar oquğan. Eserleri şura akimiyetine itaf etilgen. Riza kemane, klarnet, tuba çalmağa da bile.

Musafirhanede böyle oturıp, uzun vaqıt qonuştıq. Evde, menden başqa musafirler de mevcut ediler, olar bizim hanegе kirip, subetimizge mani olmadılar.

Niayet, köyniñ civarlarını seyir etmek için, Riza ile, evniñ sırt yaqındaki balkonğa çıqtıq. O, maña ay yarığında, özleriniñ uzaqtaki tarlalarını, tütün aranı, demet evini kösterdi. O, köstergen yaqlarğa diqqatle közettim. Episini aydın-açıq körmek qolay degil, çünkü, ne qadar ay yarıq olsa da, gece maali edi.

Evge, tünevinki kibi, bugün de, keç maalde qayıt keldim. Töşekni özüm qoyıp, yattım. Çoq vaqıt közüme yuqu kirmedi. Ep Rizanı, olarnıñ evindeki müitni, tüşündim. Soñra hatirime Mariya... tünevin saba evge benim için tataraş ketirgen qız, keldi. Niçün hatirime Mariya keldi, bilmeyim. Men İslâm bayda ziyarete ekende onı körerim belledim, lâkin körünmedi.

Ertesi künü Saabe aptenen ekimiz laqırdı ettik.

– “Bolşevik” olğan olsam, sizni aşaycaq edimmi? – dedim oña. – Eviñizde Vrangel ofitseri yaşağan. Çeh kapralı gecelegen...

– Yoq! Yoq! – dedi Saabe apte. – Bu evniñ bosağasından ne Vrangel ofitseri, ne de çeh kapralı atlağanı yoq. Mında eki alman yaşadı... bir afta! Hınzırlar! Bir qunancınım bar edi, aydap alıp kettiler. Alla boyunlarını ursun!

– Olarğa indemediñiz. Eviñizdeki eşyanı saqlamadıñız! Öyle degilmi? – dedim Saabe aptege. – Men köyüñizniñ balalarını oqutmaq için keldim. Menden kilimni, minderni, divar yastıqlarını qızgandıñız. Eki alman minderleriñiz üstünde qatranlı potüklerinen yürgenler. İzleri alâ silinmegen! Men eviñizge, ayaqqaplarımı azbarda çıxarıp, kirem!

– Afu etiñiz! – dedi ev saibesi tekrar. – Bolşevikler dinsiz, imansızlar. Öz anasını, babasını soyıp, qanını içeler... dediler. Men qorqtım...

– Kimden? Mendenmi? – dedim men. – Ayıp degilmi sizge?

Saabe apteniñ tili kürmeklendi. Cevap bermege söz tapıp olamadı. Maña mektepke ertece ketmek gerek edi. O sebepten laqırdını qısqadan kesip, yolğa çıktım. Yuqarı maalleden, çeşme meydanı betten, kettim. Qır üstünde... – men sözümniñ başında sizni tenbilegen edim, “Qır üstü” köyniñ ortasında dört yolniñ haçlanğan yüksek yeri – artımda üç bellisiz kişi peyda oldı. Birisiniñ üstünde pamuqlı kamzol. Ayaqlarında ofitser çizmaları. Kamzolınıñ etegi astından mauzer hınıniñ ucu körünip tura. Adamniñ başında qumral qalpaq. Diger eki kişi – adiy qızıl askerler kiyiminde. Üstlerinde teren yıрмаçlı uzun şineller. Omuzlarında karabinleri, bellerinde qılıçları.

Meni toqtattılar.

– Bizge Bayraşevskiy gerek, – dedi qalpaqlı adam tatarca. – Oniñ evi qayda?

– Dereniñ o bir yaqında, – dedim men. – Yürüñiz, köstereyim! Men o yaqqa ketem.

Bellisiz adamlar peşime tüştüler. Eppi yürdik. Cami yanından keçtik.

– Özüñiz kimsiñiz? – dep soradı qalpaqlı kişi.

– Ocam, – dedim men.

– Oca? – Maña taaciplenip baqtı. – Qaç yaşındasıñız?

Qaç yaşında ekenimni aytmak için ağızımı açqan edim, dere çetindeki evniñ azbar qapusından İsmail efendi çıktı. Men toqtaldım. Muallimge selâm berdim. Kişilerge yolni añlattım. Olar özleri kettiler. Men İsmail efendi ile qaldım. Daa doğrusı, oniñ ile beraber kettim.

– Bular kimler? – dep soradı İsmail efendi.

– Bilmeyim, – dedim men. – Yaya ocanı qıdıralar!

İsmail efendi eleslenip, toqtaldı, közlerini maña tikledi, baqtı-baqtı, niayet, indemey, yerinden köçti. Özüm de ayretlendim. “Yaya ocanı niçün qıdıralar? Nasıl cinayet işlegen aceba?” dep qasevetlendim.

Mektepte ocalar odasında Safiye hanım bir özü soba başında oturıp qızınmaқта, Yaya efendi yoq edi. İsmail muallim paltosını çıxarıp, divardaki mihqa ildi. Kelip, soba yanında oturdu, ellerini isitmege tedariklengende, çañ qaqlıdı. Men, Safiye ocapçege, bellisiz adamlar hususunda eki söz aytmak istedim, İsmail efendi qaarli közlerini maña köterdi: “Kerekmey... meseleniñ Safiye hanım için emiyeti yoqtır” degen kibi baqtı. Men sustım. Bilmegen işime qarışmaq istemedim. Ve sınıf defterini alıp, sofağa çıktım.

O, künü Yaya efendi mektepte körünmedi. Bütün sınıflarda rus tili derslerini Safiye hanım özü berdi. Teneffüs maalinde İsmail muallim azbarda bir özü tüşünceli alda yürdi. Başqalarnen laqırdı etmedi. Safiye ocapçeniñ çeresinde deñişüv sezilmedi. Men özüm, köyde bellisiz üç adam peyda oluvı Yaya ocanıñ ayatı için telükeli degilmi eken, dep raatsızlandım. Soñundan bildim ki, telükeli degil, aksine, ocanıñ yeñi akimiyetke sadaqatımı tasdıqlayıcı amil eken. Ertesi künü saba eali arasında yeñi haber darqadı. “Köyge şura akimiyeti mümessili kelip, fevqulade muşavere ötkergen. Muşaverede starsa Haybullanıñ oğlu Yaqub, dülger Alâdinniñ oğlu Bari, Mustafa aqayniñ Settarı, Nezirniñ Mamutu ve Yaya efendi bulunğanlar”. Körüşüvde ne laqırdı olğanını kimse bilmey. Bellisiz üç kişi gece atlarını Memiş Asanıñ ahırında tutqanlar, lâkin

özleri köy içinde görünmediler. Ekindi maalinde atlarğa minip Yaman Geçti deresinden ötip, dağlıq yolnen Kökköz betke cönegenerini körgenler.

Belinde mauzer, başında qumral qalpaq... o, adam, omuzlarında karabinleri o, askerler kimler edi? Niçün keldi, niçün kettiler? Bu hususta İsmail efendige kimse bir şey aytmadı. Aytmasalar da, onıñ aqlı kesti... o, qumral qalpaqlı kişi kim ekenini bildi. “Yeñi tertip temsilcileri körünip başlaylar. Ealiniñ fikirini-zikirini ögreneler. Dağlıq-qayalıq arasında qısılı bu küçük, kiyik köy, bu köyniñ ealisi ne tüşüne? Nege tedariklene? Tedariklenemi asıl da bir şeyge! Yahut susıp oturıp-oturup da, birden patlav çıqarmağa azırlanmaymı aceba? Dağlılar, adetince, inat ve sebatlı olalar. Er biriniñ azbarında birer-ekişer karabin saqlı. Açuvlansa, begenmegen adamını bir nefeste tındırıp taşlaya bile. Eger açuvlansa... şimdi açuvlımı olar? Kimge? Niçün? – dep tüşündi İsmail efendi, – söz kelimi, men kimge açuvlım? Bu ülkede padişa yüz otuz dört yıl akimlik etti. Halq içün ne eyilik yaptı? Camiler ve medreseler açtı. Halqıñı dip ile, sopa ile esirlikte tuttı. Şimdiki... şura akimiyeti bizge ne eyilik yapacaq? Qadınlar ile erkeklerge musaviy uquq berecek! Bu fena degil, atta yahşı! Lâkin yalñız şımı? Ükümetniñ halq içün yapacaq başqa eyiligi yoqmı? Yeñi akimiyet dinni devlet faaliyetine qoşmaycaq, yani dinniñ duşmanını cezalamaycaq. Öyle olsa, diniy ananelerimizni, şeriat tertibimizni, ibadetimizni, beş rekât namazımızni... bütün ruhiy varlığımızni kim qorçalaycaq? Cemiyet dinsiz yaşaycaqmı? Yaşaya bilecekmi aceba? İnsanlıq cemiyetini başqa canlı mahlûqattan farklı etken birinci – amil – din degilmi? Din insanlıq tarihında türlü şekillerde, lâkin er millette yaşap kelmekte. O, akimiyetniñ bir qısımlı, kerçek akimiyetniñ özü degil. Akimiyet kele-kete, deñişe bile, din kelmey-ketmey, cemiyet ile qala. Cemiyetniñ başında nasıl akimiyet olsa, oña hizmet ete. Şübesiz... akimiyeti bilir! Akimiyetniñ dinge ihtiyacı olmasa, o başqa mesele. Halq dinden qorqa, oña boysuna, ürmet ete, cemiyet onıñ sayesinde mühkem tura. Farz eteyik, din devletten ayırıldı. Halqıñı intizamğa kim çağıracaq? Ükümetmi? Starsa Haybullanıñ oğlu Yaqubmı? Nasıl usul ile? Zorbalıqnenmi? Zorbalıqnen olmasa, starsa Yaqubniñ belindeki altıpat ne içün? Din zorbalıqnen iş körmey. Onıñ belinde altıpat yoq. Din qanaat ile hizmet ete. Yeñi ükümet!? O, dinsiz, imansız yaşap olacaqmı?

Şura akimiyeti yahşı. Men onı, şura ükümetini, belki Haybullanıñ Yaqubından daa ziyade bekledim, o sebepten bu yeñi qurumğa sadıq olacağım. Lâkin dinsiz ayat... onı tasavur etip olamayım!

İsmail efendi azbar içinde böyle tüşünceler içinde kezingen vaqıtta çañ qaqlıdı. O, balalarınñ peşinden sınıfqa kirdi.

Şu künü yağmurlı-qarlı aqşamda, köy üzerine qaranlıq engen maalde Qır üstünden onbaşı Ametniñ davuşı eşitildi. Onbaşı, yuzbaşı, biñbaşı... bular tatarda cenkler zamanından qalğan arbiy unvanlar. Onbaşı – bölük komandiri, yani serjant, şimdi cemaatnı mecliske davet etici adam. Onbaşınıñ sesi şura akimiyeti kelgen künden beri köyde er kün, kimerde bir qaç defa yañğarağanından, oña er kes alışıp qaldı. Qış vaqıtında qapusu ve penceresi yapıq evler içindeki adamlar dahi bu uzaq, tınıq sesni tanıp, sofağa yuvurıp çıqaraq, onı diqqatle diñleyler. Köy ortasından qıçırıp ayılğan sözler şimdi, aqşam üstü, azbarlarda köpeklerniñ avuldısından, derede bentten sıçrağan nomay suvniñ şuvultısından yahşı añlaşılmasa da, onbaşınıñ davuşı ekenini er kes bile. Ne aytqanıñ añlaşılması farz degil. Onbaşı qıçırdımı, demek, shod olacaq. Demek, idarege barmaq kerek.

Ortalıq qaranlıqlanğan soñ, erkekler üstlerine tonlarını, başlarına calos qalpaqlarını, ayaqlarına teren kaloşlarını kiyip, fenerlerini yaqıp, ellerine alıp, idarege cöneyler. Bu – bayram kibi şey. Mecliske barıp, bir şeyler eşitmek – meraqlı. Men shodqa barmağa borclummı – yoqmı, bilmeyim. Men ocam. Er şeyge qarışmağa aqqım bar. Onıñ içün... kettim. Köylüler ne aldalar. Ne tüşüneler, bilmek kerekim. Azbarda qoluma, tayaq yerine, qısqaca bir sopa aldım. Sopa, esasen, köpeklerden qorçalanmaq içün. Yollar dereli töpeli. İdare köyniñ arqa yaqında, tükân qarşısındaki azbarda, şura ükümeti tedbirleri hususunda muşavere etmek içün tayin etilgen ev. Şimdilik idare dep adlana. Soñundan bu evge izbaç denilecek. Köy mektebinde oquğan balalar ösecek, komsomol olacaq, bu evde gürültili divertismenler, sualli-cevaplı aqşamlar keçirecekler. Lâkin şimdi degil. Şimdi olar pek yaşlar. Azbar içinde kemane ve dare çalına. Kemane ve dare...

Qırım köyünde cemaat eyiligini çalğısız tasavur etmek mümkün degil. Kemaneci Ahtem. Dareci Seit Veli. Mahuldür çalğıcılardan zengin.

Qaranlıqta qarlı soqaqlar ve aralıqlar içinde fenerlerniñ yarıqları lipildey. Adamlar bütün maallelerden idaredeki shodqa toplanalar. Bu, aslında, cemaat toplaşuvı. Qızıl ordu köyge kirgen ve yerleşken ilki künlerde komissarlar ve ükümet vekilleri böyle cıyılışuvlarğa “shod” dediler. “Shod” cemaatnıñ qulağına zevqlı olıp eşitildi, şay etip, ealiniñ tilinde pekinip qaldı. Köylüler bu mürekkep vaqıtlarda, laqırdımız müim olıp yañğirasın diye, başqa millet sözlerini qoşıp söylenmege alıştılar. Bu olar için meraqlı.

Cemaat aqırın-aqırın toplandı. Zal içindeki üç-dört skemlede kişiler boş yerlerni oturıp toldurğan soñ, starsa Haybullanıñ oğlu Yaqub turıp, masa başına keçti. Kürsüğe oturmay, ayaq üstünde, zaldaki adamlarğa bir köz taşladı. Skemlelerde oturğanlar onıñ qalpağı üstündeki qırmızı yıldızğa taaciplenip baqıp turdı, soñra öz aralarında pısırdastılar. Qırmızı yıldıznı, bir soyları, Qızıl orduğa qoşuluvı alâmeti, digerleri – bolşevik ekenliginden delâlet bellediler.

– Arqadaşlar! – dedi, niayet, starsa Yaqub. Starsa dep, babası Haybulla aqayğa aytila eken. Bir rivayetke köre, Haybulla padişa zamanında starsa olğan, oğlu ise bu yeñi akimiyette Şura reisi oldı. Eali oña “starsanıñ oğlu” dep oturmadı, babasınıñ lağabını oğluna taqa qoydı. – Cemaat! – dedi Yaqub ikinci kere ve yanındaki Barige egilip, qulağına bir şeyler pısırdadı. Bari de onıñ qulağına nelerdir ayttı. Bari dülger Alâdinniñ oğlu. Eki yaqlama fısıldılardan soñ, Yaqub sözüni devam etti: – Bizge eki mesele hususunda laqırdı etmek gerek. Birincisi – ayduqlıqqa qarşı küreş. Buniñ ne ekenini añlatıp oturmayım. Köyniñ dağları qaçaqlarnen tolu. Denikin ve Vrangel ordularınıñ qalımtılarınımi isteysiñ, eskadronlılarınımi, Müslimov ve Şnayder başkeserlerini, Kurva Mustafanıñ ve Gıjık Appaznıñ çapqınlarınımi... olarnıñ adı – esabı yoq. Tarlağa çıqsaq, evlerimizni çaypap keteler, odun ketirmek için dağğa barsaq, öldürüp, urbalarınıznı çıkarıp, üstlerine kiyip, köylüler olup, Qubanğa ketip, eali arasında gizleneler. Bu zevalğa qarşı çareler körmesek, ayatımız daima telüke altında bulunacaq... Aytıñız, ne çareler körmek mümkün?

Bir yaqtan starsa Yaqub bu sözlerni aytmakta oldı, diger yaqtan adamlar azbardan vira içeri kirdi, qapu yanından qaçınıp, üstlerindeki qarnı yerge tüşürüp, ellerindeki fenerlerini söndürüp, köşede yerge qoydı, ses-soluq çıqarmay, boş skemlelere otura berdiler.

Divar yanında, arqasına qañqayıp, çeñgesini töpege köterip, natiqnı yüksek meraqnen diñlep oturğan tolu kevdeli, qırmızı çereli, yaş kişi, Seit-Ümer Asan oğlu, yerinden bir qıbırdandı, astındaki yufqa skemle keskin davuşnen gıçıldadı.

– Oña tek bir çare bar... – dedi Seit-Ümer starsa Yaqubnıñ sualine cevaben. – Dağdan köyge tüşip, evlerni talağanlarını atmaq gerek.

Starsanıñ Yaqubı onı yahşı añlap olamadı.

– Atmaq? Nasıl?

– İmansızlar! Köyümüzde ne at qaldırdılar, ne sığır, ne qoyun. Episini tonadılar. Nasıl, dep soraysıñ!

– Adam yahşı niyetnen de kele... atıp öldürmek gerekmi?

– Yahşı niyetnen kelgenler qızıl partizanlar edi, – dedi Seit-Ümer. – Olar, şura akimiyeti kelgen soñ, köylerge endi, Qızıl orduğa qoşuldılar. Bular, bu hınzırlar, aksine, şura akimiyetinden dağğa qaçtılar. Bularnı qırmaq gerek.

– Olarnı tutup, baltanen doğramaq gerek, – dedi Nezirniñ Mamutu. – Çünkü episi şura ükümetiniñ duşmanları.

– Çeşme başındaki ceviz teregine asmaq gerek olarnı, – dedi Mustafa aqaynıñ Settarı. Adamlar hahıldap külüştiler.

– Üstlerine benzin tökip, yaqmaq gerek olarnı, – dedi saldat İbrahim. Kişiler kene gürüldeştiler, külküden qatıp-siyarıp qaldılar.

Cemaat qızıştı. Hatirlerine ne kelse, onı teklif etti. Kimse işniñ aqibetini tasavur etmek istemedi.

– Lâkin, aqaylar! Qaçaq... dep de, vahşiyce ceza kullanmaq vicdan işi olmaz, – dedi starsa Yaqub. – Olar için de qanun bar.

– Nasıl qanun? Qaysı ükümetniñ? – dep qıçırdı Seit-Ümer. – Vrangelniñkimi? Biz şura qanunına tabimiz!

– İnsaf... namus qanunu, – dedi starsa Yaqub, iddetlenip, – Bizler dağlılarmız.

– Dağlılar olğanımız için şura duşmanlarını dağlılar qanunu mücibi cezalamaq kerekimiz, – dedi Nezirniñ Mamutu.

– Qaçaqlarını elge tüşürmek için evelâ silâ kerek. Barmı bizde silâ? – dep soradı Yaqub.

– Silâ qasevetini çekme! – dedi Seit-Ümer zaldaki tütün dumanı içinden. – Köyümüz kaç türlü arbiy bayraq altında ömür keçirdi? Nice atışlar, ölümler kördi! Bu felâketlerniñ episinden soñ da “silâmız yoq”... demek, ayıp olmazmı? Olar bizlerni tinittiler. Bizler de olarnı. Azbarımızğa tüfeknen kirdiler, tüfeksiz çıqtılar.

Starsa Yaqub külümsiredi, başını oñlu-sollu salladı, egilip, Settardan bir şeyler soradı. Settar: “Bizim köylüde ekmek tapmaq küç, silâdan qıtlıq yoq” degen kibi bir şeyler ayttı. Ekisi de külüştiler.

Settar doğrusını ayttı. Evde karabinni saqlamaq qıyın, çünkü onıñ ille bir yaqı türtip çıqa. Közge çalına. Köydeşler ne yapalar... Seit-Ablanıñ ustahanesinde karabinniñ namlusını, yani stvolunu biraz keseler, kesken soñ tüfek qısqara. Onı ton yahut bicaq astında taqıp yürmek mümkün. Köydeşler kesik tüfeklerden şura akimiyeti için faydalı işler yaptılar. Qızıl ordu köyge yaqınlaşanda, özleriniñ kesik tüfeklerinden beyaz gvardiya qalımtılarını qıyrattılar. Çünkü ealiniñ türlü ordulardan canı yanğan, azatlıqını, adaletni yalñız şura akimiyetinden bekley edi.

– İş böyle cemaat! – dedi ondan soñ starsa Yaqub, – Meseleni çekkeley berüvden dadı çıqmaz. Ayduqlıqnen küreş vazifesini shod adından Seit-Ümer Asan oğluna avale etemiz, oña bu iş için gönülliler otrâdı teşkil etip, acele işke kirişmege uquq beremiz. Teslim olğanlarını köy şurasına ketirirsiñiz! Qarşılıq köstergenlerniñ közüne baqmay, basıp atarsıñız! Şunu unutmañız ki, ayduqlarda silâ çoq. Top, pülemöt, tüfek... episi yeterlik. Ondan da başqa, atuvda, öldürüvde tecribeliler. Olar arbiy mektep bitirgen ofitserler ve cenklerde süyegi qatqan askerler! Olarnen muqayt iş körüñiz!

Adamlar arasında gürültü köterildi. Kene er kes bilgenini ayttı. Kimse-kimseniñ laqırdısını diñlemedi ve añlamadı. “Biz olarnen muqayt iş köremiz! Sen lafnı uzatma!” degen sözler eşitildi.

– Kesik tüfeklerni ise tezden yeñi ükümetke teslim etmek kerek, – dedi starsa Yaqub. – Añlaşıldımı – cemaat! Silâ saibi olmağa kimseniñ aqqı yoq!

– Olar bizge daa kerek olacaq, – dedi kimdir.

Starsa Yaqub cevap bermedi. Güya bir şey eşitmedi.

Seit-Ümer de indemedi. O, bugün özüne avale etilgen vazifeden memnün köründi. Dağda arbiy qaçaqlarnen tutuşmaq – onıñ hayalı, tüşüncesi. Seit-Ümer sergüzeşt ile yaşap alışqan qırcıman kişi.

Ekinci mesele hususunda starsa Yaqub sözni volost mümessili Bari Alâdin oğluna berdi. Toluca müçeli, ince mıyıqlı, esmeri yaş kişi ayaqqa turdı. Qolundaki brezent portfelnı masa üstüne qoydı, onı aşiqmay açtı.

– Ülkemizde işçiler ve köylüler akimiyeti quruldı, – dedi Bari açıq, yımşaq sesinen. – Akimiyet daa yaş... Maddiy yardımğa muhtac. İcra komitetiniñ qararı mücibi köyümüz devletke eki sığır teslim etmege borclu.

Öyle degen edi, adamlar arasında, deñizdeki qasırğa kibi, küçlü çalqanuv sezildi.

– Eki sığır? Ükümetkemi? – dep qaytarıp soradı demirci Qurt-Seit.

– Ebet. Ükümetke, – dep cevap berdi Bari. – Qızıl ordu için.

– Qayda olar? O, eki sığır? – dedi davulcu Nafe.

– Sende, mende... köylülerde, – dedi Bari.

– Beyaz gvardiya keldi, bizni tonadı. Alman keldi, tonadı. Şimdi öz ükümetimiz...

– Bilem, – dedi Bari. – Köyümüzni türlü kelmeşek ordular taladılar. Ahırğa kirip atnı, arança kirip – sığırnı alıp kettiler. Ama şura akimiyeti öyle yapmadı. Qoluñdakini iç bir vaqıt tutıp almadı. Berseñ-beresiñ, bermeseñ-bermeysiñ. Cebirnen iş yoq. O sebepten, mesele cemaat meclisine qoyula. Ne deseñiz, o, olacaq. Ama bütün köyde eki sığır yoq deseñiz, oña inanmam.

– Sen, Bari, dört yıl cenkte oldıñ... kymizniñ alını bilmeysiñ, – dedi Seit-Cemil aqay, adamlar arasından. – Köyde sığır, eçki, qoyun... qalması. Episi çapqın ordularğa mal oldu. Cemaat şimdi ap-aç. Anbarlar bom-boş. İçine sıçan tsse, başı teşilecek. Ne un bar, ne boğday. Tışarıda mart... qar, yağmur. Sen köyniñ alına-çuluna baq! Vaziyet vira fenalaşmaqta. Özüñ kmet vekilisiñ, eki sığır talap etesiñ. Bizde eki sığır qaydan kelsin?

– Qaydan? Onı men bilmeyim, lâkin tapıp, devletke berecekmiz, – dedi starsa Yaqub. – Duşman lkeni çaypamağa – çaypadı, lâkin köy, tap, sen aytqan kibi, aç ve çıplaq... qalması. – O, böyle degen vaqıtta, bicağı astında, sol omuzından aşığı sağı yanbaşı üstüne tarttırılğan qayışnı, tzetken olup, azaçiq yuqarı köterdi, pıştavınıñ hını körünip aldı. Zalda adamlar, gizliden biri-birine kzettiler. – Şuralar için eki sığır... taparmız. Tapmasaq, yerine yımırta cıyıp berirmiz. Lâkin akimiyetni yardımsız qaldırmamız. Köyde beyaz gvardiya akim ekende, oña at, sığır bağışlağan kydeşçiklerimiz oldu. Yalvartmadılar. zleri yeteklep, alıp barıp taqdim ettiler. O kydeşçiklerimizniñ bazıları bu yerdeler. İndemey oturalar. Atnı, sığırnı şura akimiyetine taqdim etkenler de tapılırlar. İşte, cedvel, – dedi o kâğıtnı Barige uzatıp. – Bunda sekiz adamnıñ adı bar. Üçü Mahuldürden, beşi Bağatırdan. Er biri ya sığır, ya da tana bermege borclu. Bermeseler, zm alıp beririm.

Bari kâğıtnı oqup baqqan soñ, portfel içine qoydı ve yerine oturdı. Ama zal içinde adamlar ep grldeştiler.

– Kâğıtta ne bar... oqu, biz de bileyik! – dedi Seit-Murtaza. – Belki anda benim adım da yazılıdır!

– Yazılı olsa, sığırnıñ sağıqlaş! – dedi Hayali.

– Starsa Yaqub! Maña baq! – Seit-Murtaza alevlendi. – Buña ne deyler? Emekdarlar kmetimi?

– Ebet! İşçi ve köylü ükümeti... lâkin sen cedvelde yoqsıñ, – dedi oña Yaqub. – Aselet yazmadım. Sınap baqmaq istedim. Ama bir sığırnı, bir tanañ barlığını bilem.

– Mende tana yoq. Sığır bar edi, kzde soyıp, aşadıq. Soymağan olsam, evde bala-çala, epimiz çoqtan ayaqlarımızı uzatacaq edik.

– Ayaqlarını uzatuvnıñ... bu meselege munasebeti yoq, – dedi starsa Yaqub. – Men seniñ maliña toqunmaq istemedim. O sebepten, cedvelge kirsetmedim. Şimdi krem, burğuçlaysıñ. Sığırnı ve tanañ başqalarınıñ arasında saqlı. Soyulıp, aşalğanları yoq. Olarını azbarıña ketir. Ketirmeseñ, ketirttiririm, – reis Barige çevirildi. – Cedvel qoluñda. Yarın köy şurasında bu cemaat toplaşuvınıñ kararını da alırsıñ. Yardım için saña eki silâli adam berirmiz. Oldımı?

Bari közlerini aşığı endirdi. İndemedi. Çünki mezkr toplaşuvdaki laqırdı daa iş yapıldı demek degil. Albu ki, bu mim ve qıyın vazifeni yarın mıtlaqa eda etmek gerek. İş qavğasız, belki qurbansız olmaycaq.

Zalda adamlar arasında, işaret parmağını de töpege köterip, de aşığı endirip, bir şeyler aytmaq istegen, lâkin ğala-ğula içinde aytıp olamağan Fazıl aqay reisniñ nazarına ilişti.

– Sen ne isteysiñ, Fazıl ağa! Ne derdiñ bar? – dedi oña.

Fazıl aqay alçaq gñlli, fuqare kişi, ayaqqa turdı, özüni oñaytsız alda sezip, sağındaki ve solundaki adamlarğa kzetti.

– Benim bir sığırım bar, – dedi o, – eki yıldan beri qısır. Lâkin iri, semiz.

– Bir z üç sığır etecek! – dedi Seit-mer Asan oğlu.

Adamlar ihtiyatle biri-birlerine baqıştı, indemediler.

– Ebet, – dedi Fazıl aqay, – ç sığır etecek. Qırmızı Ordu için et pek zarur olsa, sığırnı orduğa bereyim!

Adamlarınıñ yüzleri Fazıl aqayğa çevirildi. Er kes yavaştan bir şeyler ayttı. Kimseniñ sözü añaşılmadı.

– Eşittiñizmi, aqaylar? – dedi starsa Yaqub, – Fazıl ağa ne dedi, eşittiñizmi? Şura kmeti böyle namuslı ve vicdan sayesinde yaşay. Maşalla, Fazıl ağa!

Yaqub shodnı qapavlı ilân etti. Cemaatqa, artıq evlerine qaytmaq mümkün ekenliğini bildirip, z Bari ve Settara ile beraber azbarğa çıqtı. Adamlar bir qıbrıdanıp aldılar, bir taqımı qalqip, fenerlerini yaqip, qapuğa doğrudı. Diger qısmını oturğan yerlerinde lafqa tutunıp qaldı.

Olarda biraz qonuşmaq, dertleşmek istegi duyuldu. Ahtem kemanesini aldı, yaynı teller üzerinde bir yürsetti, zalnıñ içi hoş, nazik aenkle toldı. Seit-Veli darenı dümbürdetti. Evniñ içini Marselyeza inletti. Ancaq Marselyeza! Bu şarqını köyge matroslar ketirgen ediler. Eali onı unutup olamay. Beyaz gvardiya komandalığı onı yırlağanlarını taqip etti. Astı-kesti, çare olmadı.

Toplaşuvğa keyflice kelip, artıq suvuğan qırcıman kişiler, qaytarma çaldırıp, üdür-qıyamet oynap toyğan soñ, adamlar keç maalde ekişer-üçer olıp dağıldılar.

Evniñ penceresini yavaştan tıqıldattım, Saabe apte yuqlaydır, onı abdıratmayım, dedim. “Kim o? – dep qıçırdı içten. Yuqlamay eken. Davuşımın eşitkeninen, alel-acele turıp, qapunı açtı, meni körgen soñ, sevindi.

– Qayda ediñiz, Abdureşid oca? – dedi Saabe apte acizlikle. – Boyma bette atışmalar oldı. Qadınnıñ biri imdat diye qıçırdı. Men qorqtım. Bekleyim-bekleyim, yoqsıñız! Sizge bir şey olmadımı?

– Yoq. Er yerim bütün. Shodda edim, – dedim men. Evden çıqqan vaqıtımda qayda ketkenimni Saabe apteğe aytmğañıma yazıqsındım.

– İdaredemi? – dep qaytarıp soradı Saabe. – İdare ters yerde. Anda iç bir şey eşitilmey. – Lampatnıñ meltesini köterdi, evniñ içi yarıqlandı. – Mariya aş ketirgen edi. Qızdırayımı? Qapınasıñızımı?

– Keç oldı, Saabe apte, – dedim men. – Pek de yoruldu. Saba aşarım.

– Özüñiz bilirsiziz, balam... Aş soba üstünde, yeriñiz qoyulğan, – dedi Saabe apte. Lampatnı endirip, töşegine kirdi. Men oña teşekkür bildirip, ülkün odamnıñ bosağasından içeri atladım. Soyunıp, yattım. Közlerim yuquğa ketti degende, Saabe apteniñ tınıq davuşı eşitildi. – Soñ, ne aytılar anda, shodda? – dep soradı o. – Kaparatil açamız dedilermi?

Men ev saibesiniñ sözlerini birden añlap olamay, tekarar indemey yattım. O, benim niçün susqanımnı duydu, tez-tez sualini izaatqa tutundu.

– Terzi Zeideden eşittim... – dedi o, – köyde ükümet tükânı olacaq eken.

– Bilmeyim, toplaşuvda kaparatil hususunda laf olmadı.

– Shodnı kim yapa? Starsanıñ oğlumı?

– Ebet, – dedim men. – Yaqub Haybullayev.

– Nasıl dediñiz? Haybullayev dediñizmi? – O, ayretlenip, qaytarıp soradı, – Starsanıñ oğlu endi Haybullayev oldımı?

– Aysa?! – dedim men. – Yeñi akimiyette yeñi isim, yeñi unvan ve rutbe olmaq gerek.

– Öyle, öyle! – dedi Saabe apte. – Ya dülger Alâdinniñ oğlu kim? O da ükümetmi?

– Şübesiz... çünkü Yaqub kimer işlerni onıñnen fikirleşip yapa. Bari cenkten kommunist olup kelgen. Bu vazifelerge ufaq-tüfek adamlar qoyulmay.

– Yaqub Haybullayev... ne demek olsun! – dep tekararladı Saabe apte. Sözleri ağızından öyle çıqtılar ki, davuşındaki inamsızlıqımı, yoqsa, iftiharmı, añlaşılma. – Yaqub dedil, kirgin. Bari öyle degil. Bari zekiy yigit, lâkin yuvaş. Bu işte qatıyet gerek. Mustafa aqaynıñ oğlu Settar... baq, o, qattı! Bilesiñizmi, Settarnı? O, starsanıñ oğlundan da küçlü, taşteşer. Ama şura akimiyetine munasebeti nasıl, Alla bilsin! Settar atik! Zıpqın!

Qomşu oda içinden tarsıldı eşitildi. Saabe apte, ğaliba, töşekten turdu, turğan soñ kürsüğe urundu, kürsü yığıldı, bir talaydan soñ lampatnı teknil söndürdi.

– Ne yapsalar-yapsınlar, tek maña toqunmasınlar, – dedi ev saibesi. Bu sefer sesi açıq çıqtı, çünkü daa yorğan astına kirmegen edi. – Menimce, din, iman... cami, episi muqaddes.

– Saabe apte! Mariya kim?

– Mariyamı? Ukrainalı maruşke... Ne? Begenesiñizmi? O, sizden esli!

Men cevap bermedim. Tezden evniñ içi çim-çirt kesildi. Çoq vaqıt Saabe apteniñ sesi çıqmadı. Yuqlap qaldı zan ettim, lâkin yoq... turıp, ayattaki qopqa üstündeki tahtanı çetke çekti, içine qalaynı daldırıp, suv alıp ğılt-ğılt içti, qayıp kene töşegine kirdi. Ortadaki qapu açıq, men qomşu odada ne ola, ne qala, közlerimnen körmesem de, qulaqlarımnen eşitem! Duyam!

– Abdureşid muallim! – dedi Saabe apte bir talaydan soñ, zayıf sozuq sesnen. – Siz “Topuzlu şalım”nı bilesiñizmi? Öyle türkü bar... bizim köyde yüz bergen vaqia hususunda. Eşitmediñizmi?

– Nasıl vaqia?

– Vay! Mahuldürde vaqiadan çox şey yoq! – O, köterildi, töşək içinde bağdaş qurunıp oturdı. Öyle yapqanını, sesiniñ deñişkeninden duydım. Saabe apte aqırından yırladı. Davuşı pek quru, titrek, lâkin yanıqlı nidaları yüregimni ezgeledi.

Anem, benim topuzlı şalım,
Topuzu töküldi.
Ėarip anemniñ, babamniñ
Belleri büküldi.
Anem meni aldadılar,
Atqa saldılar,
Mustafa beyniñ qoruvında
Qurban çaldılar.
Anem, benim kefinimni
Yeñgem toqusın!
Cumalarda, bayramlarda
Hatimler oqusın.

Nasıl? Tanış aenkmi? – dep soradı, yırlap bitirgen soñ.

– Tanış... lâkin türkünüñ bu köylü ekenini bilmey edim.

– Mustafa beyniñ qoruvı Köbekniñ teknesi artında, Qartal qaya bette, – dedi Saabe apte. – Yavuz türk Lütfi... o vaqıtta Acı Üseinniñ dünyalarğa berilmez, dülberlerniñ dülberi, peri kibi qızınıñ canına yetti.

– Hayriyet! – dedim men, taaciplenip. – O ne vaqıt ve nasıl oldu?

– Nasıl oldu? Foti Salada Kâzim türkniñ Lütfi degen oğlu bar edi. Babası zengin. Lütfi Mahuldürge, dostlarına, sıq-sıq kelip kete turğan. Bir defa o, çeşme başında Acı-Üseinniñ qızı Haticeni körüp, pek begene. Babasına qaç kereler quda yibere, Acı-Üsein qızını Lütfige berüvden red ete. Lütfi – türk... imtiyazlı tabaqa vekili. Tatarıdan, qarabacaqlıdan, nasıl meselede olsa olsun, red cevabı aluv – onıñ için ölümden beter şey. Türk oğlu öyle ete, olmay, böyle ete, olmay. Bir kün Acı-Üseinniñ başına büyük felâket tüşe, qarısı vefat ete, qızı Hatice öksüz qala. Soñra, babası Naqiye degen qadıñğa evlene. Naqiye suvuq qalpli, merametsiz edi. Haticege qılına, onı horlay.

Lütfi ögey ana ile qız arasındaki munasebetlerniñ fenalığını duya. Köydeki bir cadı ile Naqiyege esapsız aqçalar yollay, qızını hırsızlap alıp ketmek için yardım etmesi hususunda añlaşalar.

Qaranlıq bir gecede, köy ealisi uyquda ekende, Lütfi ve eki dostu atlarğa minip, keleler. Naqiye qızını aldap, kiyindirip – quşandırıp, qıymetli bezenmelerini taqtırıp, azbarğa alıp çıqa, yabaniy kişiler, qızğa fikirlerini toplap, azbarda ne olayatqanını abaylamağa fırsat bermey, qapqaç etip, atqa qoya, alıp qaçalar. Naqiye azbarda bir talay indemey tura, atlılar evden uzaqlaşqan soñ: imdat! – diye ayqırıp başlay. Qolum-qomşu, geceniñ bey vaqıtında bu kiyik davuşını eşitip, evlerinden yuvurıp çıqa, Acı-Üseinniñ azbarında toplanalar. “Ne oldu, Naqiye?” – dep soraylar ondan. “Evimizni aydutlar bastı, Haticemizni alıp qaçtılar!” dep cevap bere Naqiye, özü üdür-qıyamet ağlay. Adamlar ayretke keleler. Ahıldı, ufuldı başlay. Ama acele sürette çareler körmek, aydutlarını tutmaq, cezalamaq, qızını qurtarıp almaq gerek.

Altı köylü, qız hırsızlarına lânet oqup, atlarğa mineler. “Aydutlar qaysı yaqqa kettiler?” dep soraylar Naqiyeden. Qadın köyniñ aşağı yaqını, yani şimalindeki poçta yolunu köstere. Altı atlı Naqiye köstergen yaqqa keteler.

Bu vaqıtta üç türk köyniñ çetinde, yani Batı yaqında toqtaylar. Arqadan olarnı bir kimseler taqip etelermi – etmeylermi... bilmek isteyler. Lütfi toqtamay, qızını Foti Salağa alıp barmaq için dağ soqağı boyu Kökköz betke yürüşni devam ete. Qızınıñ ağızı tıqavlı, özü vira çapalana, attan yerge tüşmege talaşa. Lütfige at üstünde qızını başetmek küç, o sebepten atını Mustafa beyniñ qoruvına çevire... qoruv içinde qızını yeşil qırdış üzerine tüşüre, yerge yıqtıra, onı evge alıp ketüvniñ çaresi yoqluğuna emin olğan soñ, qızınıñ namusına tecavuz etip, öylece öç almaq istey. Qız, ne çaredir tapıp, ağızına tıquvlu yavluqını çıkarıp ata, qıçıra, dağ içinde sesi-seda kete, Lütfini üytekley, tepmeley... ama ne çare? Qız – nazik ilâiy varlıq, oğlan – kemalına kelgen,

küçlü casus! O, özünü cüratsızlığına açuvlanıp, pıçağını çıxara, qız qorçalanıp, ellerinen boyununu qapata, lâkin türkün közlerini qan basqan, qalbi taş kesilgen, özünü insan ekenini unutan, fikir etüvden marum alda pıçağını qızın boğazına bir çeke, onın parmaqlarını ve tamağını kesip taşlay. Soñra pıçağının qanını yerdeki otlarğa sile, atına minip kete.

Altı köylü atlar üstünde köyniñ şimal civarında, qomşu köylerde dolanıp, qızını hırsızlap alıp ketken kişilerni qıdırıp... tapalmayıp, üyle maalinde, atları ve özleri terden sım-sılaq, yorğun alda, bir neticesiz qayıt keleler.

Acı-Üsein, qızınıñ hırsızlanğanını bilgen soñ esini coyıp, yatıp qala.

Mahuldürli avcı İsmail ertesi künü dağda tavşan peşinden yürgende, Mustafa beyniñ qoruvı içinde Acı-Üseinniñ qızınıñ cesedine rastkele. Üstünde paalı anter, qulaqlarında altın küpeler, boyununda altın gerdanlıq, qolunda altın bilezlik, belinde ibrişim quşaq. Evden nasıl çıqqan olsa, o bezenmeler ile... qanlar içinde yatmaqta.

Avcı İsmail Acı-Üseinniñ evine kelip, bu kederli haberni bildire. Siz, Abdureşid muallim, bizim köyde fuqare türk iç kördiñizmi? Körmezsiñiz! Memed-Ali, Osman, Tarahçı Ali, Zekirya... bular köyge kelgende ştanlarınıñ üstü yamav tolu edi. Men, o vaqıtlarda bala edim, ama episi hatirimde. Sekiz yıl içinde öyle etti, böyle etti, köy topraqlarınıñ yarısına saip oldılar. Saraylar qurdılar. Biñler qoyun, sığır elde ettiler. Baarde Ukrainadan yüzlerden qızlar kelip, Memed-Aliniñ tütün tarlalarında çalışalar, Pakravada esap-qasap kesip, evlerine qayıt keteler. Yeñi baarde kene keleler. Qızlar sağlam ve dülberler. Türklerniñ özleri ve oğulları (bizim tatar da öyle)... ukraina qızlarına evleneler. Balaları doğa. Balalar bizim tilde qonuşalar, ama qanları qarışq. Köylerimizniñ yüzüm bağları, meyva bağçaları, tütün tarlaları, ekseriyetle, dalfeslilerniñ qolunda. Köylü asabiylene, qarlene, ne yapsın? Kimgе şikâyet etsin? Yeñi ükümet starsanıñ Yaqubına ve dülgerniñ oğlu Barige, olarnıñ vazifelerini añlattı, ama uquqları hususunda ğaliba, daa talimat bermedi. Köy gençligi kibar bey oğulçıklarına açuvlu, lâkin yol ortasında tesadufen körüşkende biri-biriniñ ğırtlağına yapışmaq ayıp ekenini bile. Eñ oñaytlı yer – düğünler. Davulğa çoqmar tüşken, qadeler-qadelerge urulğan, közler bunarlanğan soñ, er kes qızışa, köylü gençler ile bey oğulları arasında nezaketli subet başlay, bir talay vaqıt keçken soñ, sofrı üzerindeki çanaq-çölmek, şişeler avada oynaylar... o, vaqıtta köylü yigitler bey oğulçıklarınıñ bedenlerinde teren-teren örnekler yasap yibereler.

Köyümüzde añlaşılmağan meseleler çoq. Söz kelimi, buhar degirmeniñ çarqları alâ çorbacınıñ menfaatına dönmeleler. Bağçalardaki mahsulatınıñ keliri çorbacınıñ cebine tolmaqta. Starsanıñ Yaqubı ise Qızıl ordu için köyümüzde eki sığır tapıp olamay, aç köylüniñ soñki tanasını tutıp almaq peşinde. Bu doğrumı, Abdureşid muallim?

– “Tanasını tutıp almaq...” Sizge bu haberni kim ayttı?

– Kim ayttı-ayttı... yerniñ de qulağı bar.

– Taacipli şey!? – dedim men. – Tana hususunda bir saat evelsi shodda laqırdı oldı.

– Qomşu Zeytulla, siz kelgence, maña episini söyledi, – dedi Saabe.

– Devlet işi mürekkep ve mesuliyetli, – dedim Saabe aptege. – Sığırlarnı beylerden alıñız denilgen olsa, Yaqub Haybullayev sığırlarnı beylerden çoqtan alır edi. Cemaattan alıñız degendir! Er işniñ tertibi bar!

Bundan soñra benim sesim çıqmadı. Saabe apteniñ laqırdısı da kesildi. Ve, çoqqa barmay, burunından, aralıq pencerede sızgırğan yel kibi, devamlı ince davuş çıqqanı eşitildi.

Menim uyqum qaçtı. “Saabe apte özü kim? Adiy köylü qadınımı? – dep tüşündim, niçün bilmem. – Öyle olsa, bu zekiylik oña qaydan kelgen?” Biraz vaqıt daa keçken soñ, Saabe apte hatirimden çıqtı, öz taqdirimni tüşündim. Mahuldürge kelgenim eppi vaqıt oldı. Qayda köz taşlasam, suvanlıq, yoqsullıq. Maña, mında kelmege razılıq bermezden evel, yahşı tüşünip baqmaq kerek degilmi edi aceba? Men niçün aşqıttım?

Gece fena yuqladım. Saba qalqıtım, vucudım ezgin. Başım dumanlı. Kiyinip, qomşu odağa çıqtım. Saabe apte pencere ögünde kürsü üstünde oturğan, Erikma betke közetmekte. Elindeki sigarı yanıp bitken, külü oturıp qalğan, ep tütetekte. Saabe apte sigarını unutan.

– Sabalar hayırlı olsun, Saabe apte! – dedim yavaştan. O, abdırap, maña çevirildi. – Ne tüşünesiñiz? Ne qasevetiñiz bar? Dünya öyle degil de, böyle quruluşu için kederlenmek kerekme!

– Ah, balam! Tüşünmege sebep azmı?

– Tüşünmege... ebet, sebep çoq, – onıñle razı oldım men, – lâkin, afu etiñiz, meni meraqlandırğan bir mesele bar. Siziñ eviñizge kündüzleri qızlar kelip keteler. Olarnı oqutasıñız, men bilem. Söyleñiz, qızlar elifbeni bilelermi?

– Yoq. Qızlar arif tanımaylar. Men Qurannı oquyım, olar oquğanlarımını hatirde tutalar. Soñra tekrarlaymız.

– Tek şımı?

– Yoq. Namaz qıluvını da ögretem.

“Hucur şey... – dep tüşündim men. – Ariflerni bilmey, Qurannı nasıl oqumaq mümkün!”

Saabe benim fikirimni bilgen kibi:

– Bunda iç mürekkep şey yoq, – dedi maña. – İsteseñiz, sizge de ögreteyim!

– Özüñiz, Saabe apte, elifbeni bilesiñizmi?

– Bilem. Babamdan ögrenen edim, – dedi Saabe. Anteri üstündeki sigar külünü qaqpıp, ocaq başında yerge tüşürdi. – Babam... vaqıtsız vefat etti. O, Abdulla baynıñ Harkovdaki tükânında kâya edi.

Onıñ soñki sözlerini eşitken soñ, geceleyin benimnen yeñi akimiyet hususındaki mulâazalarınñ nasıl esasta şekillengenlerini añladım.

O, tünevinki aşını soba üstünde qızdırıp, ögüme qoydı, men aşadım. Saabe aptege de buyurmasını teklif ettim, o istemedi. “Yañçıq aşadım... toqım”, dedi. Er alda, aştan oña da qaldırdım. “Belki benimnen yüz-yüzge oturıp aşamağa çekinedir, men yoq vaqıtta qapınsın!” Özüm mektepke cönedim.

Saabe apteniñ evi köyniñ kündeğuşında, arqası Bağatır poçta yoluna çıqa. Şimdi martnıñ soñki aftası. Gece yufqa qar yağdı. Yerni örtti. Adam aqıllı qar, yahut yağmur, niçündür, yağıp olamay. Köyniñ qart kişileri cuma küni Quş Qaya eteginde kırmızı keten körgenler. Bunu bereketsizlikke yoraylar. Eali qartlarınñ ikmetli rivayetlerine alışqan, inana.

Mektepke başqa yolnen kettim. Aşağı maallede demirci Seit-Ablanıñ evi betteki köndelen yol boyu, dereniñ sağ yalısından keçip, İsmail efendiniñ evi ögündeki attırmağa kelip çıktım. Yüksek bentten aşağı sıçrağan suvdan dere içinde deşetli iñilti ve suv dumanı asıl olğanını seyir ettim.

Mektepke vaqıtından evel keldim. Talebeler birer-ekişer yol-qapudan azbarğa kirmekteler. Dut teregi yanında toqtap, olarğa közetip turdım. Menim dekabrde ilki körgen balalarım böyle degil, kiyimli, areketçen, şeñ ediler. Şimdi tüşünceli, dalğın oldılar. Evelki araret, çayalıq yoq. Balalar maña selâm bere, yüzüme baqmay, sımfqa kirip keteler. Çereleri soluq.

Ocalar odasına kirdim. Yaya efendi yalıñız özü oturmaqta. Meni körgen soñ külümsiredi. Sevindi.

– Nasılsıñız, ocam? – dedim oña. Yaya muallimni körip, sevindim. – Körünmeysiñiz!

Bayraşevskiyniñ yüzü birden ciddiyleşti, tüşünceli oldı.

– Uyezdden adam kelip ketti... – dedi Yaya efendi. – Onıñle beraber edim. Vaziyet ağır, Abdureşid! Şura akimiyeti büyük memleketke saip oldı, ama, memleketniñ özü yıqıq, harabe alda. Ükümet vaziyetni tüzeltmek için çareler körüp peşinde. Uyezd vekilinen Bağatırğa bardıq. Anda kooperativ tükânı, bizim köyde oquv evi açmaq istenile. Kooperativ için satıcı tapıldı, esap-qasap işlerinden añlağan adam yoq. Maña anda muvaqqat buhgalter ol deyler.

– Mahuldürden Bağatırğa qatnapmı?

– Ebet! Öyle!

– Bizim köyde kooperativ açılmaycaqmı?

– Şimdilik... eki köy için bir tükân kâfi tanıldı, – dedi Bayraşevskiy. – Bağatır, er alda, bizim köyden büyük.

İsmail efendi keldi. Yaya oca oña kooperativ hususındaki yeñi haberni söyledi.

– Hatirimden bir şey çıxqan, – dedi Yaya oca, maña çevirilir. – Dut bağçanıñ aşığısında, köpür yanında volost hastahanesi açılacaq. Ekimler endi azır. Binası da donatılıp bitmek üzre.

İsmail efendi yeñi haberlerden hoşnut qaldı. O, asıl da, yeñi akimiyetten yalnız hayırlı işler beklemekte.

Bu esnada içeri Safiye ocapçe kirdi. Çeresiniñ aydınlığından sezildi ki, yeñiliqlerniñ episinden haberdar. O, paltosınıñ sadeqlerini çermekte oldı, derske çañ qağıldı. Men sınıf defterini alıp, ocalar odasından çıqtım. Sofa özü keñ ve uzun. Ögü camlı. Sınıfniñ qapusına yaqınlaşanda, aylanmada közüme dülger Alâdin aqay çalındı. Men onıñnen yaqınım. Köyge kelgenimniñ ilki künlerinde ekimiz dostlaşdı. Açıq qalpli, namuslı... temiz adam. Yanına bardım. Erendelenilgen uzun tahtalarını ortadan bıçmaқта. Yanaşasında baltanen yolulğan qısqa yüke ağaçları biri-biri üstünde qalanıp qoyulğan. Ayaqları ucunda çot, kelpedin, çöküç, közev yatar. İri qutu içinde çeşit mıhlar. Ustaniñ saçı-saqalı qırmızı, özü kevdeli... bu adam Bariniñ babası ola. Selâm berdim. Al-hatir soradıq.

– İsmail efendi yalvardı... – dedi dülger, – sofaniñ tabanı çürüdi, pervazları sındı, kelip tüzetmeseñ, olmaycaq, dedi. Keldim. Sofaniñ arqası yüksek ve açıq. Alla köstermesin, bu yerden balalardan biri yıqılsa... eli-ayağı sınaçaq. Tüzetmege, elbet de, tüzetirim, ve lâkin onıñ için qalın pelit tahtası kerek. Pelit qayda? Onıñ için çana atlı ile dağğa ketmek kerek. Pelit olmağan soñ, ne yapayım? Kürüçten yasayım. – Alâdin aqay bu yerde lafını bölip, meni yañ körgen kibi, yüzüme yalq etip baqtı. – Er kün qapımız ögünden keçip mektepke ketesiñiz, yaqında evge kirmedeñiz! – dedi maña. – Bari evdemi, degilmi, farqı yoq. Aqşamları keliñiz... kimerde avğa çıqam, evde tavşan eti ola, – qart küldi. Külüşinde mana bar edi. İş tavşan etinde degil, tavşan avı aqqında olacaq zevqlı ikâyede... qart onı yaraştırıp aytmağa bile.

– Evalla, Alâdin ağa! – dedim men. – Qismet olsa, kelecük cumalarnıñ birinde aylanırım!

Dülger başqa ustalarınkine beñzemegen eki qatlı, uzun bıçqınen tahtalarını bıçıp qaldı. Men derske kirdim. Talebeler, er vaqıttaki kibi, meni, ayaqqa qalquvnen qarşılıp aldılar. Birinci sınıf endi elifbeni öğrendi. Men tahta üzerinde: “Yaşasın şuralar akimiyeti! Yaşasın Lenin!” dep yazdım. Bu sözlerni birinci sınıf talebelerine defterlerinde yazmaqı vazife etip berdim. Açıq-aydın ve dülber arıflernen temiz yazmaq kerekligini añlattım. Soñra, ikinci sınıfnen meşğul oldım. Talebelerge oquv kitabını açmaqı rica ettim, olar çantalarından kitapnı çıkarıp, açqan soñ: “Qana, Emine! Sen oqu! – dedim Memed-Aliniñ qızına, kitaptaki ilekâr tilki masalını kösterdim.

Oca bu yerde ikâyesini toqtatıp, maña küler yüzle baqtı. “Bu tarih hatiriñizdemi?” dep soradı menden. “Tarih, ebet! – dedim men, – episi hatirimde! Lâkin bu birinci sınıfta olğan al degilmi?” “Yoq Ekincede...” – dedi Abdureşid oca. Ve devam etti. Emineniñ babası türk, anası ukrainalı. Emine anasına beñzey. Sınıfta talebeler rus tilinde laqırdı etmege bilmeyler, Emine bile. Özü de siziñnen bir ralede otura, ekiñiz de doquzar yaşında ediñiz. Emine sizge sataşmağa seve turğan: “Aci-güci, mandalaç! Acınıñ qızını al da – qaç!” dep eriştire edi sizni.

Bir defa bu sözlerniñ manası ne ekenini soradım. Emine ayıp olamadı. Laqırdımız keç baar vaqıtında edi. Qız mektep azbarında isar yanındaki otlar arasından biçimsiz bir ösümlük tapıp ketirdi, onıñ uzun, qaverenkli sapı olup, ucunda beyaz, yımşaq yünden tomalaq başı bar edi. Onı közleri seviyesinece köterip tuttı: “Aci-güci mandalaç, acınıñ qızını al da – qaç!” dep yünlü başqa üfürdi, üstündeki yünler uçıp-dağılıp kettiler, yünlerniñ bir kısmı qaldı. “Bu – acı qartbaba!” – dedi Emine. “Aci-güci mandalaç, acınıñ qızını al da – qaç!” dep ikinci defa üfürdi – yünler episi yoq olup ketti. Bu – acı qartana!”

Qız qıraitteki masalını ecelep, sozıp, çoq sözlerni yañlış urğunen oqudı. Er bir sözüni tüzetmege mecbur oldım. Oqup bitirgençe qız yoruldı, qızardı, terledi. “Saña, Emine, evde qıraitni çoqça oqumaq kerek, – dedim oña, – laqırdıñ güzel, oquvıñ ukrain aenkinde olup çıqa”.

Aynı masalını o künü sizge de oquttım. Başından güzel oqup keldiñiz, “...çayırda Sefer-Ali aqay, leskeri omuzında, çalığa yaqınlaşanda, içinden tilki çıktı, duv-babam, qaçtı. Sefer-Ali çalınıñ pıtaqlarını açtı, ne körsün? Tilki evden ketirilgen üylelik yemek boğçasını yırtqan, içindeki aşnı yalap qoyğan”. Bu yerde... “duv-babam”, niçündür, siziñ oşuñızğa ketti: “şırq etip külip yiberdiñiz! Külgende, oquğan satırlarınıñızni ğayıp ettiñiz. Olarnı qıdırıp tapqan soñ

fikirlerinizni birden topla olamadınız. Böyle etip, çığırdan çıqqanınızğa, ğaliba, özünüz de tarsıqtınız. Bu arada Emine qulağıñız túbünde yavaştan: “Aci-güci... saña ne oldı? Duv babam dep... olamaysıñmı?” diye pısrıdadı. Siz qızıştınız, omuzıñıznen qızñı türttünüz, qız çetke qaqlığanda, tirsegi rale üstündeki merekep şişesine tiydi, şişe yıqıldı, tıgırıp qızñıñ tizleri üstüne tüşti. Şişe açıq edi, merekep aqıp, yeñi anterini bılaştırdı. Emine pek incındı, ağlay-ağlay, dersten çıqıp ketti. Men qızğa bir şey aytıp olamadım. Toqtatmağa da intılmadım. Emine aqıllı, güzel qızçıq. Dülgerñiñ kence oğlu da... – oca maña ilekârane külümsiredi, yüzü qızardı. – Ebet! Dülgerñiñ kence oğlu da sınıfta osal talebelerden degil edi. Ekiñizni de darıltmaq istemedim. Ama Emine – Memed-Ali beyniñ qızı. Onı aqaretlegen kişini cezasız qaldırmaq mümkün degil. Men özümni sizge pek açuvlı köstermek için, atta qulağıñızdan tutıp, eki kere burdım, qulağıñız qıp-qırmızı olğanını sezgen soñ, sizni acıdım, lâkin özüm: “Sen ne yaptıñ? – dep cekirdim üstünüzge. – Birinci kere kiyip kelgen yeñi anterini harapladıñ! Ayıp degilmi saña!”

– Ya oña... – dediñiz siz, inatlanıp, – Eminege ayıp degilmi? Özü oqumağa bilmey, maña öğrete.

– Öğretmey. Saña yardım etmek istedi. Sen edepsizlik yaptıñ!

– Anteri bılaşqan olsa, başqasını kiysin! – dediñiz siz açuvlı çere ile. – Olarda yeñisi çoq.

– Til qaytarma! – dedim men sizge. Çünkü sizni qattı cezalamağa borclu edim. – Til qaytarsañ... babañı çağırıp ketiririm. O, şimdi mektepte. Seniñnen özü laqırdı eter, – özüm eñqastan qapuğa taba yürüş ettim.

– Kerekmey... – dep qıçırdıñız siz. – Babamñı çağırmañız!

Dülger qışımli adam. Fena adetlerni sevmey. Osal qılıqları için balalarını qatıy cezalay turğan. Sizge bu belli edi.

– Öyle olsa, çıq, köşede tur! – dedim sizge.

Özünüzdeki açuvñı zorluqnen yeñip, köşege barıp turdınız.

Aprel keldi. Çayırlardaki ekinler yer astından baş köterip, yağmur beklediler. Yağmur bir qaç kereler sepelegen oldı, topraqñıñ terenligine siñip olamadı. Küneş yerni qızdırdı. Ekinler bir qarış köterildiler.

Yalı boyu ealisi açlıq çeke degen haber eşitildi. Çoqqa barmay köyde, yüksek dağlardan, Autka boğazından keçip kelgen yüzlernen yalıboylu erkekler ve qadınlar peyda oldılar, olar ev-evden yürüp, omuzlarındaki boğçalarından ştan, kölmek, palto, kamzol, çekmen çıkarıp, bir saan unğa, boğdayğa, yarım çavdar ekmeğine, bir oqqa kepekke deñişip, buña da şükürler etip, evlerine qayta ediler. Yalıboylularñıñ kelip ketüvleri çoqqa sürmedi, çünkü erzaq tezden bizim köyniñ ealisinde de bitti ve açlıq yalıñız Yalı boyunda degil, bizim köylerge de keldi, o, çoqtan-çoq kişilerni köyniñ aşağısında poçta yol çetindeki mezarlıqqa alıp ketti. Ğarip köylüler... iç de ölmek istemediler. Evde aşılması mümkün er şeyni, atta eski çarıqlarını tasmaları taqımınen horlar üstünde qavurıp yegen soñ, dere boylarında, çayırlardaki qoralar túbünde ösken türlü kökatlarını topla, ev azbarlarındaki ehliy ayvanlarını tutıp, dağlarda tesadufen rastkelgen kimniñdir sığırını, atını (aqıbetini tüşünmey) soyıp-aşap, öylece, ayatlarını qurtarmağa tırıştılar. Episi bir, çoqusı qurtarıp olamadılar. Er kün üç-dört adam öldi. Kimerde olarnı defin etmege soy-sop tapılmadı. Pek çoq evler saipsiz qaldı, ocaqları söndi. Süküt qaraltılar yavaş-yavaş yıqıldı, harabege çökti, üstlerini ot biyledi.

Köyniñ müşkül vaziyeti dağdaki qaçaqlarñıñ ve ayduklarñıñ ealige munasebetlerine tesir etti, köyniñ civarlarında gizlenip, aylanıp-üyrülüp, geceleri adamlar uyquda ekende, apansızdan evlerini basıp, bir çanaq mısırboğday ununu, bir takos pitesini tutıp alıp ketüvler sıqlaştı. Böyle künlerniñ birinde Seit-Ümer Asan oğlu ve onıñ dostları dağdan, elleri arqalarında bağlı eki qaçaqñı alıp keldiler. Biri tatar, digeri Alla bilsin, nasıl millet, ekisi de azğan-tozğanlar. Tatar qaçağı eskandronlı. Ayaqtan yaralı. Bari olarnen laqırdı etti, soñra Bağatırğa, köy şurasına yolladı.

– Altı adam ediler, – dedi Seit-Ümer, – yarım kün atıştıq. Dördü tañrılarına qavuştu. Ekisi teslim oldı.

Bu vaqıadan soñ Seit-Ümer köyde körünmedi. Qayda ekenini de kimse bilmedi. Birisi: “Totayköyge oqumağa ketti...” dedi, digeri: “dağda atışmalarınñ birinde elâk oldı”.

Açlıq durulmadı. Mektepte talebelerniñ sayısı telükeli alda eksildi, derske zar-zornen kelgenlerniñ ekserisi açlıqtan şişti-köpti. Olarda ocanıñ sözlerini diñlemek, añlamaq için mecal yoq edi.

Adamlar açlıqqa qarşı türlü usullarnen küreştiler. Biri yedi közlü tütün aranı yarı çuval unğa sattı. Digeri rezina köpçekli, yeñi lelenkasını bir pud mısırboğdayğa berdi. Elindeki az-çoq alet-edavatını berip, canını qurtarmaq istegenler çoq edi, ama almaq imkânına saip kişiler ğayet az ekenliginden, zevallı kişiler şefqatsız açlıq pancaları altında can berdiler.

Yigirmi birinci seneniñ yazına qadar maarif şübesinden bizge iş aqqı olaraq eki şa berilmedi. Memed-Aliniñ ve İslâm baynıñ aşhanelerinden yiberilgen yemekler qıtıldı-qıtıldı, niayet, teknil kesildi. Men, Yaya efendi ve Safiye hanım açlıqta qaldıq. İyülde İsmail efendiniñ ricasına binaen, bizge birer oqqa hamsa ve povidlo berildi. Başqa şey körmedik. Ne aqça, ne de erzaq.

Oquv yılı bitken soñ, şeerde ocalarınıñ bilgilerini yükseltüv kursu açıldı. Yeñi maarif şübesi meni oquvğa yolladı. Kursta eki yüzden ziyade tatar ocası toplandıq. Yemekler fena. Künde bir tilim ekmek, üylelik bir çanaq şorba. Sabalıq ve aqşamlıq – çay. Bu kursqa Ümer İpçi de keldi. Üç kün oqudı, açlıqqa çıdap olamay, kursnı biraqıp, Bağçasarayğa qayttı. Qırqqa yaqın oca aşlarınñ fenalıǵı sebebinden, kursnı taşlap kettiler. Men açlıqqa çıdap, kursnı bitirip, Mahuldürge bir daa barmamaq için yemin etip, Bağçasarayğa keldim. Lâkin bir kün İsmail efendiden ve Yaya Bayraşevskiyden evimizge mektüp keldi. Köyde benim için bir çuval çavdar azırlap qoyulğanını bildirip, köyge mıtlaqa qayıp kelip, ocalıǵımnı devam etmemni yalvarmaqta ediler. Arifmemet aǵam, mektüpni oquğan soñ, Mahuldürge qayıp barmamnı talap etti. “Bir çuval çavdar... şimdi bu qadar nimet kimde bar?” dedi. Cayav Mahuldürge keldim. Bayraşevskiy meni özü yaşağan evniñ bir odasında yerleştirdi. İlki künümde sofa içinde benim için berilgen bir çuval çavdarnı kördim. O, qadar sevindim ki, o vaqıttaki alımnı şimdi sizge aytıp, añlatıp olamaycaǵım. Bir çuval çavdar! Bu – tasavurğa sığacaq şey degil. Lâkin başqa işlerniñ episi – eski amam, eski tas... Torba içine yarım pud çavdar qoyıp, Ğavrdaki Zekirya türknıñ degirmenine barıp un çektirip keldim. Er kün pite pişirip aşadım. Şay etip, ekmekke toydım. Davuşım, yürüşim deñiştı. Maaş kene yoq. Yaya efendi ve Safiye hanım pek yaş degiller, eppi ayatıy tecribege saipler. Ama keçinmesi olarğa da qıyın.

Tarlalarda ekinler qurudı. Bereket beklegen ealiniñ ümütleri elâk oldı. Soñra küz keldi. Accı yeller esip, azǵın köylülerni titretti. Kit-kite teriler süyeklerge yapıştı. İçekler incerdi. Adamlarnı er yerde ecel taqıp etti. Ep poçta yol betke... mezarlıqqa süyrekledi.

Mektepteki derslerge beş – altı talebe qatnay. Allı adamlarnıñ balaları. Olarda mektepkelip ketmek için taqat bar, oqumaq için istek yoq. Ocanıñ evge bergen vazifeleri ekseriy allarda eda etilmey. Ocalarınıñ özlerinde de ders bermek için bedeniy ve ruhiy küç zayıfladı. Tasil-terbiye tertibi bozuldı.

Bir cuma künü quşluq maalinde men dülger Alâdinniñ evine bardım. Bu ailede soñki sefer ne vaqıt bulunğanımnı unuttım. Men: “siziñ babañızniñ”, “siziñ eviñizge...” dep oturmayım, “dülger Alâdinniñ” dep keçem, çünkü Alâdin aqay siziñ babañız, Bari – büyük aǵañız ekeni oquyıcığa, zan etsem, qonuşuvımnıñ baş qısımında, izaatsız da, añlaşıldı. Mahuldürde, başqa dülger Alâdin yoq edi. – Azbarğa kirdim, taş merdivenniñ birinci basamaǵına köterildim degende, sofada Müntea apte peyda oldı, meni körip, samimiy sevinç ile külümsiredi.

– Ey, Allayım! – dedi o, ellerini köküsi üstünde haçlap. – Bu kim? Alâdin aǵasını ziyaret için bir yıldan beri vaqıt tapıp olamağan Abdureşid ocamı? Estağfirulla!

– Şübesiz... – dedim men, – onıñ özü. Öyle közlernen baqasıñız ki, Müntea apte, güya meni kerçekten de sağınǵansıñız!

– Aysa? Sığınmay, ne yaptıq?

Ayaqqaplarımı çıkarayatqan vaqıtımda, aralıq qapudan içerige közettim. Anda kimse körünmedi.

– Bari aǵa evdemi?

– Yoq! – dedi Muntea apte, – tañda turdı, qısqa tüfegini omuzına aldı, ap-aç çıqıp ketti. Galasnoyda işi bar eken. – Men Muntea apteniñ lafinı evelâ añlamadım, biraz tüşüngen soñ farqına bardım. Mahuldür qartiyleri zevqlılar. Başqa tildeki sözlerni özlerince aytmaları, iç olmay. Muntea yeñge, aqiqatta, volost idaresinde... demek istedi. Volost idaresi Dut bağçanıñ aşığısında köpürniñ arqasında.

– Alâdin ağa da yoqmı?

– Bar! Niçün olmasın? – Muntea apte, içeri buyurmamı rica etti, özü azbarğa çıqıtı, kilerniñ artında ğayıp oldı. Bağçada dülgerni qıdırmağa ketti, ğaliba. Men içeri kirdim, sofada abdestlik yanında turdım. Eki qatlı ev. Aşağıdaki odalarınñ divarları taştan qalanılğan. Ekinçi qat... çitnen örülip, içten ve tıştan sıvalğan, aqlanğan. Qışta yuqarı odalarda suvuq olsa kerek. Dülger özü ve Muntea apte birinci qatta yaşaylar. Birinde özleri, digerinde boğday ve un anbarı, qamur teknesi, baqır legen ve saire edavat buluna. Evniñ tübü sarı balçıqnen sıvavlı. Birinci qat odalarına mağaz denile. Oğullar... – bu siz ve Yunus, ekiñiz olasıñız, çünki Bari Mahuldürde çoq körünmey, Abdulmein ise Nasvernde yaşay edi, – oğullar qış gecesinde ekinçi qatta küçük oda içinde bir qalın yorğan astında ekisi bastırılıp yatalar, ekinçi qatniñ diger odalarında alma, armut, yüvez, aqlap, qızılçiq, fındıq, ceviz tutula. Qışta aranda pek suvuq olsa, Alâdin aqay yaş buzavni mağazniñ ekinçi hanesine ketirip, kiyiz üstüne yatqıza, eski yorğan ile üstünü örte. Onı öz evlâdı kibi eybetley, gecelein defalarca töşeginden turıp, buzavni kirip baqa. Üstü açıq olsa, qapata. Yazda oğlanlar yuqarı sofada, tahta üstünde geceleyler.

Azbar içinde türlü cınısta, ölçüde ve şekilde bıçılğan yahut yonulğan ağaçlar yatalar. Arannıñ bir közünde iri tezya tura, yanında, yerde yonğalar, şıqlamalar, talaş saçılğan, iş aletleri köşede divarğa asılı. Ustaniñ işhanesiniñ ögü açıq. Diger bölme çit ile örülü, içinde, toban, piçen bulunmaqta, sığır ve buzav bu bölme içinde yaşaylar. Men ne aytam? Sığır ve buzav... bulardan şimdi eser yoq, eki yıl evelsi öyle edi. Bugün açlıq, yoqsullıq. Adamlarnıñ qıyafeti kemanegе beñzey.

Muntea apte dülgerni yeteklep alıp keldi. Mağazniñ kişilik odasına kirip, oturdıq, al-hatir soraştıq. Odaniñ penceresi ögünde dut teregi tura. Onıñ çıplaq dalları qarnen örtülü. İçeride setler üstünde minderler töşeli. Divarlarğa pullu, iri yastıqlar tayalı. Yerde qalın kiyiz. Soba duvuldap yana, içindeki çam odunları kimerde deşetli davuş ile çatlaylar. Evniñ saibi quru bedenli, yeşil közlü kişi. Hına renkli saçı-saqalı yengilden çalarğanlar. Üstünde uçqurlı ştan, tegiz yaqalı kök kölmek, yuqarıdan eki sadeñi çezik, köküsi yünlüce. Areketleri ve baqışları aretli.

– Qayda ediñiz, Alâdin ağa? – dep soradım ondan.

– Bağçada... biraz yer qazdım, – dedi usta.

– Bu qış-qıyamet küñündemi?

– Ebet! Qış-qıyamet küñünde... – dep tasdıqladı dülger sözlerimni. – Küzde topraq astında qartoplar qalğanlar. Şimdi ümüt etilmegen nimet. Keçinmek qıyın oldı, oca! Bereket bersin Abdulmeinge! Onsuz alımız ne olur edi, bilmeyim!

Dülgerniñ ortancı oğlu Abdulmein, ağası Bari kibi, cian muarebesinde atlı asker polkunda hizmet etken. Berdiçev yanlarında başından ağır yaralanıp, lazarete uzun müddet tedaviy olunğan soñ, arbiy hizmet için kelişiksiz tanılıp, ordudan evge qaytarılğan. Mahuldürde bir talay bulunğan soñ, Kökköz köyündeki Seit-Celil Halil oğlunen dostlaşıp, Nasvernde (Severnaya) han azbarı satın alğan. Nasvernde ortaqlıq meyva tükânı, Sevastopolniñ özünde arşin mal tükânı açqanlar. Böyle etip, Abdulmein belini kötergen, eppi sermaye saibi olğan, özüniñ açlıqtan zarı olmağanı alda, Mahuldürdeki anasına, babasına ve qardaşlarına da ölmey qalmağa yardım etmekte. Olarnı nevbet-nevbet öz evine ketirip, aylarnen aqiqiy aş ile baqa. Biri vucutça eppi pekingen soñ, köyge qayıp kele, Nasvernge digeri kete. Kimerde Abdulmein evge erzaq yollay. Bu sebepten dülgerniñ ailesi şişmedi-köpmedi. Ama toq da olmadı. Alâdin aqay özü becerikli adam olmasa edi, ailesi belki, yalnız Abdulmeinden körgen yardımını sayesinde açlıqtan qurtulıp olamaz edi. Dülger dağlarda, qırlarda yürdi, türlü kiyik meyva cıydı, eskencede şıra sıqtı, petmez qaynattı, artqaçını mısırboğday ununa deñiştı, öyle etip, dört tamaqni yaşattı.

Eminim ki, bu çareler de aileni amansız zevaldan qurtarıp olamaz edi. Bir küñ eviñizge bir adam kele, – men o vaqıtta endi köyüñizden ketken edim. Bu vaqıanı maña, sekiz yıldan soñ,

Bağçasarayda han azbarında körüşkende, Bari ağa özü söyledi. – Kelgen adam İsmail Aqqiy efendi eken. Muallim, kiler içinde ev hizmetinen meşğul Muntea apteniñ yanaşasındaki kürsüğe otura.

– Sizge müim rica ile keldim, – dey oña, – ecnebiy memleketten açlarğa yardım için kelgen undan cemaatqa ekmek pişirmek, yani künde üç kere hamur basıp, mindirmek, üç defa peçni yaqıp qızdırmaq, siziñ iri peç içine üç defa ekmek qoyıp pişirmek zarur. Bu qolay ve... bir adamnıñ arcı iş degil. Ondan da başqa, bu hizmet için işançlı adam kerek. Siz, Muntea apte, men bilem, namuslı qadınıñız. Bu iş siziñ qoluñızdan kelir. Men sizge işanam dey İsmail efendi.

Etrafta açlıq, ölüm zuur etmekte. Bütün rezalet – ölüm tarafında, bütün itibar – ayat tarafında. Nasıl eter de, ayatnı saylap almazsıñ? Muntea apte razı ola ve ertesi küñü birinci peçni yaqa. İsmail efendi Muntea apteğe hizmeti için er peçten bir ekmek bermege razı ola. Şay etip, Muntea apte aileñizni açlıqtan, ölümden qurtara.

– Doğrumı? İş öyle olğan edimi?

– Ebet! Ebet! – dedim men ve üstüme qaynaq suv tökülgen kibi oldı. Qalbimni deşet aldı, acizlik içinde ayqırıp yibere yazdım. – Tıpqı öyle olğan edi! – dedim ocağa. – Anam, başqalar kibi, azğan-tozğan, lâkin ufaq-tüfek işler için taqatı yeterlik, bedbaht qadın, o, vaqıtta gece-kündüz, bir esire kibi çalıştı. Künde üç ekmek qazandı. Bizge ayat bağışladı.

Men dülgerniñ evinde musafirlikte ekende, ne İsmail efendi, ne Muntea apte ve ne de men özüm açlar için aş ve ekmek pişirüv imkânı olacağını tasavur bile etip olamağan edik. Menim vaqıtında ecnebiy memleketten yardım laqırdısı olmadı.

Dülger bana bağçada yer astından qazıp çıkarğan biralqı qartoplarını çoyun qazanda pişirdi. Muntea apte bayat mısırboğday pite parçası tapıp ketirdi. Oturıp aşadıq. Qartopnı aşığan ve içimizdeki qan, damarlar boyu yüre başlağan soñ, usta maña gizliden bir qaç kereler közetkenini sezdim. Ğaliba, bir şeyler aytmaq istey, aytıp olamay.

– Köyümüzge kelgeniñiz ne qadar vaqıt oldı, Abdureşid oca? – dedi, niayet.

– Bir yıldan ziyade, – dedim.

– Hizmetiñiz için devlet sizge aqça çoq berse kerek?

– Aqça? Hayır! – dedim men, – maña bir çuval çavdar berildi.

– Tek şumı? Bir yıllıq emegiñiz bir çuval çavdar ettimi?

Ustanıñ sualini tasdıqlap, başımni ögge qaçıtmağa utandım, ögüme baqtım... sustım.

– Balalarımızıñ oqutasıñız, talim-terbiye beresiñiz. Bizler, köylüler hizmetiñizden ğayet memnünmiz! – dedi dülgere, bir talay indemey oturdı, soñra: – Bir çuval çavdar... – dep tekrarladı, benim sözlerimni. – Ocalarını böyle aqaretlemek mümkünmi?

– Afu etiñiz! Bir oqqa hamsa da berildi. Hatirimden çıqqan.

Dülger közlerini ocağa tikledi, cılp-cılp baqtı.

– Devlet yeñi, eali aç, – dedim men. – Akimiyet pekinmek, küçüni toplamaq kerek. Onıñ qolunda daa maddiy baylıq yoq. Er şeyni yeñiden qurmağa mecbur. Memleketniñ kimer uzaq ülkelerinde duşman ile cenk daa bitmey.

Usta benim sözlerimni diqqatle diñledi, itiraz etmedi.

– Men özüm oqumadım. Balalarım oqup adam olğanlarını isteyim, – dedi dülgere. – Onıñ için er türlü fedakârlıqqa azırım. Biz mında, benim öz qollarımnen yasalğan bu çardağ evde, qısmet olsa, Muntea şerfeden beraber daa çoq yaşarmız. Balalar oqusınlar. Ükümet adamları olsunlar!

Sofada ayaq davuşları çıqtı. Muntea apte alel-acele yerinden turıp, qapuğa çaptı, lâkin zembelek tıştan köterildi, içeri Mümine kirdi. Mümine babañnıñ qız qardaşı... siziñ alapçeñiz! – dedi. Abdureşid oca, maña muracaat ile, – hoş çereli yüksek qadın. Küçüçük çağında babasınıñ tütün tarlasında işlep, bu köydeki ayatnıñ şefqatına ve hışımına alışqan. İslâm bayğa qocağa çıqqan soñ dört oğlan ve dört qız doğurğan, böyle iri aile saibiligi devirinde, şübesiz, üç atlı faytonğa oturıp, bir defamı, ekimi, Ay Petriden keçip, Yalı boyu şeerlerni ziyaret etip kelgen, ama özünüñ keçmişini unutıp, yüksek variyetli ömürge teknil berilip, baylıqtan ferah körmegen, köyniñ özünde evel-ezelden ükümrän ayatnıñ qaidelerinen yaşap kelgen.

Kimerde Mümineniñ hatirine soyu-sopu tüşe. Ağası Alâdinden, aptesi Zeideden başqa, doğmuş kişileri yoqluğı sebebinden, bu evge silâğa kelüvni unutmay. Mümine apteniñ evi,

yuqarıda tarif etkenim kibi, Qır üstünde, yani dereniñ sağ yalısında, dülgerlerniñki – dereniñ sol yalısında, köyniñ batısında. Ağasınıñ ve yeñgepçesiniñ sağ-selâmet ekenlerini, oña öz eviniñ penceresinden baqıp bilmek de mümkün, çünki dülgeriñ eviniñ eki sofası Mümineniñ penceresine baqa. Evde kim, ne ile meşğul... uzaqtan episi körüne. Lâkin Mümine oña öz eviniñ penceresinden baqmay, dereniñ sol yalısındaki evge aselet kelip, ağasınıñ ve yeñgepçesiniñ hatirlerini sorap, böylece, öz evindeki şamatalı aileniñ tasesından, az vaqıtqa da olsa, raatlana.

Bu seferdeki ziyaretinde Mümine apte maña rastkeldi. Yüz-yüzge körüşüvimizge o, sevingen kibi duyuldu. Mümine apte kelgen soñ men evge qaytmaq için ayaqqa turdim, sağlıqlaşıp, çıqmaq istedim, Mümine apte ketkenime razı olmadı. “Oturıñız, muallim efendi! – dedi maña yüksek nezaketle. – Dünyada nasıl yeñilikler bar, aytıñız! Biz de diñleyik!”

Elbet de, evge bir musafir kelgende, digeriniñ deral çıqıp ketüvi, medeniyetniñ yüksekliginden delâlet degil. Buniñ farqına barmaq mümkün. O, sebepten men qayıtıp yerime oturdım. Ama mende Mümine bikege aytlılacaq kibi yeñilik yoq edi. O sebepten indemedim.

Onıñ ile beraber qave içilgen... (halqniñ, evinde bir tilim ekmek yoq, qave er bir evde tapıla?!) ve tütün taydarını Süyren demiryol stantsiyasına alıp barıp, vagonğa yüklep Melitopolge yollav hususunda erkek laqırdısı olğan soñ, köyniñ bugünkü meşaqatlı vaziyeti üzerinde söz açıldı. Mümine apte İslâm bay ailesiniñ istiqbali için qasevetlengenini duydurdu.

– Alla eşqına söyle, ağa! – dedi Mümine. – Bu atışuvlar, bu biri-biriniñ ğırtlağını kemirüvler... bu ana-baba künlere ne vaqıt bitecek?

Dülger, ayatqa daima ayınıq alda közetmege bilgen qız qardaşınıñ yüzünde acizlik körüp, ayretke keldi.

– Nasıl atışuvlar? Kimniñ ğırtlağına...? – dep soradı dülger. – Men er kün dağdam. Anda tenalıq... atışuv yoq.

– Tenalıq... dağdamı? – Mümine taaciplendi. – Eali dağdan qaça... Er bir çalı içinde başkeser saqlı dey! Siz ise...

– Saqlı ekeni yañlış degil. Ama atış yoq. Bir çapqın eñqastan bir qurşun atsa, on aydut qolğa tüşecek. O sebepten qayalar arasında, qobalarda sükünette bulunalar. Bekleyler... qırmızı ordu Qırından Rusiye betke çekilse, bular dağlardan köylerge tüşecek, ealinen esaplaşacaqlar.

– Er kün dağda ne işiñiz bar, ağa? – dedi Mümine. – Eviñizde ağaç qıtlıgımı?

– İş ağaçta degil! Men... cemaat kamasyasındam. Kündüz qaçaqlarını avlaymız, aqşam evge qayıtqanda yarım çuval fındıq cıyıp alıp kelem. Fındıq yerge tükülgen. Qabuğundan çıqqan. Yaprıqlar astında kerbar kibi yata. Dağda qaçaq çoq... – dedi dülger tekrar, – lâkin süküt ömür keçireler. Olarğa yüksek davuş çıqarmaq mümkün degil.

Dülger çeñgesini köküsi üzerine tüşürdi, azaçlıq külümsirep aldı. Mümine bu külküniñ manasını añlamadı. O, ağasını, asıl da, çoq meselelerde añlap olamay. Şuniñ için içten, azaplı yüre. “Ya Rabbi! Men ağamdan ne qıdıram? O maña nasıl teselli bere bilecek? – dep tüşündi şimdi de. – Oza tutmağan, camige ayda-yılda hatanen bir barğan adam, maña ne yardım etecek? Onıñ beklegeni böyle akimiyet edi. “Qutu yuvarlandı, qapağını buldı”. Oğlu üç yıl padişa ordusunda almanğa qarşı uruştı. Dördüncü yılı bolşevik olup keldi. Müntea apte: “Bari yuvaş, merametli...” dey. Aytmağa kelemi? Omuzında daima kesik tüfek, qolunda brezent çanta. Men ağam dep... böyle oğulniñ babasından aqiqat bilmek için keldim”.

– Atışuvlarğa tezden acet qalmaqcaq, – dedi dülger. – Öyle körüne. Şura ükümeti keldi mindan bir yaqqa ketmeyecek. Atışuvlarınıñ endi faydası yoq.

– Bizlerge ne olacaq? – Mümine, aralıq qapudan içeri kirgen dere şuvultısını bastırmaq için yüksek davuşle söylenmekte edi. – Qocamniñ adı İslâm bay... böyleler yeñi ükümetniñ qan duşmanı. Öyle degilmi, ağa? – dülger soba başında set üstünde, özünüñ ebediy yerinde oturğanı alda, susmaqta edi. Qız qardaşınıñ soñki sözlerine cevap bermedi. Bermek istemedi. İslâm pomeşçik degil. Qoşarlarda qışlağan, otarlarda otlağan yüzlep, biñlep atları, qoyunları, sığırları yoq. Bir qaç tütün tarlası, meyva bağçası, tütün aranı... işte, bütün mülkiyeti! Dağlıq-taşlıq içindeki bu küçük köyde İslâmğa, elbet de, bay deyerler, çünki oña fuqare demek mümkün degil. – Niçün indemeysiñiz, ağa? – dep qıçırdı Mümine, ağlamsırap. – Sizden sorayım: bizim alımız ne olacaq?

– Üküməttən sorap bilmək kerek, – dedi dülger. – Men ufaq adamım, bir şey bilmeyim. Altmış yıl, elimde baltam, dağ kesem, senek, tırnavuç, aňğıç yasap, çöllükke alıp ketip satam. Qazanğan aqçama boğday, yağ alıp kelem. Öyle etip yaşaymız. Zengin olmaq istedim, olamadım. Saña ne aytayım, Mümine? Er kes nasıldır bir qanun, bir tertip ile yaşay. Sen becerikli qadınıñ. Balalığında cesür ve aqıllı ediñ. Men sendeki qabiliyetlerni yahşı bilem. Qaraltıñızni o qadar yıldan beri İslâm degil, sen idare etken olsañ, ibretli ayat körecek ediñiz. Yazıqlar olsun, qaraltını İslâm özü çevire keldi, işlerni becerip olamadı. Yalñız bay degen adnı alıp qaldı. Aqiqatta, İslâm iç bir vaqıt bay olğanı yoq. – Dülger, niçün bilmem, teren köküs keçirdi. – Alıñız ne olacaq... onı şura ükümeti bile.

– Ya Bari? O, şura ükümeti degilmi? Belki volost idaresine bizim için eki ağız söz aytır!

– Yoq! – dedi dülger. – Bari onı yapmaz. Qolundan kelse bile yapmaz. Eali de yapturmaz!

Dülgerge qız qardaşı ile böyle kederli mevzuda laqırdı etmek ğayet müşkül edi. O sebepten, özüniñ daimiy yerinden qalqıp, azbarğa çıqtı, kiler saçağı túbündeki tapşan üstüne oturdı, başını eki avuçı arasına alıp, tüşüncege daldı. “Olarınñ... qız qardaşınıñ ve kiyeviniñ alları ne olacaq? Men ne ayta bilir edim! Mümine benim qanım, tenim... onıñ bedbaht olğanını istemeyim. Lâkin Mümine yigirmi üç yıldan beri İslâm baynıñ refiqası.

Köyde bir yıl evelsi yüz bergen almaşuv ealideki içtimaiy tabaqaların yerlerini resmiy sürette daa tayinlegenı yoq, lâkin bu işler ükümet qurumınıñ tertibinden belli. O, işler yapılacaq... lâkin daa vaqıt bar. Eali evelâ ğaye itibarı ile pekinmek, şura devletine niçün hizmet etkenini añlamaq, emekçi adamlarınıñ dostu kim, duşmanı kim ekenini bilmək kerek. Bundan soñra ükümet halqqa adalet ve intizam ile yaşamağa yardım etecek.

Mümine közlerinde qurıp yetiştirmegen yaşları maramasınıñ kenarına silgen soñra, aqırından ayaqqa qalqtı.

– Keteyim endi, – dedi Müntea aptege. – Evde iş boğurdaqtan. Episiniñ başında özüm turmasam, olmay! Sağlıqnen qalıñız, yeñgepçe! Siz benim ile daima alicenapsıñız! Men minnetdarım!

– Sağlıqnen bar, Mümine! – dedi Müntea. – Menim de senden hatirim hoş. Ağaınıñ sözlerine incınma! O, biraz tik mezep... lâkin qalpten temiz. Seni seve, seniñ için qasevetlene.

– Siziñ acizlenüviñiz yersiz, – dedim men Mümine aptege. – Şura idaresi bu küngece ne fuqarenıñ, ne de zenginniñ şahsiyetine toqunmadı. Kimseniñ elinden mülküni çekip almadı. Mal-mülk saipligi, zanıma qalsa, vaqıtı ile qanun mücibi al olunacaq!

– Ya, balam, ortalıqtaki bu zorbalıqni körmeysiñmi? – dedi Mümine apte, – Alan-alanı, tutan-tutanı! Güya maşer künleri!

– Köyde, elbet de, ayat pek sakın degil. Ama zorbalıq yoq. Bar edi, bitti. Bir yıldan beri zorbalıqni qayda kördiñiz? Bütün zeval beyaz ordunen beraber deñizge battı. Siz eki akimiyetniñ işlerini biri-birinen qarıştırmañız! Kerçek, kimerde anda-mında tüfek patlay... buña devlet almaşuvı, yani inqilâp deyler.

Mümine apte benim soñki sözlerimni eşitmegen kibi, indemey sofağa çıqtı. Tapşan üstünde Alâdin ağa yoq edi. Musafir maramasinen yüzünüñ bir yaqını örtkeni alda, taşlı, eniş azbar boyu yürüp, araba qapudan çıqtı, soñra tar soqaqnen dere betke endi. Bent ep quturmaqta edi.

Köyniñ şarqında, Bağatırğa ketken eniş aralıqniñ qarşısında Abdulla baynıñ eki qatlı evi tura. Ast ve üst sofaları camlı. Damı üstünde yüksek üç direk... direkleriñ töpelerine allı-yeşilli topuzlar taqılğan. Saba küneş doğsa, o topuzlar acayip renklere kirip, balqıldaylar. Men Abdulla baynı, köy şura akimiyeti eline keçken soñ bir defa kördim. Onıñ ayatı efsaneye beñzey. Köyde bir yalqıldap ala, soñ ğayıp ola, üç-dört ay coyulıp kete, bir daa halq onı, ögüz araba yürüp olamağan taşlı yollarda avtomobil üstünde körip, ayrette qala. Abdulla bay özüniñ avtomobilini, ekseriyetli, Kökközdeki knâz Yusupovniñ sarayı azbarında tuta, deyler.

Abdulla – İslâm baynıñ ağası... ama özü bay degil ve iç bir vaqıt olmağan. Mahuldürde ve İslâm baynıñ evinde siyrek-sepelek oluvınıñ sebebi, ekisi arasındaki bitmez-tükenmez şahsiy mülkiyet qavğasıdır.

Onıñ aqqında köyde türlü rivayetler yüre. Güya, köyge eki defa polis hafiyesi kelip, onı qıdırğan. Bir kere Abdulla qolğa tüşken, para berip qurtulğan, ondan soñ pek ihtiyat işlemekte,

deyler. Ticaret ile meşğul oluvı, güya uydurma şey, aqiqatta, Peterburgda bolşeviklerge hizmet ete, tucclarlıqla qazanğan parası gizli bolşevik teşkilâtına yardım sandığına tüşe eken.

Mahuldür Abdullanıñ doğmuş köyü. Qarısı eşitkenime köre, estoniyalı, Peterburgda yaşay. Abdullanıñ köydeki eki qatlı evi daima boş. Onıñ Mahuldürge kelgende eñ sevimli meşğuliyeti – dağlarda ve qırlarda avcılıq.

Löman efendini Kökközden bu köyge rus tili ocası etip ketirgen de Abdulla olğan. Löman efendi Üsein Toqtarğazınıñ dostu, ekisi, knâz Yusupov ve onıñ dairesindeki adamların yaqın munasebetlerde bulunıp, rus tilini ögrenenler.

Deycegim, Abdulla özü bay degil, o, şura akimiyetiniñ birinci aylarında köyge ilki kelişinde özüniñ eki qatlı evinde degil, dülger Alâdinniñ evinde qonğan, ertesi künü shodda yeñi akimiyetni imaye etici nutqunen ealini ayrette qaldırğan. “Bu nasıl oldı? – degenler köylüler. – Ağa ve qardaş... biri öyle, digeri böylemi?”

“Bizge, oturıp, vaziyetimiz hususunda ciddi laqırdı etmek... ve bir qararğa kelmek kerek, – dedi bir kün Bayraşevskiy ocalar odasında, – mektepteki bu al oquv degil”.

Ertesi künü müdirimiz İsmail Aqqiy, Bağatırğa, köy şurasına ketti, anda Yaqub Haybullayevnen körüşken. Mektepteki vaziyetni añlatqan. Haybullayev oquv muvaqqat olaraq toqtatılın degen. İsmail efendiniñ fikrine razı olğan. Öylece, 1922 senesi fevralniñ on ikinci künü İsmail efendi, Yaya oca, Safiye ocapçe ve men, dördümüz, ocalar odasında sıcaq soba etrafındaki kürsüler üstünde oturıp, köy şurasınıñ qararın tanış oldıq. Onı doğru tedbir dep tanıdık. İsmail efendi böyle ağır şaraitte büyük ğayretle çalışqanımız için bizge, ocalarğa, teşekkürler bildirdi ve, müdir sıfatında, mektepniñ qapusını örtti. Eki alqanıñ eki ucunu bir yerge ketirip, büyük kilit astı, içine anahtarını tıqıp, sol yaqqa eki kere aylandırğan soñ, çıkarıp cebine qoydı.

Men meslekdaşlarımnen sağıqlaşım. Bir daa maña bu köyde ocalıq etmek munasip olacaqmı, bilmeyim. İsmail efendini quçaqladım, ekimiz, biri-birimizge aytağa söz tapıp olamay, indemey çoq turdıq. Muallim çıdap olamadı, davuş çıkarmay ağladı. Menim de közlerim yaşlandılar. Çünkü balalarını bu vaziyette taşlap ketmek benim için qıyın oldığı kibi, İsmail efendiden, bu aqıllı ve merametli adamdan, ayrılmaq da qolay degil edi. Yaya oca ve Safiye ocapçe... Ah! Olar benim añım, idrakim ediler.

– Ocalığım böyle başladı, – dedi Abdureşid oca, davuşını biraz alçaltıp. – Ve böyle de bite yazdı. Mektep qapusına kilit asılğan soñ men cayav qırq çağırım yol yürüp, şeerge evimizge qayıp keldim. Bir daa Mahuldürge barmadım. Köyni begenmeyip degil... yoq! O, küçük, sade ve azaçiq da kibar köyçikte ayatım, inkâr etmeyim, zametli keçse de, ealiniñ yeñi qurumını samimiy sadıqlıq ile qabul etüvi benim için müim ahlâqiy ders oldı.

Böyle dep, Abdureşid oca ikâyesinde teneffüs yasağan arada, men pencerege közettim. Tışarısı qaranlıqlanmaq istegen. Ruzgâr ev ögünde asfalt üzerindeki kerbar renkli yapraqlarını savurıp, yükseklerge uçurıp alıp ketmekte. Oca bir elindeki saatına, bir de divardakine baqtı, soñra, birden kevdesini maña çevirdi, sustı... köz qapaqlarını yaptı-açtı, bir şeyler hususunda çoq tüşündi, niayet, külümsiredi.

– Menim Mahuldürdeki ocalığımnı hatırlamaq şimdi niçün kerek oldı? – dep soradı o menden. – Eski tarihni qarıştırıvda mana barmı?

– Hayır, ocam! Men eski tarihni qarıştırmayım, – dedim oña. – Siziñ ocalığıñız eski degil, yeñi tarih. Köyümüz beyaz gvardiya arbiy küçlerinden daa tekmiil temizlenip bitmegen edi, siz bizge birinci şura ocası olup keldiñiz, bizni çarıqlı ve calos qalpaqlı balalarını oquvta, şura ruhunda terbiyelediñiz! Halqıñıñ dostu kim, duşmanı kim, bizge añlattıñız! “Oqumaq! Bilmek! Namuslı olmaq... halq menfaatı için hizmet etmek – muqaddes borcumız!” Bular – siziñ sözleriñiz! Men olarnı sekiz yaşında sizden eşittim! Yoq, ocam! Siziñ hizmetiñiz eski tarih degil... tübütemelinden yeñi tarih. Ve men onı qarıştırmayım. Siz, bizim köyümüzniñ sert ve ğarip şaraitinde keçken ocalığıñızni bugün bizim evimizde nefis, teren ve eyecanlı sürette ikâye ettiñiz! Sizge teşekkürler olsun, ocam! Bu eski tarih degil... ğayet yeñi tarih! Yeñi ayatniñ başlanğıcı. Siziñ ikâye etken vaqialarınıñ Mahuldürde yüz berdiler. Men özüm bu dağlıq köyde doğdım. Onıñ yükseklerden çağlağan parıldaq, büllür suvlarını içtim. Evimizniñ sofasında anamniñ şeñ ve

moñlu türkülerini diñledim. Şübe yoq, er kes bir-de-bir yerde doğa. Balalığı anda keçe. Bu – tabiiy şey! Başqa türlü olmaq mümkün degil, ocam! Başqa türlü mümkün degil!

Bir yıl daa keçti. Yağmurlar yağdı. Aşlıqlar yeşerdi, başaq attı, yüksek bereket berdiler. Eali ekmekke, yemekke toydı. Aqlıq zulumundan qurtıldı. Bağlarda-bağçalarda bülbüller sayradı. Dereniñ suvu nomay oldı. Köyniñ içinde nazik dağ çiçekleri qoqudı.

Bir defa poçtacı Kazariadi üç-dört müür ile sırlı konvert ketirdi. İçindeki mektüpte Yaya Bayraşevskiy merkeziy şeerge yüksek maarif hızmetine çağırılmaqta edi. Cemaat ocağa ve ocapçege eki atlı araba berdi, özlerini ve eşyalarını yükledi, elicenap qarı ve qocanı minnetdarlıq köz yaşlarından şeerge ozğardı.

Siz, Abdureşid oca, bizni sıqıntılı ve mesuliyetli devirde oquttıñız. Sizge de qıyın oldı, bizge de. Yaya ocanıñ yerine, rus tili ocalığına otuz beş yaşlarında münever çereli kişini, Bekir Gipnitskiyni, yolladılar. O da lupka tatarı edi. Siziñ yeriñizge Osman Nuri keldi. Yüksekçe, ince, yaş kişi. Çeresi tar, qırmızı. O, birinci künü saba derske kirdi, üyle avğanca kimsege yerinden qıbirdamağa ruhset etmedi. Bir künde bir ders keçirdi. Aqşam bizlerden beraber sınıftan çıqtı. Ondan soñra mektepte körünmedi. Özü Özenbaşlı edi.

Vaqıtlar keçti, Bağçasarayda rus gimnaziyası esasında tatar ve rus sınıfları açıldı. İsmail efendi özünüñ oğulları Seit-Memetni ve Nurini ve meni bu mektepke kirsetti. Men Yaya Naci Bayburtlı, Ümer Samiy ve Bilâl Terlikçi öglerinde ders aldım. O yıllarda Yalta işçi fakultetinde bizim köyden on eki kişi oquy edi. Tatil zamanında olar Yaltadan, bizler Bağçasaraydan köyge kelemiz. Kimerde bizler, şeer mektebi talebeleri, cemaatqa temaşa kösteremiz. Temaşadan soñ köy mektebiniñ talebeleri şiirler oquylar. Böyle aqşamlarınıñ birinde, hatirimde, köy qızlarından Zeyneb İbraimova ve Ayşe Aqmollayeva “Ketme, balam, ayıptır!” eserini sanağa çıqıp oqudılar. Zeyneb ana oldı, Ayşe qızı.

Ana: Şeytan evi mektep degen egerek,
Özü de tap Aqmescitte, köyümüzge pek erek!
Asıl, canım, qız balağa oquv-yazuv ne kerek?
Otur evde, qur tezyaını, ketenlerni ağartıp.
Aytqanımdan çıqma, balam, halqqa yüzüñ qızartıp.

Saña baqsaq, sen oquvni beñzetesiñ süretke,
Zemane dey, sağlamlıq dey, tırmaşasıñ terekke.
Bizler seni nişanladıq pek zengin bir erkekke,
Ah, aq Tañrım, buzuldı da qızlarımız, erimiz,
Yarın ahret kününde yoq bizim yatar yerimiz.

Qız: Ah, esirlik deviriniñ qul-qurbanı, anayım!
Siziñ için ceennemde otlarğa men yanayım!
Yañlışasız, aldanasız, hucur laflar aytasız!
Zemaneni añlamaysız, yüz yıl artqa qaytasız!
Bezdiresiz sizler meni şu nişanlav sözümen,
Menligimni satacaqsız üç-beş arşın bezimen.

Ketme, balam, dep aytasız, asla kimniñ yüzümen?
Men ketermen, aytañ, babam maña potük tez alsın!
Mında alğan eski bilgim özü için mal olsun!
Ey, anayım! Oqumağa ketecekmen-ketecek!
Bu Qırımni bir top çiçek etecekmen-etecek!

Oquyıcı gençlik, tatil bitip, köyden şeer mekteplerine qaytqan soñ, bediiy aqşamlarını köylülerniñ özleri de yaptılar. Olarnıñ temaşaları, ekseriyetle, mektep azbarında, açıq avada, yüksekçe yerde ola edi. Tütün sırıqlarını biri-birine bağlap, çatqı yasap, töpesini brezentnen

örteler, büyük sana olıp çıqa. Ne suflör, ne rejissör. Temaşacılar yerde, otlar üstünde otura, yahut ayaq üstünde turup, seyir eteler. Öyle temaşaların birinde baş rollerde İbrahim ağa... sizni, ocam, ilkide Bağçasaraydan lelenkasinen köyge ketirgen kişi – ve Abdultair emcemniñ oğlu Seit-Veli oynayar. Perde açıla. Sana ortasında yüksek, sırlı kürsü tura. Onıñ üstünde Quran-ı azımşan buluna. İbrahim ağa molla rolünde. Başında sarıq, qolunda iri boyuncaqlı tesbi. Art qapuda Seit-Veli körüne, üstündeki kiyimi eski. Balaban bir kilimni süyrep ketire, mollağa yaqın kele: “Efendim azretleri, – dey mollağa. – Bu kilimni bağçada taptım. Onı evim içine töşemek isteyim. Güna olmazmı eken dep, siznen aql tanışmaq için alıp keldim!”

Molla, kilim üstünde yırtıq-mırtıq yoqmı eken dep, diqqatnen közden keçire. Yoq... kilim yeñi. “Oğlum! – dey molla, – Sabur et! Evelâ kitap açayım”, – Qurannı eline alıp, saifelerini qarıştırı: “Mına! Mında yazılğan: tapqan uva, aram ola! İmam uva, elâl ola!”

Teri ketirgen adam mollanıñ sözlerini añlamay. “Nasıl dediñiz, molla azretleri?” dep qaytarıp soray. Molla sözlerini tekrarlay: “Tapqan uva – aram ola. İmam uva – elâl ola!” Quranda açıq-aydın yazılğan!” “Demek, tapılğan kilim maña aram, sizge elâlmı?” Mollanıñ: “E! A!” – degen davuşları çıqa. Kişi kilimni mollağa qaldırıp, narazı alda, çıqıp kete.

Seyirci cemaat etini ğayıp etecek qadar hahıldap küldi. Çünkü şimdiki sanada kösterilgen levha ealiniñ köyde bugünkü ayatınıñ özü edi.

Men, ocam, köyden on eki yaşında kettim. O, vaqıtta babalar ve analar ğayet zemaneyi ediler, qayda isteseñ, anda ket... tek oqu, adam ol! Siz köyümüzdeki mektepte meni ilkide tahtağa çağırıp: “A-na... ana” yaz degende, sekiz yaşında edim. Soñra doquz yaşında oldım. Adam bu çağında çoq şeylerni bilmey ve añlamay eken. O yıllarda Bari ağam omuzında karabin, talağı qatıp, köy-köyden yüre, bir şeylernen oğraşa, nasıl işlernen oğraşqanını bilmey edim. Bundan sekiz yıl evelsi maña Harkovdan Sufyan Bekirovdan mektüp keldi. Sufyan ağa: “Men al-azırda bizim halqımızğa mensüp birinci kommunistler aqqında memuar yaratuvnen meşğulim, – dep yazmaqta edi. – Bizim köyler dairesinde eñ esli kommunist Bari ağa edi. O, şimdi ayatta yoq. Siz onıñ aqqında maña üç-dört saifelik malumat yazıp yollasañız, güzel olur edi”. Sufyan Bekirovğa yollağan cevabımda, Bari ağamniñ inqilâbiy gençliği aqqında adam-aqıllı iç bir şey bilmegenimni ve bunıñ için meni afu etmesini istep yazdım. Soñundan bildim ki, Bari ağam birinci imperialist muarebesinde beyaz orduda üç yıl hizmet etken, soñra Qızıl ordu tarafına keçip, üç yıl da beyaz orduğa qarşı cenkleşken, 1918 senesi kommunist partiyasınıñ azası olaraq Perekopniñ alınuvında iştirak etken. Bir küz sabası Bari ağamniñ yüksek qara at üstünde evimizniñ azbarına kelip kirgeni hatirimde. Ayaqlarında uzun çizmalar, şporlar, belinde qılıçı. Ertesi küni ağam evde yoq vaqıtta, meşin sumkasını açıp baqtım, içinde eki Georgiy haçı bar edi. O, cesür atlı asker olğan. Bu – beyaz ordudan berilgen haçlar. Ağam olarnı iç de taqmadı, sandıq içinde yattılar.

İşte, böyle, ocam! Sekiz-doquz yaşındaki bala atta öz ağasınıñ faaliyeti hususunda bir şey bilmey... bilse, asıl da unutmay. Men, yaşım büyügen sayın mustaqil ayat tesirinde qaldım. Şeerde devlet idarelerinde işledim. Köy degende benim tasavurımda yalnız anam ve babam... ve olarnı ziyaret etüv borcu asıl ola edi. Eki simağa itibarnı, olarnı yoqlavnı – muqaddes vazife dep bildim. O, vazifeniñ icrası için namus ve vicdan ile çalıştım. Tekrar deyim ki, on yıllıq (1931–1941) devir içinde, benim için köyniñ yalnız bir manası bar edi – anam ve babam. Kündüz şeerde avtobusqa minem, Kökközde Kurtler maallesinde tüşem, elimde boğcam, coşqun özen üstündeki sallantılı köpürden keçem, soñra, damları kırmızı kirametli evler ve bağçalar arasındaki aylançılıq yollardan Beyniñ maallesine çıqam, andan çayırlar içindeki kestirme soqaqlarnen yürüp, qodalaq yoluna tüşem ve köyümüze doğru ayanlayım. Yerge qaranlıq tüşe başlağanda köyniñ çetine kelip yetem. Mustafa emceniñ çayırına kirem, kuçara terekleri yanından keçip, qoradan özümüzniñ bağçamızğa atlayım. Evde aşağı sofağa kirem, mağazniñ qapusını qaqmay, yavaşıqtan açam. Siz, ocam, böyle vaqıtta anamniñ... dünyalarda misli yoq benim anamniñ ve babamniñ neşeli yüzlerini bir körseñiz! Eger bir körseñiz! Çoq yazıq, men bu levhanı ne yazı, ne de söz ile tasvir etip olamayım.

Şimdi, ocam, o, levhanı sizge ikâye etkende dahi eyecanlanam, araretim köterile.

Ebet, men ana ve babağa  rmetni on yıl bu manada a ladım. Şimdi t ş nip baqam, b yle a lav k fi degil eken. Ana ve baba daa da y ksek  rmetke l y q ekenler, men ise k yge baram, k yni k rmey qayıtp kelem. Azbardan tışqa bile  ıqmayım. Bu kibarlıq degil, vaqıtı n yetersizliyi.

Mahuld r so undan  oq de iŐti. Acayip kolhoz oldu. Onı  k cl , mağrur adamları yıl sayın baar  i egi qoqulu y ksek meyva ve t t n bereketi yetiŐtirdiler. Bu Ő retli kiŐilerni  namuslu emegi k yge saadetli, letafetli ayat bağışladı.

Alman arbiy k  leri apansızdan devletimizge  c m etip, d nyaviy ekinci cenkni  başlağanı d rt k n olĖanda, men cebege kettim. Kavkazda amansız uruŐta ağır yaralandım. Maha kala gospitalinde eki ay tedaviy olundım. Babam 1942 senesi vefat etkenini ma na cenkten so  k ydeŐlerim ayttılar. O benim i  n  oq qasevetlengen,  oq yanıqlağan. “Gence oğlum el k olur” dep elemelengen. Diger oğlu, Yunus hususunda yuqarıda ayıldı. Bari ağam... kommunistik Ėayelerge sadıq qalıp, bu Vatan cenkinde tekrar yaralanĖan.  z mni  ve eki ağamni  muarebedeki fedak rlıqlarımıznı bu yerde qayd etmele, bizim aileni m stesna alda k stermek niyetim yoq. Memleketimizde Vatan cenki vaqıtında qurban bermegen aile az. Bu cenkte mahuld rliler, hususan, sizi n, qıymetli ocam, oqutqan talebeleri niz, vatan oğrunda b y k cesaretle uruştı, qan t kti, qaramanca el k oldu... ve Ėalıp keldiler. Men ve eki ağam, bizler,  c miz de, mahuld rlilerimiz. Bizler de o esapqa kiremiz!

1933 senesi men TaŐkentte oquy edim. O devirde arbiy kiyimli erkekni  qızlar ve ge  qadınlar cemiyetinde itibarı adden-aÇıq y ksek edi. Yaş kiŐilerde arbiy mekteplerge kir v istegini ĖıdalanĖan Şey qısmen bu imtiyaz, bu  st nlik olsa da, ge likni arbiy mekteplerge  ekici esas amil – yurtseverlik, VatanĖa sadıqlıq edi. İŞ ma na kelince, men  z m belinde qılı ı, ayaqlarında Őporları arbiy kişi k rsem, suqlanıp, esimni coyĖan kibi ola edim. Men orta ofitserler azırlayıcı atlılar mektebine ve eki dostum (Qasimov –  zbek, Kagramanov – ermeni) top ular mektebine qabul olundıq. Top ular mektebi Kiyevde, atlılar mektebi Stariy Konstantinov Őeerinde. Mekteplerge ket v vaqıtı yaqınlağanda bizler oquvni bıraqtıq. Qasimov ve Kagramanov ana ve babalarinen saĖlıqlaŐmaq i  n SamarqandĖa keldiler. Men aynı Şu maqsat ile QırımĖa keldim. K y mizge kelip yetken k n mde  yle avĖan edi. Anam evde bir  z ... meni k rdi. Baqtı-baqtı, k zlerine inanmadı. Yanına  apıp bardım, qu aqladım, fariğan  eresinden, aĖarĖan sa larından  ptim. “Sevimli ana! Men sizni pek sağındım!”, – dedim o a. “Menim, balam! – dedi anam. – Men de seni pek sağındım! Bug n saba filcanni  t b ndeki telbege baqtım... uzaq yolda k r ndi n!”

Men kederlendim. Analar ne qadar safdil, ne qadar Őefqatlılar! – dep t Ő ndim. – Memleketni  Őarqından Ėarbına yol tutqanımnı anam bildimi aceba? Yoq, bilmegendir! Qaydan bilsin! Fal... insanı n hayalı,  z- z ne teselli!

– Men, ana, ker ekten de, uzaq yoldam! Askerlikke ketem! – dedim men,  unki arbiy mektepke... desem, g   ll  ketkenim belli olacaq. Askerlik... bu er bir yaş erkek i  n mecburiy h zmet. – Sizi n ile saĖlıqlaŐmaĖa keldim!

Askerlik... degenimni eŐitkende anamni n vucudı qaltıradı, omuzlarımdan tutıp, yanağımı – yanağıma tayadı, i in-i in ağladı.

– Keldi n... kene keteceksi mi, balam? – dedi anam, k zlerini  yaşları omuzım  st ne t Őti, tenimni yaqıp yiberdiler. – Ket vleri ni  niyati olacaqmı?

– Orduda h zmet – borcumız, ana! – dedim men. – Bir benim degil, er bir erkekni . – Bir talay ne demege bilmey, sustım, so ra: – Babam qayda? – diye soradım.

– Baba n Y rt de, – dedi anam.

– Anda ne yapa? Y rt  kolhozĖa ke ti degilmi?

– Y rt ni   z nde degil, onı n yanaşasında,  ayırda... yer qaza.

Men qasevetlendim. Bug n S yren poyezdinen ketmek kerekim. S yren stantsiyası k yge yigirmi beş  aqrım. K kk z avtobusını qa ırsam, işim tesadufiy lelenkağa qalacaq.

– Ma na mıtlaqa ketmek kerek, – dedim men, anamni n k zlerinde tel Ő sezildi.

– Őimdimi, balam? – dep soradı o. – Yarım m mk n degilmi?

– M mk n degil, ana!

O, qomşu odağa kirdi, eppi vaqıt davuşı çıqmadı, bir talaydan soñ:

– Evelâ aş toy! Soñ ket! – dep qıçırdı qapusu yapıq oda içinden. – Meni incıtma! Ya Rabbi! Oqumağa ketkenlerniñ episi seniñ kibimi aceba? Olarnıñ anaları da, benim kibi, daima asret ve qasevet içindelermi? – o, ep yüregindeki kederi, sevgisi hususunda söyledi... ama babam ile ekisi qaranlıq köterilip qaranlıq engence, belni doğrultmay çayırdı çalışqanları, ayatlarınıñ ağırlığı aqqında ağızından söz çıqmadı.

Ne dersin? Analar er vaqıt aqlılar! Sabur etmege razı oldım. Tezden o, sofağa hamurlı ellerinen çıqtı. Demek, bizim ananeli çiberegimiz, sade ve küçlü yemegimiz pişirilecek.

Çiberek pişkence, çıqıp, biraz bağçada dolandım.

Terekler yufqa qar astında susqanlar. Arıqtaki suv buzlaşan. Er şey sükünet içinde. Bizim bağçamız... benim balalığım bunda keçti.

Anam ile oturıp, sıcaq çiberekleri hoşnutlıqla aşadım. Soñra sağıqlaşıp, Yürtüğe, babamnen körüşmege kettim. Yürtü – bizim çayırımızın adı. Dağ eteginde, dedemden miras qalğan, üç çerik desâtinalıq topraq. “Dedem kim edi?” – dep soradım men bir qaç yıllar evelsi babamdan. “Dedeñ ton tikici usta edi. Kürkçü İbrahim... dey ediler oña” dep cevap berdi o vaqıtta babam. Dedem aqqında tasavurım şu qadarlıq. Şimdiki zamanda adamlar dedelerini yahşı bileler. Pek çoqu dedelerinen beraber yaşaylar... vefat etseler, atta qabirlerini de ziyaret eteler. Bizim gençliğimizde dedesiniñ kim olğanını bilgenler sanki yoq edi. Bizde sülâle familiası olmadı. Bir ailedeki adamlar ölip bitse, aileniñ familiası da ölip bite, yeñi aile adamlarınıñ familiaları başqa ola. Soy quvğan familialar siyrek edi. Bizde familiya sözünüñ tatarcası bile yoq. Bir vaqıtta Osman Aqçoqraqlı familianı soyadı dep yaza turğan. Zan etsem, o doğru edi. Biz oña itibar bermedik.

Babamni Yürtünüñ aşağısında yüksek qoralı çayır içinde taptım. Onıñnen erkekçesine, közyaşsız körüştim. Dekabr suvuğında, yaqası açıq bir kölmekte yer qazmaqta. Qazğanı da öyle-böyle topraq degil, dünya asıl olğanından beri lesker körmegen... taşlı, tamırlı, kütüklü topraq. Yerni taşlardan temizlep, kütüklerni çıkarıp, yerni öyle qazmaqta.

– Etrafta şu qadar yeşil, yımşaq tüzemlikler bar, olarnıñ bir qısınıñı qazsañız, olmaymı, baba! – dedim men. – Bu ne? Ceennem azabı!

– Bu yerniñ toprağı küçlü, – dedi babam. – Baarde mında bostan saçaçağım. Seniñ aytqan yerleriñ kolhozniñ ihtiyarında.

– Sürülmegen, saçılmağan yerlermi? – dedim men. – Domuz-tamır biylegen. Bu nasıl kolhoz yerleri?

– Adam yetişmey, – dedi babam, – yaşlıq ep şeerlerge avmaqta, köyde yaşamaq istemey. Qartlar ise ep eksilmekteler.

Yerge qaranlıq tüşe başlağanda, babama özümniñ işimni añlattım. “Maña şimdi ketmek gerek...” dedim.

– Ket! – dedi o, bir kereden, – ket... askerlikni öğren! Ama qorqaq olma! Qorqaq adamni sevmeyim. – O em yer qazdı, em benim ile qonuştı. – Padişalıq vaqıtında askerlikte men de oldım. Bizim köyden altı adam tatar grenadör polkuna tüştik. Köyde öz atlarımızğa minip Melitopolge bardıq. Anda bir ay talimden soñ, polkumuzniñ yarısını kazaklar qıtasına qoşıp, Karpatqa yiberdiler. Qalğan eki yüzlükke... şimdi sizler oña ne deysiñiz, eskadronmi? Eki eskadronğa Stavropolge ketmek emiri berildi. Anda güya çerkez avulı silâli isyan kötergen. Onı yatıştıracaqımız... soñra ne yapacaqımız, bilmeyim. Yuzbaşımız Ğavrlı Seit-Ali bu haberni yaqın dostuna sır dep aytqan, lâkin dostunuñ da yaqın dostu bar eken, o da yaqın dostuna aytqan, şay etip, haber on daqıqada eki tatar yüzlüğü arasında darqadı.

– Çerkezler – musulmanlarmı? – dedi Özenbaşlı İlyas yuzbaşımızğa, – musulmanlar olsa, men olarğa qılıç kötermem!

– Oña qılıç kötermem, buña qılıç köteririm... öyle cenk olmay, İlyas! – dedi yuzbaşımız, – padişalıqni duşmandan korçalamağa keldikmi, qorçalaycaqımız!

– Men padişalıqni qorçalamağa azırım, lâkin... avuldaki dindaşlarımızni öldürüp degil, – dedi İlyas.

Biz, dört kyde ve İlyas, atlarımıznı Azav yalısına burdıq... Stavropolge ketmedik. O zamanda padiada tatarğa ianç yoq edi. Artımızdan kimse quvmadı, quvğan olsa da, tapıp olacaqmı edi?

imdi askerlik baqa... yalar ordudan devlet ii grenip keleler.

Men babamnıñ aytqanlarını diqqatnen diñledim. Bu vaqıtqa qadar onıñ eski orduğa çağırılğanını bilmey edim. Bana köyden çayır boyu Yrtge kelgende qalbim qorqu tolu edi, çünki babamnıñ ve anamnıñ bizlerden ayrı, köyde öz balarında yaağanları meni pek azaplandıra edi. Mında, çayırda babammen krtik. Laqırdı ettik. Qorqum yoq oldı.

Albu ki, vaqıt ep keçmekte edi. Sağlıqlauv daqıqaları keldi. Men babamnı quçaqladım, yanağımnı onıñ sert, terli saqalına tayadım. zni bağırma bastım. Baba ve ođul böyle sağlıqlatıq. Soñra yolğa çıqtım. Derelerden ve dağlardan keçip, Kkkzge kelip yettim. Soñki avtobusqa minip Syrenge cnedim.

Ukrainada qar teren edi. Poyezdimiz epetovkada bir kn – bir gece turdı. Starıy Konstantinovqa keçikip keldim. Qırmızı kazaklar polku mektebinde maña arbiy kiyim, eki por, dört at berildi. “Bularnı, bu atların, künde üç kere qaağa ve çtk ile temizleycek, bir kere de sabunlap, sıcaq suvnen yuvacaqsıñ! Añlaıldımı, kazak?” – dedi serjant. “Añlaıldı. Sıcaq suv barmı? Qayda?” dep soradım. “Sıcaq suv... yoq! – dedi o, – tapacaqsıñ!”

Bugün, ocam, siziñ ilki muallimlik ve menim talebelik devirimizni eske trdik. Hatirim ğayet ho. Men, bunıñle beraber, o yıllarda kymizde ura akimiyetini samimiy sevgi ile qabul etip, onıñ ebediyen yaaması içün yüksek ğayret köstergen cesr ve fedakr kydelerimniñ hatiresi ögünde aağı pek egilip secde etem. Ulu Vatan cenki vaqıtında almanlar Yaqub Haybullayevni, ura qurucılığı erbabı ekenligi içün, atqanlar. Bari Aldinov Perekoptaki urularda yaralana, onı Yaltadaki gospitalge ketireler. Almanlar erni zapt etken vaqıtta yaralılarını gemige qoyıp, Kavkazđa alıp ketvge imkân olmay. Yaralılar gospitalde qalalar. Ağır yaralı Bari eki kn ve bir gece yre-syrele Autka boğazından, qarlı dağlardan keçip, Mahuldürge kele, cenkniñ qalğan yıllarını doğmu köyünde keire, cenkniñ soñunda dağdan köyge partizanlar tkende, elge silâ alıp, qızıl askerlerge qoulıp, almanlarđa cm ete. Onıñ 1918 senesinden beri kommunist olup, ömür boyu mesl partiya ve sovet hizmetlerinde bulunđanı hususunda alman komandalığına kimse bir söz aytmay. Aytqan olsalar... (aytılğan allar oldı!) Bari de besiz, atılacaq edi. Mahuldrliler Barini çaqmadılar. Bunıñle zleriniñ namuslı adamlar ekenlerini isbat ettiler. Ama Yaqub Haybullayev alman politsiyası qoluna nasıl tti? Bunıñ tafsiltını bilip olamadım. Nezirniñ Mamutı özüniñ faaliyet yolunu ne vaqıt, nasıl ve qayda bitirdi? Onı da bilmeyim. İbri ağa... acayip adam, ayattan nasıl ve ne vaqıt ketti? Bilmeyim. Cenkten soñ Settar Mustafa oğlu ile Suhumide krtik. Onıñ kemii ğayet mreккеp ve meraqlı ekenini bildim.

Kymizniñ bazı hususiyetlerini daa qayd etmey, soñki noqtanı qoyıp olamaycağım. ura akimiyeti kelgen soñ yeñi medeniyet, yeñi ahlâq doğdı, lâkin o, ahlâq çar-çapik ekillenmedi, tertipke birden kirmedi, adamlarđa: “yum kzñni – a kzñni”, deral cennet taqdim etilmedi. Öyle efsaneviy kçni akimiyet kimsege iandırđanı yoq, çünki akimiyetniñ özüniñ doğuv, pekinv ve sv qaideleri bar. Eski ve yeñi ananeler çq vaqıtlar beraber yaadılar. Baqa türlü olmasđ da mümkün degil edi.

Siz, rmetli ocam, mektepteki hizmetiniñizniñ ilki eki yılını yüksek istidat ile ikâye ettiñiz. Men, szleriñizni diñlegen soñ, köydeki balalığım ne qadar zerafetli olđanını terence añladım, oña ciddi qıymet kestim. Mahuldür, yuqarıda denilgeni kibi, dađlarđa ve qayalarđa iliik kyik. Mında er bir qarı topraq adamlarınıñ büyük zametinen elde etilgen. Tabiat böyle ağır emek sayesinde ömür srgen kyllerni acığan, olarınıñ er birine sağlam beden ve namus bağılağan.

Oca saatına sıq-sıq kzete baladı. Oturıp, yoruldı, ğaliba! Çünki z ğayet qıbirdavuv adam. Oña ev içinde yarım kn bulunmaq, elbet de, qolay i degil.

– Siz Mahuldrni eñ mesuliyetli ve ağır vaziyetinde krdiñiz, – dedim men ocağa, – o sebepten, kymiz hususunda fikiriñiz pek sisli olmalı!

– Yoq! aksine... – dedi o, – fikirim pek açıq ve muayyen.

– Köy aqqında subetimiz bitmek üzre. Musaadeñizle bir müteber yer aqqında daa eki söz ilâve etmek isteyim. Menim için o yer pek kıymetli. Köyniñ civarında, başı daima qar ve duman içinde saqlı yüksek dağ eteginde, Boyma degen çayır yanındaki qaya astından yavaşçıqtan qaynap, davuşı azaçiq eşitilip, ufaq, qırmızı çaqılçıqlarını oynatıp, salqından-salqın suv çıqmaqta. Çoraçılar deyler oña... Yani Çoqraçılar!

Suv gece-kündüz, yaz-qış, asırlar devamında dülber, hoş, moñlu sesçik ile aqmaqta. Köyniñ özünde çeşmelerde, quyularda, derelerde suv çoq, ama eali suvni Çoraçılardan ketirip içe. Oniñ suvu lezetli ve şifalı. Yazda köy üzerine aqşçam qaranlığı tüşe başlağanda yigitler ve qızlar güğümlerini bileklerine keçirip, Çoraçılara keteler. Mında qızlar ve yigitler biri-birleri ile körüşe, yaqından tanış ola, öz duyğuları hususunda açıq-açıq laqırdı eteler. Bu yerde çift yaş yüreklerniñ körüşüvi, sevgi ateşi içinde çarpınuvı bir kün degil, bir ay degil, kimerde yıllarnen devam ete. Köyde yaş nesil doğa, öse-büyü. Çoraçılara kelip keticileriniñ erkânı yavaş-yavaş deñiše, lâkin er bir yigit özüniñ kelecekteki qırالیçasını bu yerde rastketire ve yüregindeki muqaddes sözlerni oña bu yerde izar ete. Er bir eyecanlı iş, nazik maumele, taze duyğu bu yerde başlay, soñra o nazik isler köyde gürültili düğünlerle bite. Çoraçılara ise, bileklerinde güğümleri yeñi nesiller ep keleler-keteler.

Çoraçılar – köyniñ yüregi ve vicdanı. Lâkin tek Çoraçılar degil. Bağçalar! Tütün tarlaları! Yañıçq çalınğan piçenniñ ve yanayatqan quru yapraqlarınıñ qoqusı. Miyrada otlağan taylar! Özen boyunda melegen qozular! Bular menim için ne demek, bilesiñizmi, ocam? Keç küz kününde siziñle körüşüvimizden ğayet memnünim. Bizlerni doğurğan – ana ise, cemiyetniñ fikriy faaliyetine azırlağan – ilki ocamızdır. O, közlerimizge nur bere, dünyanı ve ayatnı aydınlatıp köstere. Asılında alçaqgoñüllü, alicenap ocalar bu işni yapmasalar, bizler iptidaiy devirge dönermiz!

İçeri yavaştan Fatma kirdi.

– Eki yaş adam bizim musafirni soraylar, – dedi, maña muracaat ile, – evge davet ettim. Davetim qabul olunmadı.

Demek, Selâmet Çarvaqtan qayıtıp keldi. Biz avtomobil davuşını içerde eşitmegenmiz. Qonuşma bizni esir alğan.

– Evge davet?! Yoq! Yoq! – dedi Abdureşid oca. Sıçrap turdı, paltosını alıp, deral elini yeñine soqtı. – Evge kirip oturmasınlar! Keç oldı!

Men ocanı toqtatıp olamadım. Fatma ile ekimizniñ: “Aşiqmañız, oca! Bu gece bizde qalıñız!” degen ricalarımızni diñlemedi. Eşitmek bile istemedi.

– Sağlıqnen qalıñız, sevimli şakirdim! – dedi maña Abdureşid muallim, maşınanıñ qapusını açmaqta eken. – Bir daa körüşip olurmızmi, bilmeyim, aci-güci! Altmış yıl evelsi, Emine sebebinden, qulağınızdan tutıp burğan edim... Meni elâl etiñiz, aci-güci!

Oca yüksek eyecan ve memnüiyetle küldi. Maşına içine kirip oturğan soñ, yaşlı közlerini yeñiniñ ucunen gizliden sildi.

– Elâl olsun, ocam! Qulağımnan tutıp burğanıñız o, aqlı ceza edi. Tayaqnıñ özü cennetten çıqqan, – dedim men, lâkin boğazıma bir şey tıqaldı, davuşım qaltıradı. – Qulağımni tek bir kere... onı da eñqastan, Eminege teselli için, tekararıçq burğan ediñiz! Asıl da ağırmağan edi, ocam!

Dümen başındaki yigit laqırdı ne üstünde ekenini añladı. Ağızını açmay, küldi... çünkü dudaqları arasında sigarı tütetekte edi. Maşınanı biraz arqağa berdi, asfaltke çıqqan soñ, demir çabaqlı qapu betke toz qoparıp ketti.

1983 s. *Dormen.*